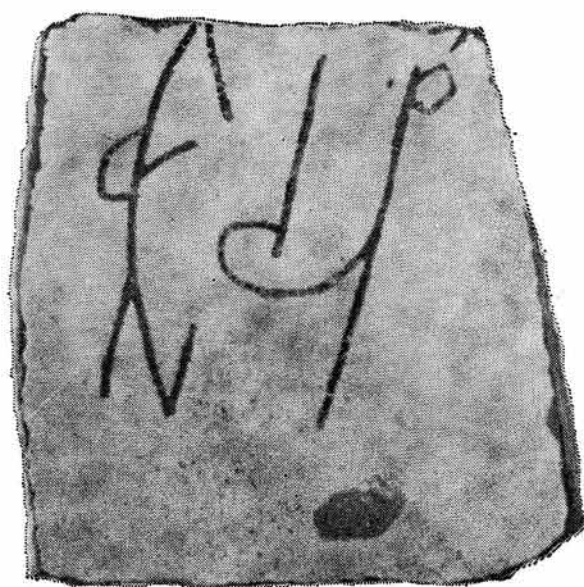

АРХЕОЛОГИЯ

КНИГА

3

1985

Редакцията на „Археология“ приема за обсъждане материалите, представени **на български език** в 2 екз. (*текст и научен апарат*) на машина (страница от 30 реда по 66 удара) с качествени за отпечатване *образи, списък на образите* (2 екз.) и *резюме* (3 екз.). Преводи на материали от чужд на български език и преписване на машина редакцията не извършва.

La rédaction d'Археология accepte les matériaux pour être examinés présentés **en langue bulgare** en 2 ex. (*texte et appareil scientifique*) dactylographiés (page de 30 lignes—66 frappes), accompagnés de *figures* propres à être imprimées, *liste des figures* (2 ex.) et *résumé* (3 ex.). La traduction en bulgare et les textes dactylographiés doivent être assurés par l'auteur.

На корицата

Фрагмент от сграфито керамика с монограм на цар Иван Александър (1331 — 1371) от разкопките в южната част на Великата лавра в столицата Търнов. Окръжен исторически музей, Велико Търново

Снимка П. Минчев

Sur la couverture

Fragment de céramique sgraffito au monogramme du tsar Ivan Alexandre (1331 — 1371) provenant des fouilles de la partie sud de la Grande Laure dans la capitale Târnov. Musée historique départemental, Veliko Târnovo

Photo P. Minčev

Център за археологическо разкриване и изучаване на Плиска, Преслав и Мадара (10 години Филиал на Археологическия институт и музей в Шумен)

Ф

илиалът на Археологическия институт и музей при Българската академия на науките в Шумен бе учреден през декември 1974 г. В неговите две звена — научноизследователско и помощно-техническо — днес работят 15 души, сред тях 2 старши научни сътрудници, 5 научни сътрудници и 2 проучватели, от които 8 са кандидати на историческите науки.

Като се оценява дейността на Филиала в Шумен през десетгодишния му път, не трябва да се забравят две обстоятелства: първо, че бе създаден за активизиране на археологическите разкопки и проучвания в Плиска, Преслав и Мадара за 1300-годишния юбилей и, второ, че резултатите от археологическото издирване в тези наши центрове са едни от основните извори за миналото и културата на Първата българска държава. Тяхното значение не се изчерпва с научната стойност на разкритите паметници, а засяга и въпроси на патриотичното възпитание и международния престиж на България като страна с богата и неповторима древна култура.

Малко преди разпореждането на Министерския съвет за създаване на Филиала на АИМ в Шумен в археологическото изучаване на Плиска, Преслав и Мадара беше настъпило устройство, характеризиращо се преди всичко с обобщаване и степенуване на проблемите, стоящи за решаване. В съгласие с принципите, залегнали в ръководната програма на Българската комунистическа партия за интеграция на научните кадри и тяхната концентрация на най-важните пунктове и звена от научноизследователската работа, беше решено археолозите да насочат своите усилия към разкриване на такива паметници в старобългарските центрове, които ще дадат отговор на най-важните и проблемни въпроси от раннобългарската история и култура. За целта бе приета програма, изпълнението на която се провежда под ръководството на Общонароден комитет за древните български столици Плиска, Велики Преслав и култовия център Мадара.

Върху набелязания с едри шрихи фон десетгодишната дейност на Филиала се разгръща и протича в три главни насоки: теренноизследователска, научнопубликационна и популяризаторска. За обхвата и съдържанието на всяка от тях красноречиво свидетелствуват паметниците — крепостни стени и съоръжения, дворци, църкви, граждански и манастирски ансамбли, работилници и ателиета, бани, водопроводни и канализационни съоръжения и др., заедно с откритите при разкопаването им интересни материали и находки; внушителният брой заглавия на доклади, научни съобщения, статии, студии и монографични разработки било

● Обр. 1. Поглед от изток към Дворцовия център в Плиска. Fig. 1. Vue de l'est vers le Centre de la cour à Pliska

четени на конференции, симпозиуми и конгреси, било отпечатани в десетки наши и чуждестранни научни, а и в популярни издания; многото популяризаторски прояви.

Централно място в дейността на Филиала през първите седем години заемаше изпълнението на задачите от комплексната програма. Подчинени на големия юбилей, тези задачи (с изключение на разделите за консервация и експониране на паметниците) до голяма степен се покриваха с годишните планове на колектива на Филиала. И в двата пункта са налице раздели за теренно изучаване, научно изследване и отпечатване и популяризиране на новооткритите паметници и материали. Тук е мястото да подчертаем, че включените в програмата за разкриване и изучаване паметници с различния си характер спомогнаха за известна насоченост и профилиране на научните интереси и занимания на отделните членове на Филиала. Това се отрази благоприятно на бързото специализиране и израстване на кадрите в надеждни изследователи на старобългарската материална и духовна култура. Новопостъпилите паметници и находки от интензивните разкопки послужиха като солидна основа на значителен брой теоретични разработки и особено при избора и формулирането на теми, които девет от сътрудниците от Филиала разработиха и защитиха в срок като кандидатски дисертации. Продължителните теренни работи способстваха в колектива да израснат много добри и опитни разкопвачи, овладели методиката на археологическите проучвания на висотата и изискванията на съвременната наука. За това им израстване спомогна пряката им връзка при разкопките с видните членове на археологическия колектив, патоварен с проучването на Плиска, Преслав и Мадара, проф. Ст. Ваклинов, ст. н. с. I ст. Ж. Въжарова, ст. н. с. Ив. Акрабова-Жандова, ст. н. с. Й. Чангова и др.

Приносите на Филиала в теренното изучаване на Плиска, Мадара и Преслав са резултат на продължителното участие на негови сътрудници в разкопките по проблемите от програмата, свързана с юбилейната година. Особено широко и резултатно е участието на филиалните сътрудници в дейността по проблемите на проучване на отбранителните системи, дворцовите ансамбли, църквите и манастирите в първите ни столици. Постигнатото по първия проблем осветли всестранно старобългарското защитно строителство — землено и каменно, и позволи да се пристъпи към по-сигурна хронологическа характеристика на крепостните стени и съоръжения. Извънредно важни са резултатите от проучването на участъка около т. нар. чупка на вътрешната крепостна стена на Преслав, които дадоха възможност на изследователите да хвърлят светлина върху укрепленията на прославения Симеонов град от предстоличното му минало. Проучените и разкрити крепостни стени и съоръжения с дължина над 3000 м (порти, кули, стълбища, тайни подземни ходници и др.) са ярък количествен показател за извършеното в Плиска и Преслав по тази нелека задача.

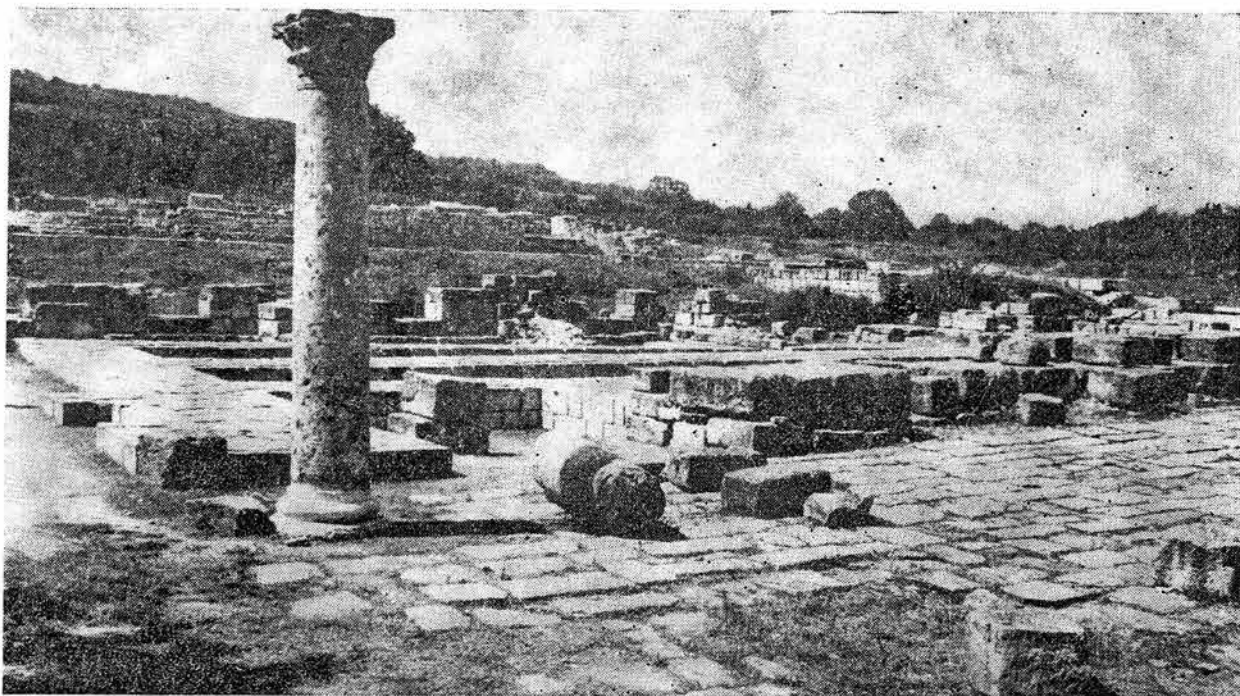
2

Важни резултати бяха постигнати при разкопките на дворцовите ансамбли (обр. 1—3). Усилията на колектива, натоварен с тази задача в Плиска, доведоха до цялостното разкриване и изучаване на ханския дворецов център. Днес разполагаме с много нови наблюдения и факти за най-ранната монументална дворцова постройка в ханска Плиска — т. нар. Крумов дворец. При неговото проучване археолозите разкриха система от тайни подземни ходници, свързвали отделните сгради на владетелския дворец. Неизвестни доскоро данни осветлиха картината за периодизацията на монументалните постройки, включени в третия концентричен пояс — тухлената оградна стена. Интересна страница от най-ранното минало на Плиска се разгърна с откритите върху площадката юртообразни жилища, на които по-късно стъпват с дълбоко вкопаните си основи ханските дворцови постройки.

Системните разкопки изясниха редица непознати страни от живота и разнообразната дейност на някои от манастирите на Първата българска държава. Много важни данни пре-

● Обр. 2. Глазирана кана от разкопките на сграда източно от Тронната зала в Плиска (X—XI в.).
Fig. 2. Broc verni des fouilles d'un édifice à l'Est de la Salle de trône à Pliska (Xe—XIe s.)

● Обр. 3. Общ поглед от югоизток към Дворцовия ансамбъл в Преслав (IX—X в.). Fig. 3. Vue générale du Sud-Est vers l'Ensemble de la cour à Preslav (IXe—Xe s.)

3

доставиха проучванията на първия старобългарски манастир около Голямата базилика в Плиска (обр. 4). Настъпилите след покръстването промени, които обхванали цялостния държавен живот, намерили израз в строените на това място една след друга няколко църкви върху близката до дворците в Плиска територия на Външния град. Най-ранната е от типа „свободен кръст“ и представлява първият храм на княз Борис. Изяснена беше детайлно строителната история на базиликалните по план църкви и сложната планово-пространствена композиция на внушителния по размери манастирски ансамбъл. Въз основа на характера на проучените манастирски постройките и на много от намерените при разкопките находки в този най-ранен старобългарски манастир се локализираха началните моменти от книжовната и просветителската дейност за Кирило-Методиевите следовници в България — Климент, Наум и Ангеларий, които княз Борис I, както съобщава житиеписецът, посрещнал и приел в столицата си с голяма почит.

Оправдан интерес повдигат резултатите от изследванията по този проблем и в Преслав, при които заедно с откриването на неизвестни досега манастири като тези в м. Тузлалъка, около Кръглата (Златната) църква и на северозапад от владетелския дворец (обр. 5) бяха допълнително проучени и някои от откритите по-рано в Преслав манастири. В светлината на новите археологически резултати манастирите в Симеоновата столица се очертаха освен като средища на религиозно-просветен живот преди всичко като центрове на интензивен книжовен писателски труд и разностранни художествени занимания. Към манастирите, както показаха проучванията, процъфтяват и редица художествени дейности, като рисуване керамика (обр. 6), приложна скулптура, стъклена мозайка, емайл, резба върху кост, метало-пластика и др., които разширяват обхвата на старобългарската култура и изкуство и позволяват да се открият по-релефно мястото и приносът на преславската цивилизация в културата на Европейския югоизток през IX—X в.

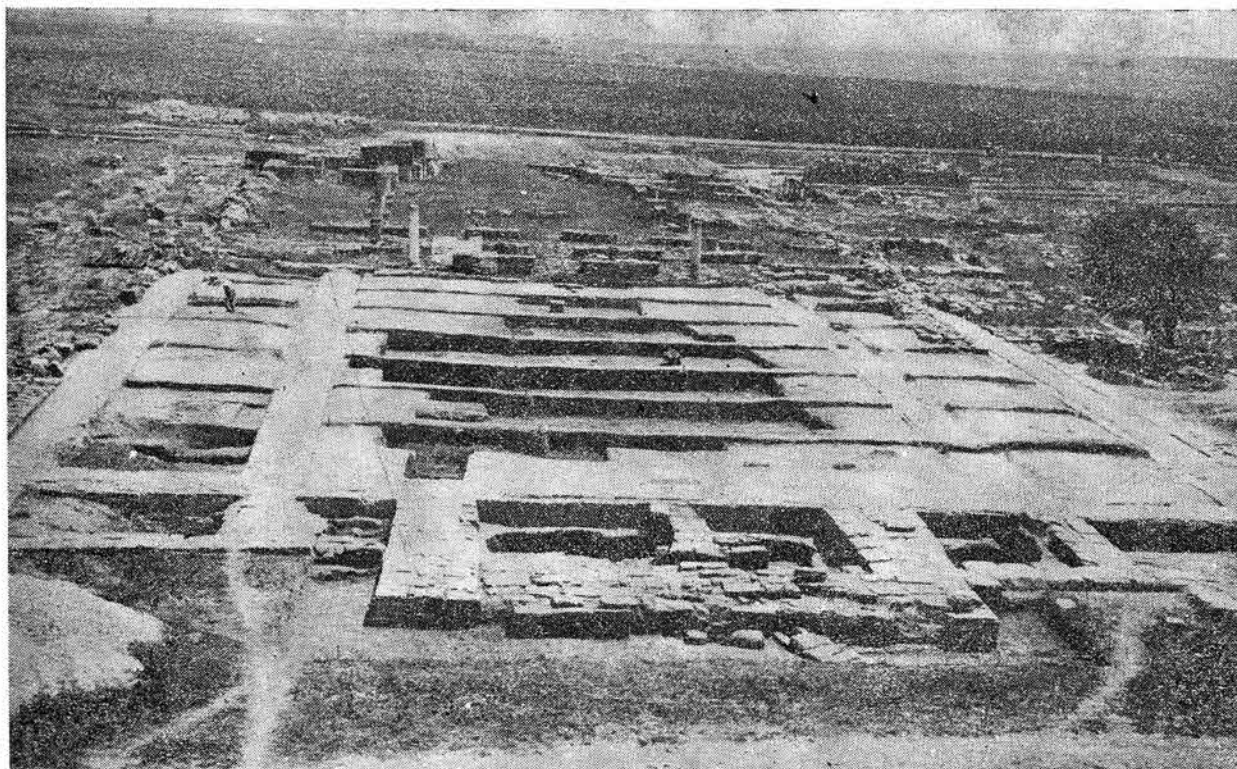
На разкопки, ръководени от сътрудници във Филнала, дължим първите сведения за ранните славяни в Преслав и установяването на редица нови показатели за периодизацията на паметниците върху терасата под скалния релеф на Конника в Мадара. С установяването на присъствие на славяните (началото на VII в.) на крайречната тераса, върху която по-късно се издига манастирът около Кръглата преславска църква, се внесе яснота и се попълни едно от липсващите доскоро звена за обясняване славянското наименование на Преслав и историята на неговото възникване и развитие. Изясниха се също значението и ролята на други няколко раннославянски селища на племето северни покрай р. Тича (Камчия) като това при с. Винаца, с. Староселка, с. Цар Крум и др. през първите няколко десетилетия от нашата ранна история.

Прегледът за успешния ход на теренните проучвания на Филнала не би бил пълен, ако не отбележим ръководените от негови сътрудници разкопки на манастира при с. Равна, Варненски окръг, старобългарското селище при с. Хума, Разградски окръг, некропола при с. Ножарево, Силистренски окръг, селището при с. Топола, Толбухински окръг, участието в българо-немската археологическа експедиция в с. Кривина, Русенски окръг, и в проучването на епиграфските паметници в някои от скалните монашески колонии на територията на Търговишки и Русенски окръг.

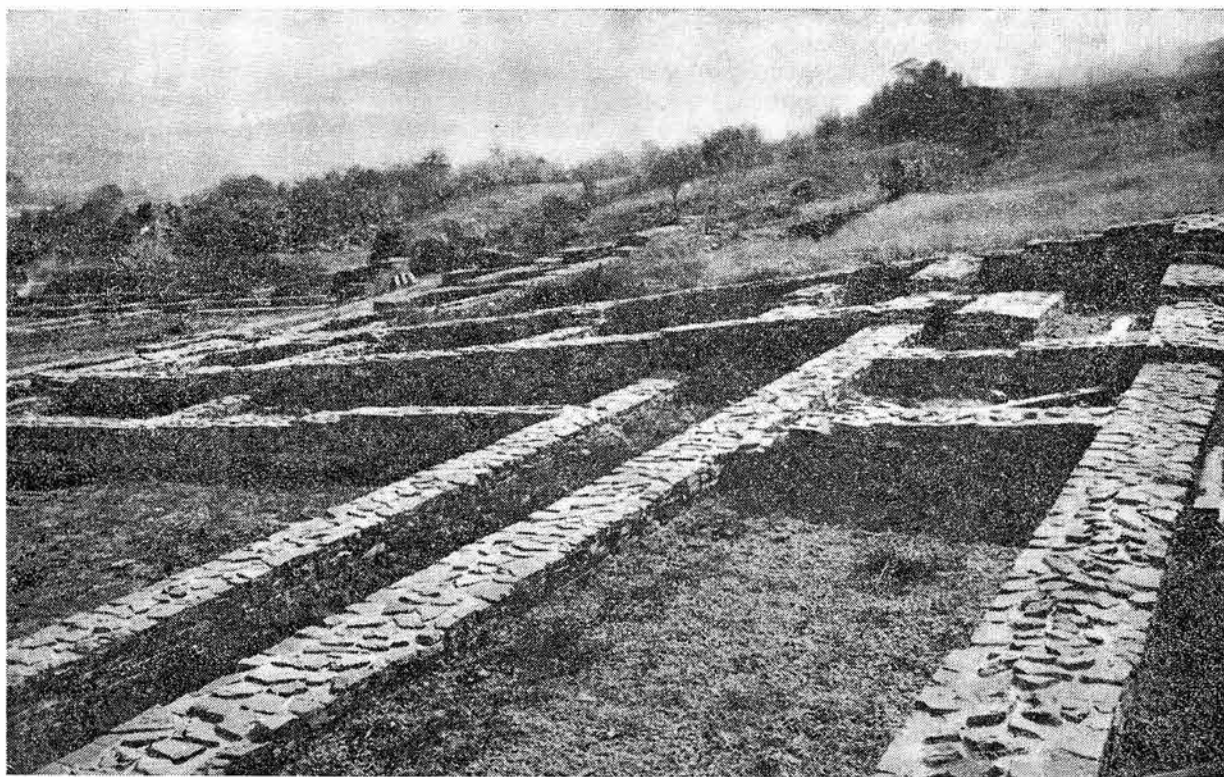
След създаването на Филнала на АИМ при БАН българската археологическа наука постави или реши чрез разкопките някои основни проблеми от историята на Плиска и Преслав. Резултат от дейността на съвместната българо-съветска експедиция е изясняването на въпроса за хронологията на укрепителната система на Плиска. Интензивната теренна работа в района на Голямата базилика откри за науката манастирския комплекс и селището наоколо, където е бил първият просветен център на създадената държава. Основен резултат от изследването на Преслав е решаването на въпроса за произхода му като военен лагер още в началото на IX в. и изграждането му после като феодален град. Друго съществено постижение е откриването на архиепископския център на Симеоновата столица. Изключителна е научната стойност на находището със стотици оловни византийски печати, открито в административната сграда във Вътрешния град (обр. 7). Археологическите изследвания в с. Равна

● Обр. 4. Изглед от запад на разкопките на Голямата базилика в Плиска. Fig. 4. Vue de l'Ouest des fouilles de la Grande basilique à Pliska

● Обр. 5. Югоизточната половина на Дворцовия манастир в Преслав (IX—X в.). Fig. 5. La moitié sud-est du Monastère de la cour à Preslav (IXe—Xe s.)

4

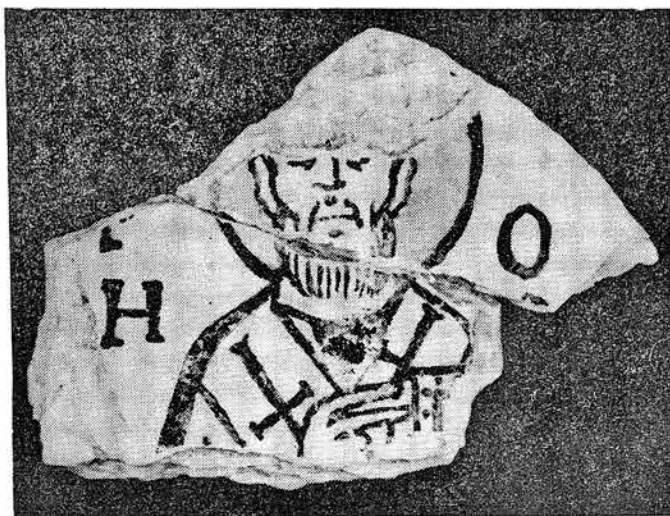

5

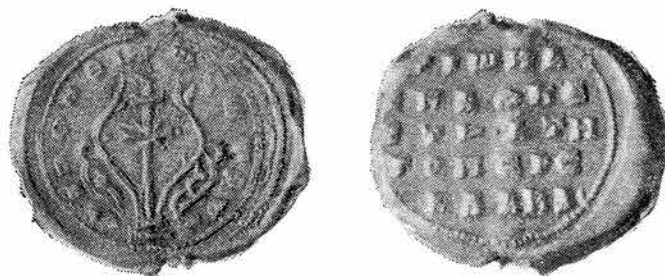
● Обр. 6. Икона на светец от разкопките на ателието за рисуване керамика към Деорцовия манастир в Преслав (IX—X в.). Fig. 6. Icône des saint des fouilles de l'atelier de céramique dessinée près le Monastère de la cour à Preslav (IXe—Xe s.)

● Обр. 7. Оловен печат на Йоан, императорски протоспатарий и стратег на Преслав (X—XI в.), открит при разкопките на административната сграда във Вътрешния град. Fig. 7. Sceau de plomb de Joan, protospathaire impérial et stratège de Preslav (X^e—XIe s.), découvert lors des fouilles de l'édifice administratif dans la Ville intérieure

● Обр. 8. Златна огърлица с емайли от Преславското съкровище (IX—X в.). Fig. 8. Collier d'or aux émaux du Trésor de Preslav (IXe—Xe s.)

6

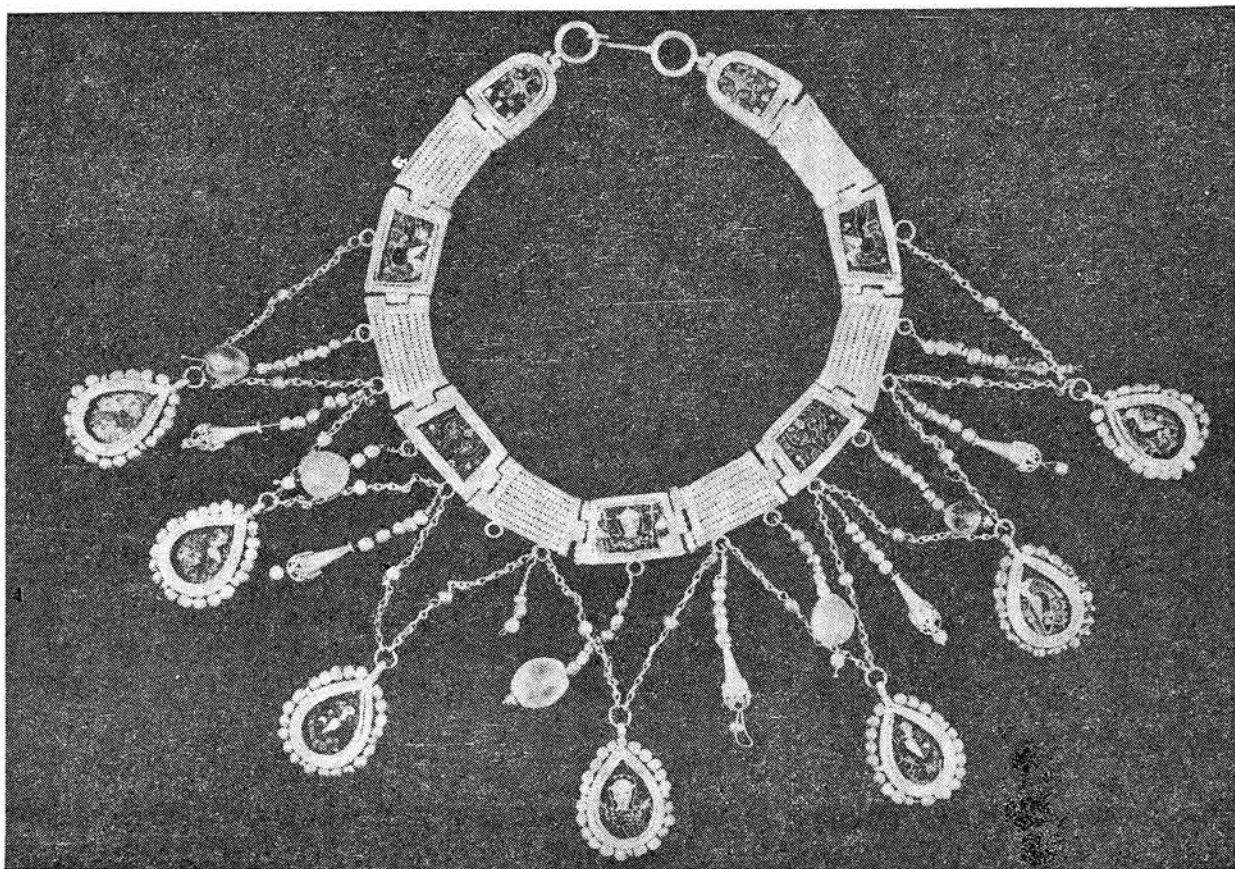
7

разкриха ново за науката просветно-книжовно средище, значимо с богатството си от надписи на няколко езика и от графитни рисунки.

1300-годишният юбилей наложи своя отпечатък и върху останалите направления на филиалната дейност. Стотиците заглавия на обнародваните от неговите сътрудници научни съобщения, статии, студии, монографии и популярни материали са посветени изцяло на новоразкритите паметници и находки от Плиска, Преслав и Мадара и на най-важните и значими проблеми от историята и културата на Първата българска държава. Особено активно е присъствието на тези автори на страниците на научната историческа периодика (сп. Археология, Векове, Музеи и паметници на културата, на Известия на Археологическия институт, годишници на музеите в Северна България, на музея във Варна и др.), в специализираните поредици Плиска—Преслав, Разкопки и проучвания, сборника на Преслав (на Археологическото дружество „Тича“ в Преслав и Мадара и Окръжна дирекция „Културно-историческо наследство“, Шумен), периодичния лист на Общонародния комитет в „Плиска—Мадара—Преслав“, Кирило-Методиевския вестник „За буквите“ и др.

В тази немалка печатна продукция заедно с обнародването на разкопките на крепостни стени и съоръжения, дворци, църкви, граждански постройки, манастири, работилници, ателиета, бани, водопроводни и канализационни съоръжения, селища, некрополи и на получени при тяхното разкриване много ценни археологически материали — надписи, печати, творби на декоративната керамика и приложната скулптура, металопластиката, керамиката, оръдия на труда, оръжия, строителни материали и др. — се разглеждат и проблемни въпроси, свързани със средновековния български град и облика на раннобългарската материална и духовна култура.

На тази проблематика са посветени и многобройните доклади и научни съобщения, лекциите и беседите, които членовете на колектива на Филиала изнасят на лектории, конференции и конгреси. Няма научен форум или лектория, посветени на Плиска, Преслав и

8

Мадара и на нашата ранна история и култура, на които да не е участвувал Шуменският филиал. Освен на ежегодните национални археологически конференции и периодичните конгреси по славянска археология и византистика негови представители са участвували с доклади и научни съобщения на симпозиумите и конгресите на Българското историческо дружество, симпозиумите „Йоан Екзарх Български“ и „Преславска книжовна школа“ (Шумен, 1979 и 1981), Първия международен конгрес по българистика (1981) и др. Важно е да изтъкнем, че Филиалът в Шумен с подкрепата на партийното и административното ръководство на града и окръга стана организатор и домакин на Първата българо-съветска среща по археология на прабългарите през 1976 г., на която участваха изтъкнати специалисти от Москва, Ленинград, Казан и др. За порасналия научен авторитет на Шуменския филиал говори присъствието на негови представители в проведените през 1983 г. научни срещи — българо-румънски семинар в София и конференция по проблеми на историята и етногенезиса на славяните и прабългарите в Москва. На негови членове беше поверено и написването на глави от подготвяното няколкотомно издание на АИМ „Археология на България“.

Сътрудниците на Филиала са си завоювали име и авторитет на добри лектори не само на научни форуми, но и сред младежите и другите граждани на Шумен и окръга. По линията на дружество „Г. Кирков“ и лекториите, организирани от окръжното ръководство на Българския земеделски народен съюз, Българското историческо дружество, Окръжния съвет за култура, читалище „Добри Войников“, читалищата в Преслав, Нови пазар, Каспичан, Смядово, с. Каолиново и др. селища на окръга в чест на големия 1300-годишен юбилей, са изнесени над 1000 лекции и беседи. За популяризиране на новите открития в Плиска и Преслав служителите във Филиала неведнъж са вземали предоставените им от Радио Шумен, Радио Варна и Радио София микрофони или пък са заставали пред камерите на Българска телевизия и Телевизионния център Варна и на някои студии на Българска кинематография, за да разкажат или коментират новооткрит паметник и интересни находки и материали, по-

лучени от разкопките в нашите първи столици. По написани от тях сценарии или дадени консултации бяха създадени над двадесет научнопопулярни филма за най-важните паметници на старобългарската архитектура, Мадарския конник, преславската керамична икона, някои писмени паметници, Преславското златно съкровище (обр. 8) и др.

Към научнопубликационната и популяризаторската дейност се отнасят и многобройните приноси, които членовете на Филиала правят като редактори в списания и поредици, като рецензенти на сборници, научни трудове и художествени творби на историческа тема, като членове на научни съвети и ръководители на аспиранти и студенти при разработката на дисертации за научни степени и дипломни работи, като наставници на млади специалисти и консултанти на младежи и други граждани по въпроси, отнасящи се до Плиска, Преслав и Мадара и нашето културно-историческо наследство.

Преценявайки извършеното, в края на този кратък преглед трябва да кажем, че Филиалът на Археологическия институт и музей при Българска академия на науките в Шумен посрещна своята десетгодишнина с готовност и отговорност за изпълнение на задачите, които стоят пред българската археология. В лицето на всеки член на неговия немногочислен колектив старобългарската култура с неповторимите си паметници в Плиска, Преслав и Мадара винаги ще има най-вдъхновен изследовател и почитател.

ТОТЮ ТОТЕВ

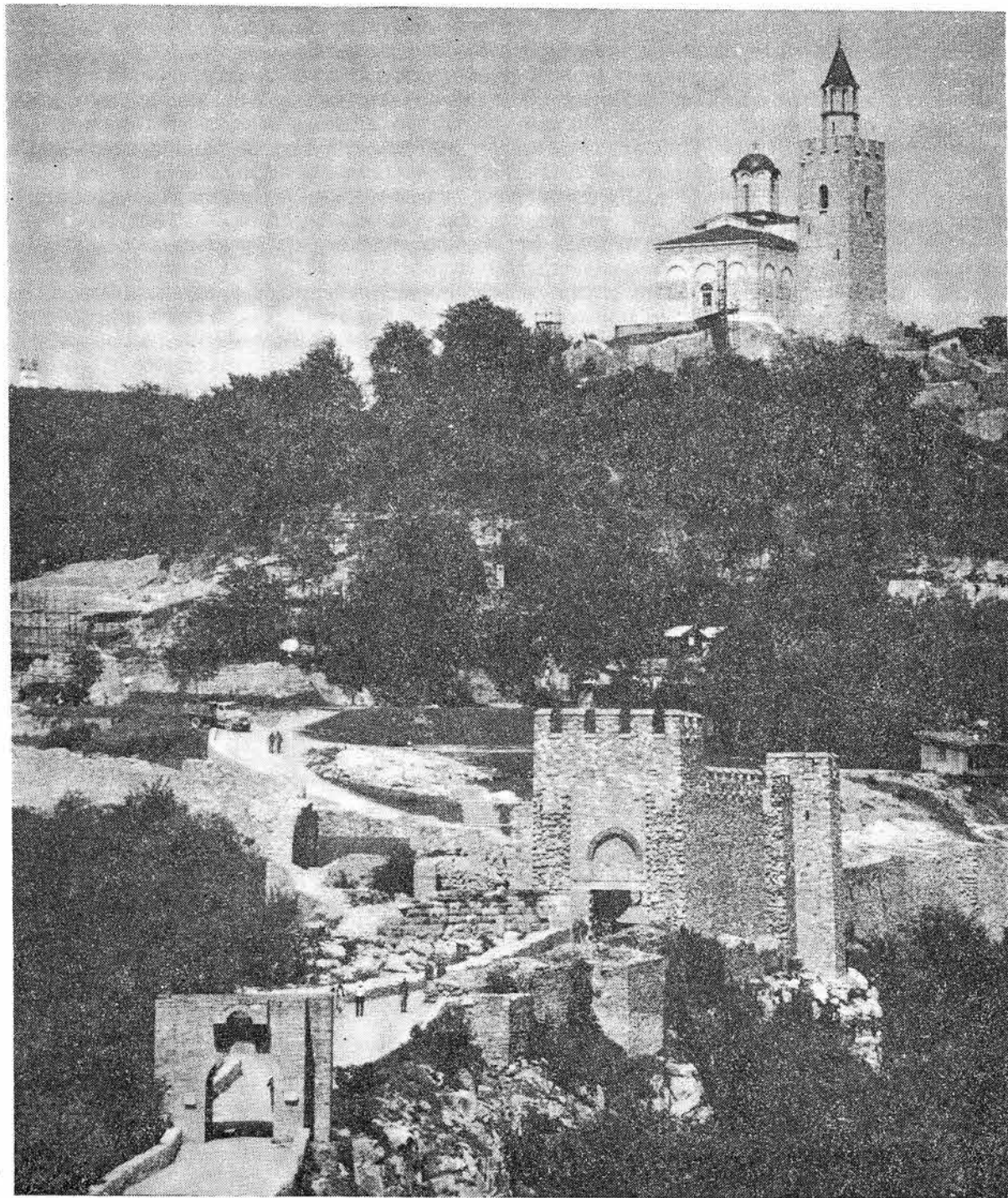
Десет години Филиал на Археологическия институт и музей при Българската академия на науките във Велико Търново

Мястото на Търново в българската история го е издигнало в съзнанието на народа като символ на историческа памет, на държавна и културна традиция. Много отдавна неговите старини са привличали вниманието на пътешественици и изследвачи. С изучаването на старопрестолния град са свързани и първите археологически разкопки в България, започнали през 1879 г. Оттогава до днес поколения археолози са посветили научната си дейност на изследванията на материалната и духовната култура на средновековната престолнина.

След социалистическата революция археологическите проучвания бяха поставени на научна методологическа основа под прякото ръководство на Археологическия институт и музей на БАН. Те се радваха на всенародния интерес и грижи, намерили израз в създадения Общонароден комитет за развитие на Велико Търново като исторически, туристически и културен център (1965). Разкопките и проучванията станаха широкомащабни с постепенно разширяване на кръга на проблематиката. Всичко това доведе до създаването на научен център за извършване на планомерно археологическо изследване. С Разпореждане № 262 на Бюрото на Министерския съвет от 27 декември 1974 г. беше създаден Филиал на Археологическия институт и музей при Българска академия на науките във Велико Търново. Съдържанието на неговата дейност бе откриването и проучването на историко-археологическите паметници на територията на Велико Търново и околността му като съставни задачи в плановете за археологическа дейност и теоретически разработки по координационната програма на Българската академия на науките.

Колективът на Филиала пое ръководството на археологическите разкопки на средновековната столица и продължи делото на д-р В. Берон, М. Москов, К. Шкорпил, д-р Ив. Велков, акад. Кр. Миятев, проф. Ст. Ваклинов, н. с. Н. Ангелов и ст. н. с. С. Георгиева. Преди създаването на Филиала бяха приключили проучванията на царския дворец и па-

● Обр. 1. Поглед от запад към главния вход на Царевец с портите. Fig. 1. Vue de l'Ouest vers l'entrée principale de Carevec avec les portes

1

триаршеския комплекс, като бяха установени строителната им история и архитектурните планове. Проучена беше по-голямата част от крепостната стена на Царевец. Новото научно звено насочи изследванията към изключително важна и многосъставна задача — разкриването и изучаването на градоустройството и архитектурния облик на града, бита, производствената дейност и културния живот на обитателите му. Разшири се и териториалният обхват на разкопките. Започнаха проучвания на църквата „Св. Димитър“, манастира „Великата лавра“ и Килифаревския манастир.

Десетгодишната дейност обхваща интензивни и продължителни теренни изследвания, научни публикации и разностранна популяризаторска работа.

Принос в цялостните проучвания е разширяването и допълването на установената стратиграфия на културните останки. Разкрити бяха нови неизвестни места на тракийско обитаване, с което по-пълно се изясни локализацията на тракийското селище на Царевец и в приречните ивици на Янтра. Прибавиха се нови данни за историята на ранновизантийския град и укрепеното селище от периода на Първата българска държава. На Царевец и непосредствено край левия бряг на р. Янтра западно от църквата „Св. Четиридесет мъченици“ бяха открити останки от строителна дейност, отнасяща се към края на X и XI в.

Започнаха проучванията на източната крепостна стена и бяха проследени останки от куртината ѝ от север и юг.

Най-голям принос в теренната научна работа е изясняването на градоустройството и архитектурния облик на града, разположен на Царевец (обр. 1). Разкрити бяха основите на повече от 420 жилищни сгради с различно разпределение и план, 22 църкви, 4 манастира, улици и площадни пространства, вписани в отделни градоустройствени съставки, оформящи квартали в тази част на града (обр. 2). По този начин бяха осветлени въпроси на градската

● Обр. 2. Кварталът на двореца на Царевец и сгради от север. Fig. 2. Le quartier du palais de Carevec et édifices du Nord

организация, в която се установиха сгради с различно предназначение — административно, жилищно, църковно и производствено.

С основание може да се изтъкне, че резултатите, отнасящи се до градоустройството, представляват най-същественото откритие на колектива на Филиала на АИМ във Велико Търново. Археологическата карта на хълма Царевец се попълни с гъсто разположени сгради и много нови свидетелства за вида на града. Тези открития и наблюдения, осъществени по време на разкопките, дават възможност да се изследват проблеми на жилищната и църковната архитектура, на военноотбранителното строителство и сгради с друго предназначение. Установено бе, че около патриаршеския архитектурен комплекс е бил оформен венцеобразно и стъпаловидно цял квартал. По северозападния склон са били разположени два квартала, свързани с улица, към която сградите са ориентирани фасадно (обр. 3). На север от двореца, както и по южния склон и източно от Третата порта са били разположени други градоустройствени съставки.

Разширено бе изучаването на града между хълмовете Царевец и Трапезица. Разкопани бяха два много важни обекта от известния по писмени извори квартал „Новия град“. Проучена е вече църквата „Св. Димитър“ — исторически паметник, свързан с отхвърлянето на византийското господство и възстановяването на българската държава под ръководството на болярите Асен и Петър. Изяснени са нейната строителна история и архитектурен план. През десетгодишния период беше разкрит царският манастир — Великата лавра „Св. Четиридесет мъченици“ (обр. 4, 5), който бе известен само от кратките писмени извори. Изяснени бяха много въпроси от историята на неговото изграждане. Установени са планът му и една крепостна стена, успоредна на речното корито на Янтра, с датировка от времето на Първото българско царство (X—XI в.).

● Обр. 3. Квартали по северозападния склон на Царевец с част от улица. Fig. 3. Quartiers sur le versant nord-ouest de Carevec avec une partie d'une rue

Откритите разнообразни археологически находки, свързани с бита, производствената дейност и културния живот и изяви на столичните обитатели, са ценен нов материал за изясняване на различни проблеми.

На първо място могат да бъдат поставени находките, които съдържат данни за производствената характеристика на столицата. Вече има достатъчно натрупан материал за развитието на занаятите. Установен бе металодобив и обработка на черни и цветни метали. Във Великата лавра бяха открити металургични пещи и поти за леене на цветни метали. На Царевец бяха разкрити работилници за обработка на метали покрай източната стена в манастира край Лобната скала, в квартала край патриаршеския дворец и другаде. Във връзка с изработването на различни накити са били използвани каменни калъпи, което показва, че развитието на занаятите, свързано с металообработването, е било достигнало значителен напредък. От проучванията се установи, че при занаятчийското производство е била осъществена голяма специализация. Овладени са били различни техники и похвати за топла и студена обработка на металите — коване, леене, гравирание. Обработката на цветни метали бележи от своя страна още по-голяма специализация с използването на филигран, гранулация, ажурна техника, цизелиране и пр.

От отраслите на занаятчийското производство определен напредък има и керамиката. В тези изследвания съществен момент са откритите пещи за производство на строителна керамика и гърнчарски изделия на Царевец, край църквата „Св. Димитър“ и във Великата лавра. Към тях се прибавят и триногите скари за изпичане на глазирани керамични съдове.

Край източната крепостна стена и Лобната скала, около патриаршията и Великата лавра сътрудниците на Филиала установиха следи от производство на стъкло, глазури, от обработка на кост.

По значимост тези резултати имат първостепенно място, защото изясняват стопанския облик, а оттам и социалната характеристика на града. Най-същественото в това отношение е по-пълното разкриване на градското занаятчийско производство. Тук е и големият принос на колектива в тази много важна страна от живота на столицата, от една страна, и изобщо на средновековния български град през XIII—XIV в., от друга.

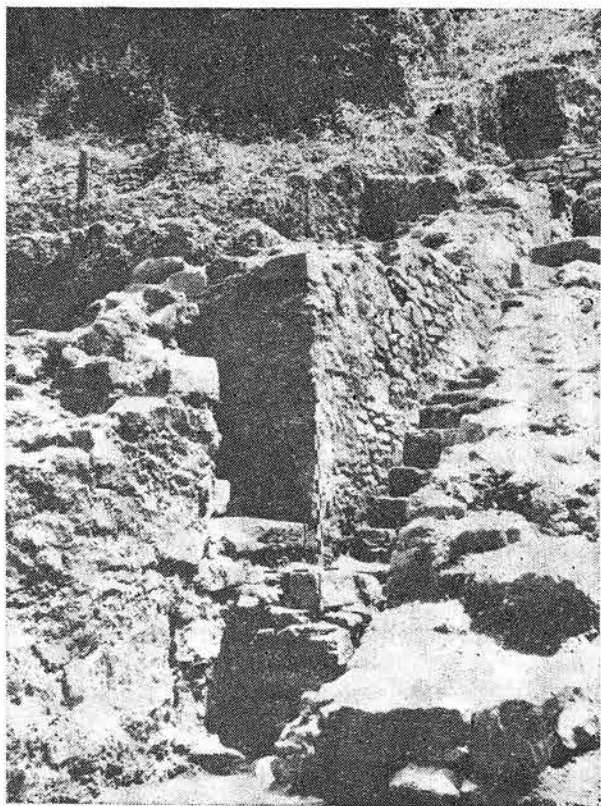
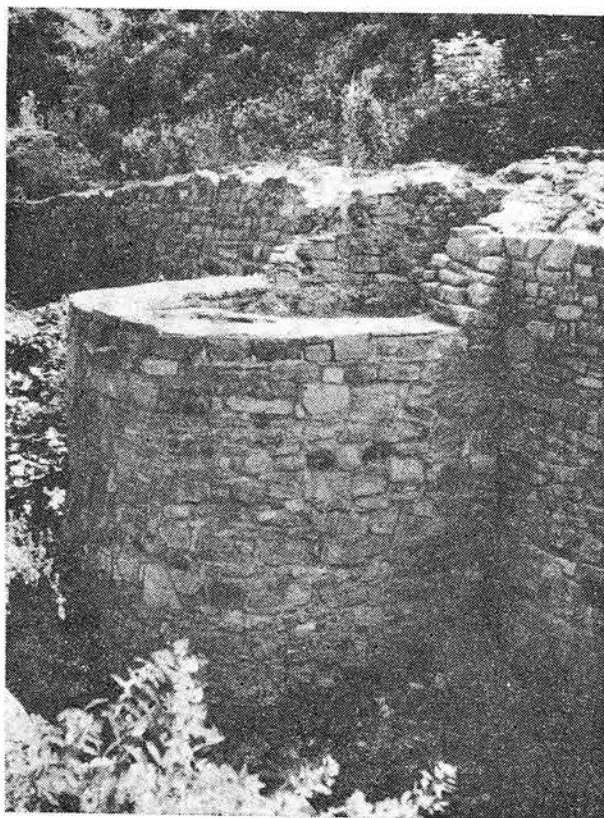
Получени бяха нови ценни данни за група проблеми, свързани с духовния свят. Разкопките дадоха значителен брой разнообразни находки, които отразяват художествената стойност — детайли и предмети на каменната пластика, използвани за архитектурна украса; малка каменна пластика; декоративна метало пластика; художествена керамика с богат орнаментален репертоар, други предмети на изкуството и художествените занаяти. Този изобилен археологически материал позволява да се проникне в областта на творческата дейност, да се направят анализи и изводи за художествения вкус и културната традиция. Върху част от тези въпроси сътрудниците на Филиала вече са изготвили разработки и публикации.

Открити бяха много епиграфски материали — предимно надписи върху керамика. Те обхващат комплекс от въпроси, допълващи картината на живота в средновековната столица. Тези находки дават възможност да се обогати с нови извори историята на старата столица. В най-голямата си част надписите, монограмите и графитите съдържат антропоними и чрез тях се правят наблюдения върху именния репертоар, които допринасят за изясняването на етнокултурни процеси. Тези находки са основа и за разработването на въпроси на писмената култура, грамотността на населението в Търнов през XII—XIV в., както и на палеографията. По отбелязаните въпроси сътрудници от Филиала са осъществили предварителни публикации.

Започналите през 1974 г. разкопки на Килифаревския манастир разкриха значителна част от комплекса, където е процъфтявала школата на Теодосий Търновски.

Въпреки продължителните по време археологически разкопки през десетгодишния период, в който бе натрупан огромен материал, необнародван цялостно, са публикувани стоици научни статии, студии и монографии, както и редица популярни материали. В тях са разработени общи проблеми от изследването на средновековно Търново, проучени са отделни значими проблеми, обнародвани са и са влезли в научно обращение интересни находки (обр. 6).

Могат да се отбележат основните публикации — резултат от дейността по първото направление: Социално-икономически облик на Търново през XIII—XIV в., Градоустройство и архитектура на старата столица, Развитието на занаятите, Монетосеченето на търновските владетели, Ранносредновековно селище на Царевец и др.

5

6

● Обр. 4. Кула на западната стена на Великата лавра. Fig. 4. Tour au mur ouest de la Grande laure

● Обр. 5. Ходник със стълбище в сърцевината на южната крепостна стена на Великата лавра. Fig. 5. Passage avec un escalier dans l'épaisseur du mur d'enceinte sud de la Grande laure

● Обр. 6. Нагръдна икона на Богородица Никопет от трошлива скала, открита при разкопките на източните помещения на Великата лавра, XIII—XIV в. Fig. 6. Icône encolpion de la Vierge Nicopete de roche friable, découverte lors des fouilles des logements d'est de la Grande laure, XIIIe—XIVe s.

Голям е броят на научните публикации по отделни проблеми — уличната мрежа на Царевец, златарството, обработката на черни метали, грамотността на населението, търновската художествена керамика, хералдичните изображения, монограми и надписи и пр.

Обнародването на находки с анализ и изводи е основното в изявите на сътрудниците на Филиала. В това отношение могат да се посочат публикациите за медальона на хан Омуртаг, църква № 21 на Царевец, стеатитови икони, оръдия на труда и въоръжение, изображени на върху сграфито керамика, различни култови предмети — енколпиони, амулет с молитва, врязана върху оловна пластина, тератологични изображения и др.

На страниците на периодичните издания (Археология, Векове, Военноисторически сборник, Годишник на музеите в Северна България, Старобългаристика, Изкуство и др.) сътрудниците на Филиала имат често присъствие. В сборниците „Величието на Търновград“, „Царствуващият Търнов“, „Велико Търново през вековете“, в ежедневния и седмичния печат в научна и популярна форма те уведомяват обществеността за новите археологически открития и проучвания.

Сътрудниците на Филиала вземат участие в национални и международни конгреси и конференции, като чрез доклади и научни съобщения въвеждат в науката археологически разработки от проучванията на средновековната столица Търново. Такива са конгресите по славянска археология в Братислава (1975) и София (1980), международните симпозиуми за Търновската книжовна школа (1975 и 1980), Международният симпозиум „Търновската школа в славяно-византийското изкуство през XIII—XV в.“ (1978), интердисциплинарните симпозиуми Странджа-Сакар (1978 и 1984), националната конференция на БИД за българския средновековен град във Велико Търново (1980), Първи международен конгрес по българистика (1981), Трети конгрес на БИД (1980) и др. Активно участие взе колективът на Филиала в научните конференции „В. Н. Златарски и Велико Търново“ и „Великотърновският край през вековете“.

Сътрудниците на Филиала най-активно участвуват в обсъждането и разработването на идейни задания за паметници, музейни експозиции и в разпространяването на исторически знания като лектори в дружество „Г. Кирков“ и в Съюза на научните работници.

Изминалите десет години на упорит напрегнат труд показаха, че бе създаден и израсна с лице към задачите научен център за археологически изследвания на старата столица Търново и нейните околности.

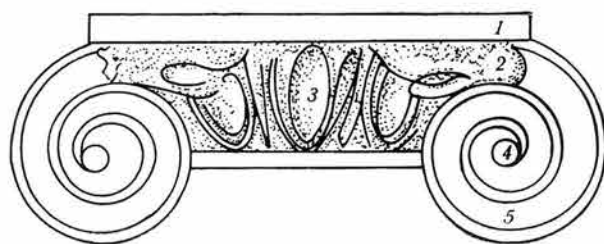
АТАНАС ПОПОВ

Римско-йонийски капители от Мизия

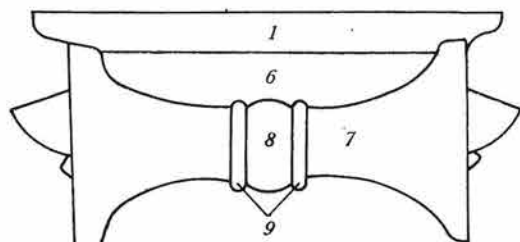
СВЕТЛА ПЕТРОВА

Капителът като архитектурно-декоративен елемент изпълнява конструктивни и естетически функции — да намали подпорното разстояние, да улесни монтажа на архитравните блокове, да свърже кръглите форми на колоната с праволинейните очертания на архитрава. Докато дорийският капител изпълнява тези си функции чрез ехина и абак,

● Обр. 1. Елементи на римско-йонийския капител: а) насреца; б) отстрани: 1) абак, 2) палмета, 3) ехин, 4) око, 5) волута, 6) чело на възглавницата, 7) възглавница, 8) превръзка, 9) граници на превръзката. Fig. 1. Éléments du chapiteau romaino-ionique: а) en face; б) de côté: 1) abaque, 2) palmette, 3) échine, 4) oeil, 5) volute, 6) front du coussin, 7) coussin, 8) bande, 9) limites de la bande

а

б

при йонийския капител между тях се вмъква още един елемент — волутният мотив (volutus от volvo, въртя, търкалям).

Развитието на йонийския капител в древния Рим е непосредствено свързано с гръцкото архитектурно наследство. Римско-йонийският капител се състои от три елемента (обр. 1):

1. Абак — тънка правоъгълна или квадратна плоча, с която завършва горната част на капитела. През римската епоха всички капители са изработени от един блок заедно с абак.

2. Ехин — сферовидно изпъкнало тяло, украсено с йонийска кима.

3. Волутен мотив-възглавница, двата края на която завиват спиралообразно около т. нар. око (център) и образуват волутите. Отстрани на капитела волутите оформят издължени цилиндри, които са основна част на йонийския капител след ехина. Те свързват волутите във форма, наречена възглавница¹ (pulvinus).

В. Алцингер дели йонийските капители от архаичната и класическата епоха според възглавницата им на три типа: йонийски, самоски и атически² (обр. 2).

Йонийският тип се състои от възглавница и абак. Самоският тип е капител, чийто абак липсва. При атическия тип йонийски капители в края на V в. пр. н. е. се появява обхващане на възглавницата през средната част, което се нарича превръзка, и се състои от различно украсени ленти. Превръзка, оформена като лента с липсващи граници, има атически произход³. По малоазийски прототип — паметника на Нерейдите (410—400 г. пр. н. е.) — от притискането на превръзката в средата на възглавницата се образува челото на възглавницата⁴ и се създава

атическо-малоазийски тип възглавница с богата украса.

През класическата и елинистическата епоха възглавницата се оформя с превръзка и граници, докато в римската епоха класическото членение на възглавницата изчезва и оформянето ѝ е много разнообразно. Изчезването на превръзката започва в ранноимператорско време чрез мотивите на превръзка без граници. Заедно с това в по-късно време продължава и се развива тип възглавница без превръзка.

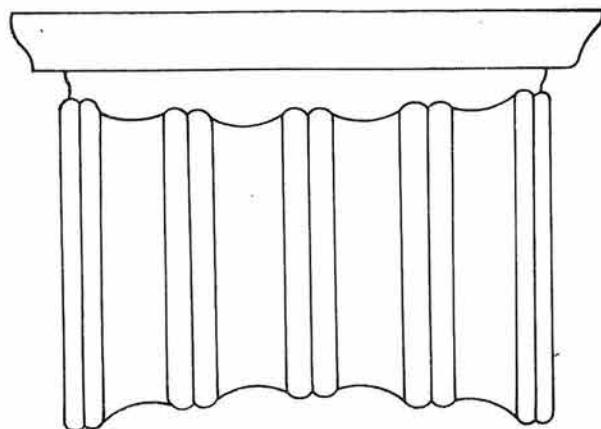
Промяната в украсата на йонийските капители започва в началото на II в. пр. н. е. Възглавниците са с богати комбинации на декоративни мотиви, които създават впечатление за неограничените творчески възможности на архитекти и декоратори. Тази плътност в украсата на капителя се възприема и доразвива от римляните.

В различните римски провинции украсата на капителите е под влияние на местните архитектурно-декоративни традиции и модните течения от метрополията. Орнаментите в украсата на капителите от Мизия се създават предимно под влияние на Мала Азия чрез заселници, чието присъствие е засвидетелствувано от епиграфски паметници. Съдено по тях, на полуострова работят сирийски каменоделци и преселници от Мала Азия в Никополис ад Иструм. Специалисти в обработката на камъка е имало изглежда навсякъде, но с различно равнище на възможностите⁵.

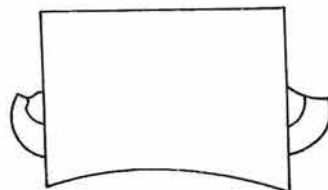
Разглежданите тук капители от Мизия⁶ са изработени, както всички йонийски капители от римската епоха, заедно с абака, имат украсен с кима ехин и различно декорирани възглавници. Според членението си възглавниците се причисляват към три типа, близки до класификацията на О. Бингьол за римско-йонийските капители от Мала Азия⁷.

1. Възглавница от класически тип — с превръзка и ограничения. Такъв тип разделяне на възглавницата имат капители от Нове (обр. 5 б) и от Одесус (обр. 7 б, 10 в, 11 б).

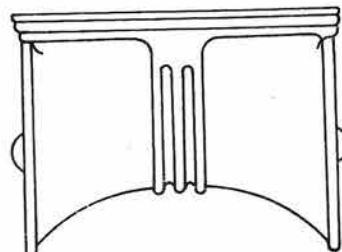
2. Възглавница от елинистически тип, продължена и развита в римската епоха. С псевдопревръзка, т. е. страничните орнаменти на възглавницата се срещат в средата и се разделят от дълбок ръб без ограничения или превръзка, като украсата е разположена върху цялата повърхност на възглавницата. Към този тип принадлежат възглавниците на капители от Одесус (обр.

а

б

в

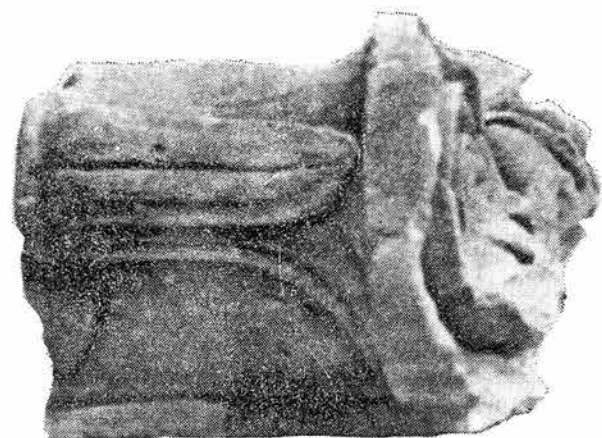
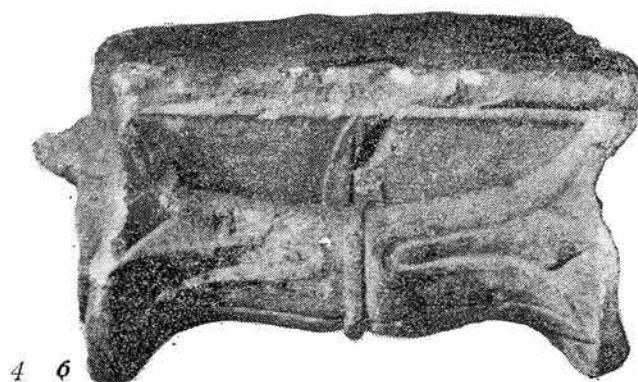
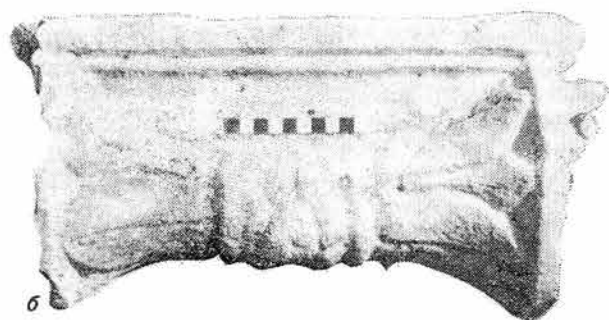
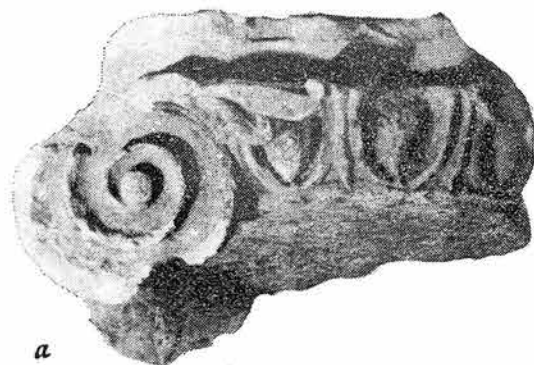
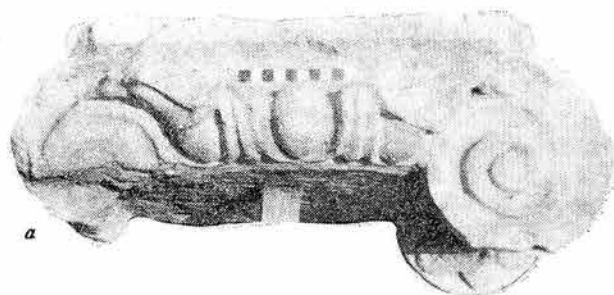
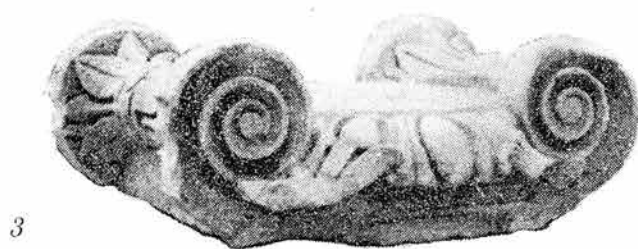
2

7 в — горе) и от Нове (обр. 8 б). Възглавниците на капителите от гр. Тервел (обр. 9 б) и от с. Дропла (обр. 4 б) в Толбухински окръг и на фрагментирания от Одесус (обр. 6 б) имат атически тип превръзка — изпъкнала лента.

3. Възглавница от римски тип, която няма превръзка, а на нейно място са изобразени различни мотиви. Такива възглавници имат повечето капители от Одесус (обр. 3, 10 б, 12 б, 13 б).

Превръзките на разглежданите капители от Мизия съставят два типа:

1. Изпъкнала лента, характерна за атическо-малоазийския тип йонийски капители (обр. 4 б, 6 б, 9 б).

● Обр. 2. Типове йонийски капители според възглавницата по В. Алцингер: а) йонийски; б) самоски; в) атически. Fig. 2. Types de chapiteaux ioniques selon le coussin d'après W. Alzinger: а) ionique; б) samien; в) attique

● Обр. 3. Римско-йонийски капител от сграда над гробно съоръжение в Одесус. Fig. 3. Chapiteau romaino-ionique d'un édifice au-dessus d'un s.pulcre à Odessus

● Обр. 4. Римско-йонийски капител от с. Дропла, Толбухински окръг: а) ехин; б) възглавница. Fig. 4. Chapiteau romaino-ionique du village Dropla, département de Tolbuhin: а) échine; б) coussin

● Обр. 5. Римско-йонийски капител от източния сектор на Нове: а) ехин; б) възглавница. Fig. 5. Chapiteau romaino-ionique du secteur est de Novae: а) échine; б) coussin

● Обр. 6. Римско-йонийски капител от Одесус: а) ехин; б) възглавница. Fig. 6. Chapiteau romaino-ionique d'Odessus: а) échine; б) coussin

2. Декоративни мотиви, възникнали през римската епоха:

а) изправена листна редица (обр. 3, 7 б, 10 в). Появява се за пръв път в Мала Азия в края на I — началото на II в.⁸ Освен в Мизия превръзка от един ред върхове на изправени листа, разположени едно върху друго, се среща и в Тракия — Август Траяна⁹ и Филипопол¹⁰. Вероятно тази украса е прилагана в местните ателиета под влияние на малоазийските мотиви.

б) обикновени филизи, завити S-образно, напомнящи възел (обр. 13 б) или стилизиран филиз, оформен вълнообразно и издигащ се към челото на възглавницата (обр. 11 б). В Мала Азия превръзка от подобно оформени филизи е засвидетелствувана в паметници от времето на Траян, Хадриан и на Северите¹¹.

в) акантови листа, разположени вертикално (обр. 10 б, 12 б, в). Най-ранният капител с такава превръзка е открит в базиликата в Ефес от Августово време¹².

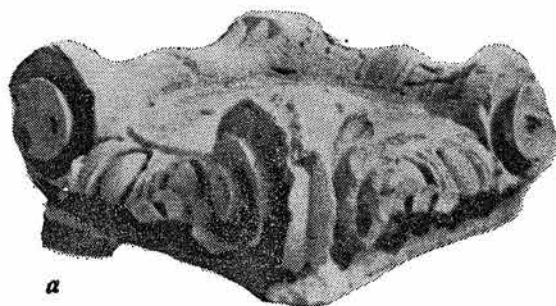
г) геометричен орнамент с граници (обр. 5 б). Подобна украса на превръзката не е засвидетелствувана в други римски провинции, доколкото ни е известно от литературата.

Челата на възглавниците на капитела от с. Дропла и на два от Одесус са украсени с вертикално разположен лавров лист с централна жилка (обр. 4 б, 6 б) или филиз (обр. 11 б). Украсата върху челото на възглавницата води началото си от елинистическата епоха¹³, но нейното развитие и широко приложение е в римската императорска епоха. Чело, украсено с вертикално разположен лист, не е познато от другите римски провинции в достъпната ни литература. Според нас тази украса се налага в мотивите на ателиетата от Долна Мизия като отражение на декоративния мотив от възглавницата (обр. 4 б, 6 б). В Мала Азия челото е украсявано по различен начин с лозови и бръшлянови филизи и др.¹⁴ Увит филиз, както е при капитела от Одесус (обр. 11 б), оформен като крилца, се среща при капители от Хераклея¹⁵.

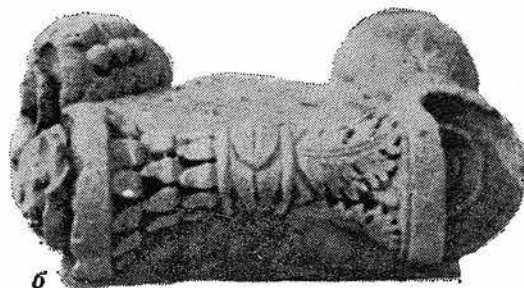
Според орнаментите, украсяващи възглавниците, разделяме капителите на три типа.

Тип I. Капители с възглавница, украсена с хоризонтално разположени лаврови листа

Към този тип принадлежат капителите от Одесус, с. Дропла и Нове (обр. 3—6).

а

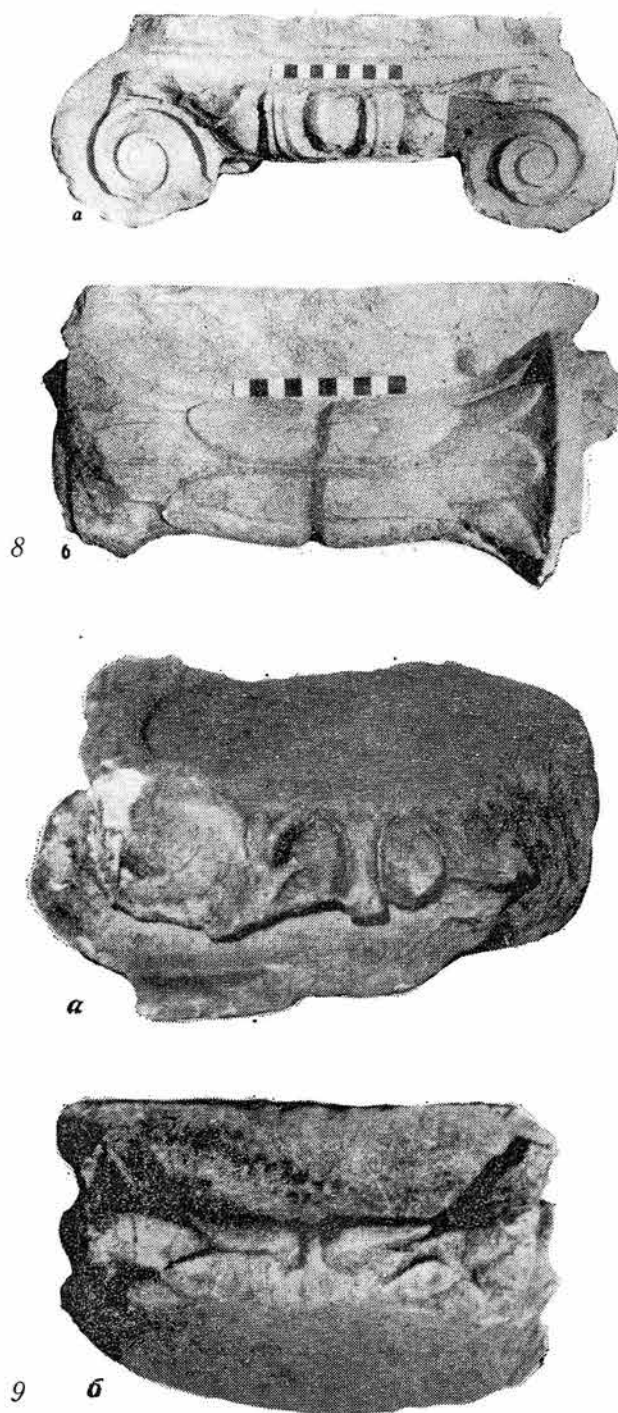
б

7

● Обр. 7. Римско-йонийски капител от сграда над гробно съоръжение в Одесус: а) ехин; б) възглавница; в) софит. Fig. 7. Chapiteau romaino-ionique d'un édifice au-dessus d'un sépulcre à Odessus: а) échine; б) coussin; в) soffite

Притежават украса от хоризонтално разположени листа в два слоя. Горните имат леко заоблен връх с централна жилка, а долните са с по-остри, почти копиевидно завършващи върхове с изпъкнал централен ръб, виждащ се добре още в основата. На фрагментирания

● Обр. 8. Римско-йонийски капители от източния сектор на Нове: а) ехин; б) възглавница. Fig. 8. Chapiteau romaino-ionique du secteur est de Novae: а) échine; б) coussin

● Обр. 9. Римско-йонийски капители от гр. Тервел, Толбухински окръг: а) ехин; б) възглавница. Fig. 9. Chapiteau romaino-ionique de la ville de Tervel, département de Tolbuhin: а) échine; б) coussin

капители от Одесус по краищата на горния слой листа има леко издълбан ръб (обр. 6 б). Подобно изрязване се наблюдава при капители от Афродизия, Пергам и от музея в Анкара, датирани във II—III в.¹⁶

Украсата от листа върху възглавницата е новост, въведена от архитекта Хермоген във II в. пр. н. е при строителството на агората в Магнезия¹⁷. Развитието на този мотив от късноелинистическо време продължава през римската епоха. Листата на по-горния слой при по-ранните капители са месести, като се разполагат по три върху възглавницата. В по-късно време техният брой се редуцира до един цял и няколко месести листа и по една половинка към челото и долната част на капителя. Най-близки паралели на капители от Мизия са тези от Хераклея Понтийска¹⁸ от епохата на Северите,¹⁹ от Остия¹⁹ от късноантониново и Северово време, от Родос²⁰ и Констанца²¹. В България капители от този тип са известни от Царевец²², Августа Траяна²³, Шумен²⁴ и др. Капители са твърде различни по качеството на изработката. Тези от Одесус и с. Дропла се отличават с красота и еднакъв начин на изработка. Всичките са издялани от местни породи камък, като варовикът, употребен за направата на капителя от с. Дропла, има органогенен произход, фина структура и много бял цвят²⁵. По начин на украса на възглавницата тези капители от Мизия се доближават до тип XV по О. Бингхол²⁶, където излизащите хоризонтално лаврови листа са свързани в основата си и се датират във II—III в., както датираме и капители от Мизия.

Тип I I. Капители с възглавница, украсена с хоризонтално разположени листа, наподобяващи люспи (обр. 7—9)

Типът представя по-ранна декорация от няколко слоя листа, разположени и подредени хоризонтално, наподобяващи люспи. Към него се отнасят капители от Одесус, Нове и Тервел. Броят на листните слоеве е променлив: от два (при капителя от Тервел) до четири (капители от Никополис ад Иструм). Големината на листата в отделните слоеве е почти еднаква. Листата имат остър връх с гладки краища. При капителя от Нове и от Тервел горният слой е от по-къси и месести листа, а долните са с по-големи месести. При капителя от Нове (обр. 8 б), както и при тези от Никополис ад Иструм, листата имат централна вдлъбната жилка, каквито се срещат при капители от Сайда

(Турция) от времето на Антонините²⁷ и един от Богазкьой, датиран от III в.²⁸ Орнаментът на капителите от Никополис ад Иструм представлява своеобразно изобразяване на люспи от листа с жилки, между които излизат копиевидно оформени листа с изпъкнал централен ръб²⁹.

Мотивът от листа, оформен като няколко слоя люспи, е използван за украсата на възглавницата на капители от Магnezия — алтара на храма на Артемида и южната страна на агората³⁰. Този декоративен мотив се появява в Мала Азия през I в. пр. н. е.³¹ и широко се разпространява в строителството на източните римски провинции. В Мизия люспест орнамент от еднакво дълги листа, хоризонтално разположени, някои застъпващи се, се среща при капители от Одесус³² и от Никополис ад Иструм³³.

Този тип съответствува на тип X по О. Бингьол³⁴ и съществува в Мала Азия от I в. пр. н. е. до IV в. на н. е., като листата са оформени по различен начин. Сред публикуваните екземпляри не са известни капители от западните римски провинции с такава украса.

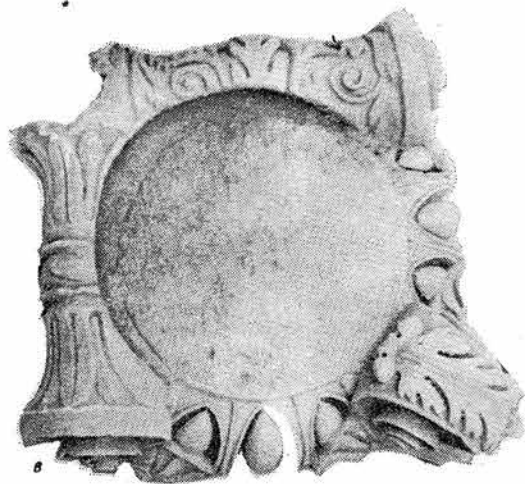
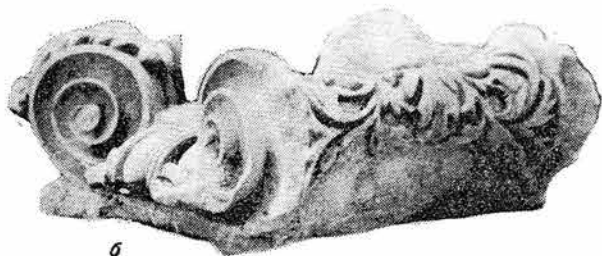
Капителите с украса от листа, подредени като люспи, са разпространени в Мизия. Те биха могли да се разглеждат като произведения на местни майстори, работили по малоазийски образци в Одесус, Никополис ад Иструм и Нове или в близост до тях. Капителите от Мизия, принадлежащи към този тип, датират във II—III в.

Тип III. Капители с богато украсени възглавници (обр. 10—13)

Произлизат от сгради в Одесус. Възглавниците им са украсени с богати и разнообразни растителни орнаменти — акантови листа с различна степен на стилизация, дъбови листа и плодове, лозови филизи.

Украсата от акантови листа, разчленени по различен начин, има елинистически произход. Откриваме я на Изток в йонийските капители от Артемизиона в Магnezия на р. Меандър, от храма на Афродита в Афродизия, в Ефес³⁵. В областта по Рейн и в Северна Галия акантовите форми в йонийския капител се появяват около средата на I в. под италийско влияние. Изображението им е схематично и примитивно: листата са продълговати, оформени като длан, чиито изрези се допират с изрезите на двете съседни длани³⁶.

В Тракия и Мизия акантовият лист в повечето случаи е разположен хоризонтално,

Обр. 10. Римско-йонийски капител от сграда над гробно съоръжение в Одесус: а) ехин; б) възглавница; в) софит. Fig. 10. Chapiteau romaino-ionique d'un édifice au-dessus d'un sépulcre à Odessus: а) échine; б) coussin; в) soffite

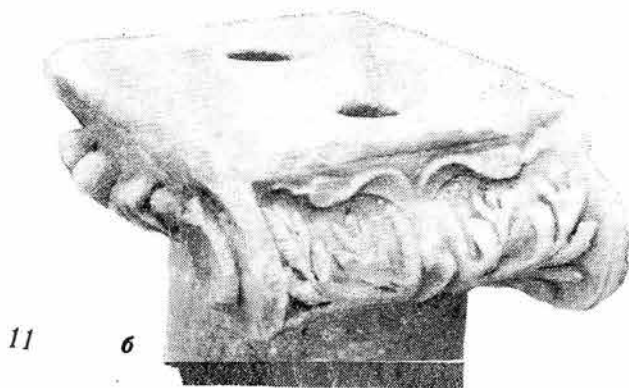
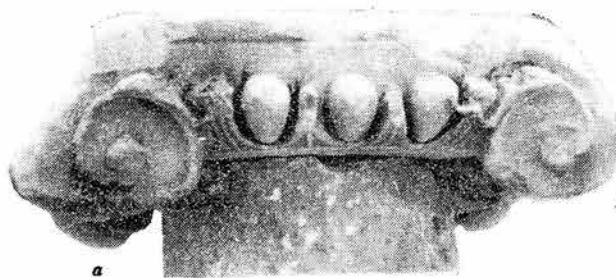
както е и при капителите от Одесус (обр. 10 б, 11 б), Арбитус³⁷, Никополис ад Иструм³⁸, Августа Траяна³⁹ и Филипол⁴⁰. Аналогични на тях са капителите от храма на Антиной в Болю (Claudiopols) в Турция⁴¹. Среща се и вертикално разполагане на акантовия лист — при капители от Никополис ад Иструм⁴².

Богатата украса е характерна за пластичното архитектурно изкуство на Мала Азия. Такава украса притежават и капителите от Одесус. Акантовият лист при тях е изобразен по-различно от обичайния начин. Изображаването му е подобно на акан-

товия лист върху паметници от Хадрианово и Антониново време, който е със силно стилизирани и разчленени длани, придружени от филизи, и се наблюдава върху фризове и капители⁴³. Имайки предвид, че изображението на този вид разчленен акант, който обхваща плътното пространство на възглавницата, възниква в Мала Азия, бихме могли да го смятаме за характерен белег на източните каменоделски ателиета.

Освен от акантов лист се наблюдава и украса от дъбови листа и плодове върху три римско-йонийски капители от Одесуска гробница⁴⁴ (обр. 7 б, 12 б, 13). Вероятно капителите принадлежат на сграда, построена над гробното съоръжение. Двата ъглови капители имат смесени декоративни орнаменти, в които са включени и дъбови листа и плодове. При изработването на ехина и на люспестия орнамент и дъбовия лист по възглавницата личи употребата на свредел (обр. 7 б, в). Волутите, както при всички други ъглови капители, излизат спираловидно напред. Обикновено такова извеждане напред е прилагано на лицевите страни към градските площи, на перистилните сгради и др.⁴⁵

● Обр. 11. Римско-йонийски капител от Одесус: а) ехин; б) възглавница. Fig. 11. Chapiteau romain-ionique d'Odessus: а) échine; б) coussin

В архитектурно-декоративни детайли от Мизия дъбов лист, но без плод, е засвидетелстван върху гирлянден мотив от Ескус⁴⁶ и върху възглавниците на непубликувани капители от Никополис ад Иструм, като листата са силно стилизирани. Дъбов лист и плод се наблюдава в гирляндния мотив на саркофага от Арчар, който има аналогни със саркофазите от Мала Азия⁴⁷. Мотивът на дъбов лист и плод е непознат върху капители от другите римски провинции, но се среща върху архитектурни детайли от Мала Азия: фриз, оформящ страница на входа на храма на Бакхус в Баалбек, редом с кантарос, лозови листа и грозде⁴⁸, в гирляндния мотив на арата на Август в Милет⁴⁹ и на софит от храма на Зевс в Айзано⁵⁰, като жилите на листата са изобразени по същия начин, както е и при капителите от Одесус. Същият декоративен мотив се среща и върху фриз от провинция Иберия⁵¹, за който се предполага, че е проникнал от Рим, но се развива на местна основа и съществува през I—III в.⁵² Представянето на дъбовия лист и плода е много грубо и примитивно. Случай на изобразяване на дъбови листа и плодове има в по-късната епоха — върху кемпферов капител от Констанца⁵³. Вероятно мотивът на дъбов лист и плод в архитектурната декорация на Одесус се е наложил в местните ателиета под влияние на източните декоративни мотиви.

Върху триъгълното пространство, образувано от диагоналната волута, при два от капителите (обр. 7, 10) има изобразен акантов лист с плодове (обр. 7 б, в, 10 в), а при другия (обр. 12) — торс на жена, облечена в хитон и химатион, с привързана с диадема коса, чиито краища падат върху раменете (обр. 12 а, в). Химатионът е закопчан с кръгла аграфа върху дясното рамо — по мъжки.

Мотивът на човешки фигури върху капители е въведен през елинистическата епоха в Дидимейона в Милет, където има цяла фигура, изпъкваща между акантови листа, върху йонийски капител. Човешки изображения имат и капителите от Термите на Каракала в Рим⁵⁴. Капителите с бюстове, но коринтски стил, подобни на тези от Термите на Каракала, се срещат и в други римски провинции през I—III в.⁵⁵ Вероятно с човешкото изображение върху капителя от Одесус е възкресена на местна основа древната елинистическа традиция. Всички капители от сградата над гробно съоръжение в

Одесус са произведени в една каменоделска работилница с общ начин на изработка и вероятно по специална поръчка.

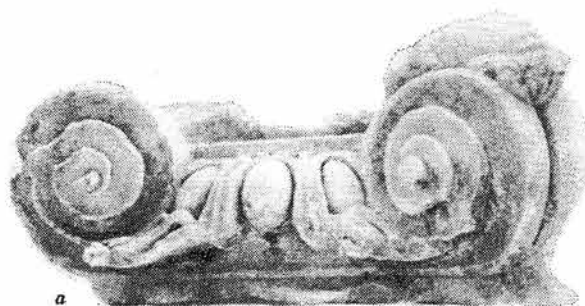
Капителът с женския торс има изчукана буквата Δ на плоскостта, която е лягала върху колоната. Обикновено с букви през римската епоха майсторите означавали реда на монтажа на архитектурните детайли. Същият знак виждаме и върху каменни блокове на крепостните стени на Абритус⁵⁶.

Другите два ъглови капители от Одесус, както отбелязахме, имат изобразен върху триъгълното поле акантов лист с плодове под него. Листът е с изпъкнала централна жилка и длан, чиито изрези са изработени със свредел.

Освен с декоративните си мотиви капителите представляват интерес и с формата си. Ъглови капители се прилагат за пръв път в строителството на храма на Атина-Нике на Акропола, като нямат спираловидно издаване на лицевите волути⁵⁷. В достъпната ни литература няма обнародвани ъглови капители от римската императорска епоха. Ъгловият капител, както и диагоналният, е характерен за архитектурата на Римската република: храма на Фортуна Вирилис⁵⁸, базиликата в Помпей⁵⁹. Може би подобни капители са имали ъгловите колони на агората на Никополис ад Иструм, въпреки че са стъпили на сърцевидни бази. По начина на изработка и декоративните особености всички капители от сградата над гробно съоръжение в Одесус датираме в първата половина до средата на II в.

След направения анализ на елементите на римско-йонийските капители намираме ехина като възможно най-сигурен белег, който може да ни даде основание за определяне на приблизителното време на тяхното изработване. Капителите от Мизия, както и всичките капители от римско време, имат ехин, украсен с два типа йонийска кима. При единия черупките на овите са разделени от ланцетовиден (обр. 3, 7 в, 8 а, 10 а, 11 а, 12 а) или от копиевиден (обр. 4 а, 5 в) орнамент, а при другия — със стреличка (обр. 6 а).

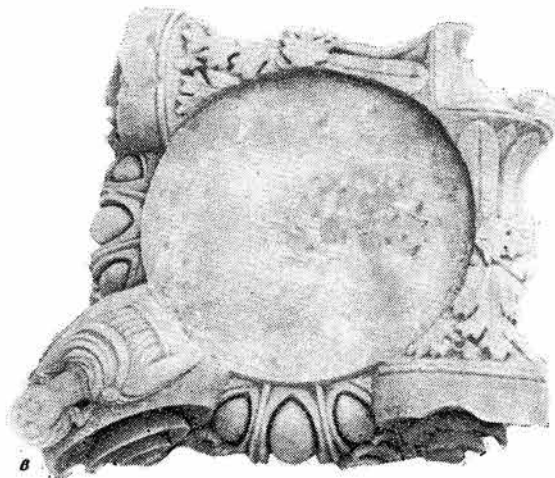
Ланцетовидният орнамент съществува още в класическата и елинистическата епоха, докато типът на йонийския капител, чийто ехин има кима със стреличка, е дело на азиатските работилници от II в. Стреличката се среща и върху йонийски капители от Северна Африка — Северовата базилика в Лептис Магна, вероятно работа на афридийската школа⁶⁰.

а

б

в

12

● Обр. 12. Римско-йонийски капител от сградата над гробно съоръжение в Одесус: а) ехин; б) възглавница; в) софит. Fig. 12. Chapiteau romain-ionique d'un édifice au-dessus d'un sépulcre à Odessus: а) echine; б) coussin; в) soffite

Слязла от касетите, софитите и фриз-архитравите в края на I в., стреличката заема мястото си върху ехина на капителите. Един от първите паметници в Рим, на които е засвидетелствувано изобразяване на стреличка, като кимата е с издължени овули и изрязани черупки с плосък ръб, е архитравът от храма на Веспасиан на Римския форум⁶¹. По времето на Траян кимата е с поокръглени овули, черупките са с остри ръбове и са отделени една от друга с остър ланцетовиден ръб. В Рим фрагментите от

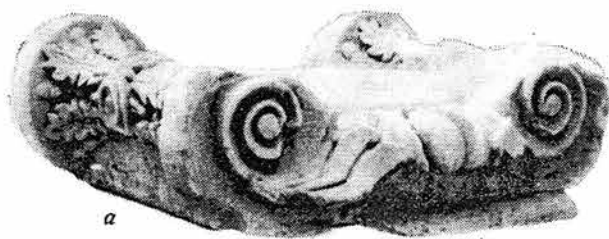
архитектурно-декоративни елементи, украсени с йонийска кима, от Форум на Траян са изработени по подобие на тези от Августово време⁶². Кима с дълбоко изрязани ови и отворени черупки, разделени от ланцетовиден орнамент, както е и при капителите от Одесуската сграда, е характерна за фризовете от Траяново — Хадрианово време и има типично източен произход, както и начин на изработка.

В средата на II в. в източните, както и в балканските провинции стреличката е оформяна с остри, издигащи се нагоре и опиращи в черупките на овите краища. Същият начин на оформяне на стреличката се среща и на паметници от Палмира, където този орнамент се развива със закъснение като форма, характерна за паметниците от Флавиево време⁶³. Подобно изображение на стреличката има и фрагментираният капител от Одесус (обр. 6 а), който датираме във втората половина на II в.

В Мизия декоративен тип на кима със стреличка се появява за пръв път през Флавиево време⁶⁴. Върху капители тя се среща през II в.⁶⁵

По-късно изрязването на кимата върху ехина, както и на орнаментите върху възглавницата, става по-плитко и схематично. Независимо от това в ателиетата с по-малки възможности на майсторите каменоделци може да се наблюдават капители, чиито декоративни орнаменти са по-примитивно изработени, макар и в по-ранно време, както е при капителите от Тервел и от Нове (обр. 5

● Обр. 13. Римско-йонийски капител от сграда над гробно съоръжение в Одесус: а) ехин; б) възглавница. Fig. 13. Chapiteau romaino-ionique d'un édifice au-dessus d'un sépulcre à Odessus: а) échine; б) coussin

а

б

и 8), които бихме могли да причислим към изработените през II — средата на III в.

Палметите, чиито краища излизат от петата на волутата, са двулистни (обр. 4 а, 5 а) или трилистни (обр. 3, 7 а, 10 а, 12 а, 13 а), като при всички екземпляри краищата на листата им завиват към абакa.

Разглежданите капители от Мизия, които имат ехин, украсен с йонийска кима с черупки, разделени било от ланцетовиден орнамент, било от стреличка, и две или две и половина завивания на волутата с остри ръбове, както и око във форма на диск, се доближават най-много до тип Е по О. Бингьол и се датират най-общо във II—III в.⁶⁶

Капителите от Мизия дават възможност да се отбележи, че предпочитаните мотиви на украсата през II—III в. са предимно растителни. Всички капители са работени от местни ателиета със собствен начин на работа и украса. Ъгловите капители от сградата в Одесус бележат един начин, дори една ръка на изработване на детайлите (обр. 7, 10 и 12), докато рёдовите капители от същата сграда имат друг начин и качество на работата (обр. 3, 13). Макар и изготвяни в едно ателие, както вече казахме по-горе за някои групи капители, качеството на изработката им е различно в зависимост от възможностите на майстора каменоделец.

Архитектурните детайли твърде трудно се поддават на развитие и влияние. Това обикновено става с идването на майстори от други места и провинции, носещи със себе си свои декоративни мотиви и маниер на работа. Капителите от Одесус и Никополис ад Иструм имат в изработката на елементите си влияние от Изтока. Този факт не изглежда случаен, като се има предвид големият внос на полуготови саркофази, както и на други архитектурни детайли⁶⁷, който Одесус осъществява, и значителното присъствие на преселници от Изток в областта на Никополис ад Иструм. Капителите от Мизия позволяват да се определи не само времето на тяхната изработка (II—III в.), но и принадлежността им към изделията, изготвяни от местни ателиета, внесли свои особености в декоративните мотиви и работещи по малоазийски образци, както и вероятното участие на майстори от афродизийската школа⁶⁸, установили се в Одесус и Никополис ад Иструм през II—III в. С тяхното обнародване се увеличава оскъдният брой на известните в литературата римско-йонийски капители от нашите земи.

¹ Ив. Попов, М. Иванова. Класически архитектурни форми. С., 1976, с. 33—39, 52—55 и цит. лит.

² W. Alzinger. Von der Archaik zur Klassik. Zur Entwicklung des ionischen Kapitells in Kleinasien des 5 Jhs. v. Chr. — Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, 50, 1972—1973, Hauptblatt, p. 162 sqq.

³ O. Bingöl. Das ionische Normalkapitell in hellenistischer und römischer Zeit in Kleinasien. — Deutsches Archäologisches Institut. Istanbul Mitteilungen, Beiheft 20, 1980, p. 73, fig. 219.

⁴ Ibidem, p. 54.

⁵ Б. Филов. Новооткрити старини. — ИАД, II, 1911, с. 269; В. Велков. Градът в Тракия и Дакия през късната античност. С., 1959, с. 120—121, 124—126.

⁶ Авторката благодари на н. с. П. Георгиев, който през лятото на 1982 г. ѝ предостави капителите от Варна за обнародване. Изказва благодарността си и на ст. н. с. М. Чичикова и на н. с. Ив. Василчин, предоставили ѝ капителите от източния сектор на Нове и от ОИМ, Толбухин, с разрешение за тяхното обнародване. Благодарни и на проф. Т. Иванов и ст. н. с. Д. Николов за разрешението да използва капителите от Никополска ад Иструм и Августа Траяна.

⁷ O. Bingöl. Op. cit., p. 55 sqq.

⁸ Ibidem, p. 67.

⁹ Непубликуван.

¹⁰ Д. Цончев. Принос към проучването на римската архитектура в Южна България. — ГМПО, II, 1956, обр. 36.

¹¹ O. Bingöl. Op. cit., p. 69.

¹² Ibidem, p. 70.

¹³ O. Bingöl. Op. cit., p. 116—117, tab. 39—41.

¹⁴ P. Machnik, I. Mikulic. Katalog der antiken Gegenstände aus Herakleia. — Herakleia. I. Bitola, 1961, обр. 50.

¹⁵ O. Bingöl. Op. cit., tab. 37, 76, 218, tab. 36, 20.

¹⁶ За украсата от листа вж. R. Martin. Chapiteaux ioniques de l'Asclépieion d'Athènes. — BCH, 68—69, 1944—1945, p. 348 sqq.

¹⁷ O. Bingöl. Op. cit., tab. 37, 141.

¹⁸ P. Pensabene. Scavi di Ostia. VII. Roma, 1973, tab. 10, 129, tab. 11, 131.

¹⁹ От лапидария.

²⁰ В. Канарак. Археологически музей в Констанце. Бухарест, 1967, с. 34, инв. № 905.

²¹ Д. Начев. Велико Търново. Пътеводител. С., 1973, с. 50.

²² Непубликуван.

²³ Непубликуван. Изказваме благодарност на Г. Атанасов от ОИМ, Шумен за разрешението да използваме капителите.

²⁴ Определението дължим на н. с. Ив. Балканов от ЦЛЕХИТ на БАН, за което му благодарим.

²⁵ O. Bingöl. Op. cit., p. 111.

²⁶ Ibidem, tab. 28, 291.

²⁷ W. Schirmer. Römische und Byzantinische Basen und Kapitelle aus Boğazköy und seiner näheren Umgebung. — Deutsches Archäologisches Institut. Istanbul Mitteilungen, 17, 1967, tab. 35, 1—2.

²⁸ Непубликувани.

²⁹ W. Hoepfner. Zum ionischen Kapitell bei Hermogenes und Vitruv. — Archäologischer Anzeiger,

83, 1968, tab. 78, 1—2, 79, 1.

³⁰ O. Bingöl. Op. cit., p. 90.

³¹ К. Шкорпил. Археологически бележки от Черноморското крайбрежие. — ИАИ, VI, 1930—1931, с. 84, обр. 70.

³² Непубликуван.

³³ O. Bingöl. Op. cit., p. 89—90, tab. 28, 29.

³⁴ A. Vammer. Hellenistische Kapitelle aus Ephesos. — Archäologischer Anzeiger, 88, 1973, tab. 94, 1—2, 95, 1—2.

³⁵ H. Kähler. Die Römische Kapitelle des Rheingebietes. Berlin, 1939, p. 68, 76, tab. 12, Q 1.

³⁶ Т. Иванов. Абритус. Водач. С., 1965, обр. 28.

³⁷ Т. Иванов. Върху някои аспекти на архитектурата на агората на Никополска ад Иструм. — Археология, 1979, 3, с. 3, обр. 3.

³⁸ Непубликуван.

³⁹ Д. Цончев. Цит. съч., обр. 35, 36.

⁴⁰ M. Melink. Archaeology in Asia Minor. — AJA, 77, 1973, 2, p. 77, tab. 36, fig. 33.

⁴¹ Непубликувани.

⁴² J. Mladenova. Gli architravi della villa di Ivalovgrad. — Archeologia classica, XXXII, 1980, tab. L, LI; W. Koenigs, W. Radt. Ein — keiserzeitlicher Rundbau (Monopteros) in Pergamon. — Deutsches Archäologisches Institut. Istanbul Mitteilungen, 29, 1979, I, p. 341; II, tab. 116, 2—3.

⁴³ К. Шкорпил. Цит. съч., с. 84, обр. 70, 71, с. 85, обр. 72, с. 83, обр. 68.

⁴⁴ Т. Иванов. Цит. съч., с. 3—4.

⁴⁵ Непубликуван архитрав.

⁴⁶ Б. Филов. Избрани паметници на античното изкуство в България. — ИАД, I, 1910, с. 8—16; F. Işık. Kleinasienische Girlandensarkophage mit Pilaster oder Säulenarchitektur. — Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, 53, Beiheft, 1981—1982, p. 30—146.

⁴⁷ H. Kohlet et al. Baalbek. III. Berlin, Leipzig, 1925, tab. 53.

⁴⁸ K. Tuchelt. Buleuterion und Ara Augusti. — Deutsches Archäologisches Institut. Istanbul Mitteilungen, 25, 1979, p. 136—137, tab. 23.

⁴⁹ M. Wegner. Soffiten von Ephesos und Asia Minor. — Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, 52, Hauptblatt, 1978—1980, fig. 9 b, p. 96.

⁵⁰ L. Baena del Alcázar. Relieves romanos de Castulo en el Museo arqueológico Nacional. — Boletín del seminario de estudios de Arte y Arqueología, XLIX, 1983, tab. VI, 2.

⁵¹ Ibidem, p. 59—64.

⁵² M. R. Harrison. A Constantinopolitan capital in Barcelona. — Dumbarton Oaks Papers, Washington, XXVII, 1973, p. 297—300, fig. 8, 9.

⁵³ P. Ducati. L'arte classica. Torino, 1939, p. 702, 706, fig. 845.

⁵⁴ Д. Овчаров. Тракийска надгробна могила и светилище от III в. на н. е. при с. Люблен, Търговишки окръг. — Археология, 1979, 3, с. 44, обр. 16; J. B. Ward-Perkins. An Early Augustan Capital in the Forum Romanum. — Papers of the British School at Rome, 35, 1967, p. 23; H. L. Hirschland. The Head capitals of Sardis. — Papers of the British School at Rome, 35, 1967, p. 12.

⁵⁵ Т. Иванов. Абритус. I. С., 1980, обр. 35, 36.

⁵⁶ R. Bordenache, H. Stern. Documentar analitic. Studiul ordinilor și elementelor de arhitectura classica. București, 1957, tab. VII—VIII.

⁵⁸ Ив. Попов, М. Иванова. Цит. съч., обр. 65; L. Curtius. Das Antike Rom. Wien, 1943, p. 117.

⁵⁹ Ив. Попов, М. Иванова. Цит. съч., обр. 37 G, с. 53.

⁶⁰ C. Ampolo, A. Carandini, G. Pucci, P. Pensabene. La villa del casale a Piazza Armerina. — Mélanges de l'école Française de Rome — Antiquité, 83, 1971, I, p. 218, 219, fig. 89.

⁶¹ P. Ducati. Op. cit., fig. 770.

⁶² E. Strong. Late Hadrianic Architectural Ornament in Rome. — Papers of the British School at Rome, 21, 1953, tab. XXX.

⁶³ B. Filarska. Studia nad dekoracjami architektonicznymi Palmiry. — In: Studia Palmireńskie.

II. Warszawa, 1967, p. 22—23, fig. 33.

⁶⁴ Върху надгробен надпис от НАМ, София, инв. № 1454, представен ни и датиран от ст. н. с. В. Герасимова, за което ѝ изказваме благодарност.

⁶⁵ На ехина на дорийски капител от Стара Загора: Д. Цончев. Цит. съч., табл. IV, обр. 24.

⁶⁶ O. Bingöl. Op. cit., p. 36, tab. 16.

⁶⁷ Л. Гетов. За вноса на саркофази в Олсес през римската епоха. — Археология, 1978, 2, с. 13—19; J. B. Ward-Perkins. Nicomedia and the Marble Trade. — Papers of the British School at Rome, 48, 1980, p. 23—69.

⁶⁸ J. Mladenova. L'école d'Aphrodisias en Thrace. — Rivista di archeologia, III, 1979, p. 92—93.

Chapiteaux romaino-ioniques de Mésie

S. PETROVA

(Résumé)

Le chapiteau ionique a des fonctions constructives et esthétiques. Pendant l'époque impériale romaine en Mésie, il subit le développement et l'influence des autres provinces, par exemple d'Asie Mineure par les émigrés micrasiatiques, dont la présence est témoinnée par des monuments épigraphiques.

Sont étudiés des chapiteaux d'Odessus, de Novae, de Tervel et du village de Dropla, département de Tolbuhin (fig. 3—13), faits, comme tous les chapiteaux romaino-ioniques, d'un seul bloc avec l'abaque, ayant une échine décorée de cymaise et de coussins différemment décorés. D'après l'articulation des coussins, les chapiteaux se divisent en trois types: classiques (fig. 5 6, 7 6, 10 6, 11 6), hellénistiques (fig. 4 6, 6 6, 7 6, 8 6, 9 6) et romains (fig. 3, 10 6, 12 6, 13 6). Les coussins des chapiteaux étudiés possèdent deux types de bandes. D'après les ornements décorant le coussin, nous divisons les chapiteaux en trois types.

Type I (fig. 3—6) — avec des coussins ornés de feuilles de laurier horizontalement disposées. Il est répandu en Mésie, en Thrace et dans les provinces romaines orientales. Nous datons les chapiteaux de Mésie du IIe—IIIe s.

Type II (fig. 7—9) — avec des coussins, décorés de feuilles horizontalement disposées, imitant des écailles. Il représente une décoration plus ancienne de quelques couches de feuilles, dont certaines empiétant les uns sur les autres comme des écailles. Il se développe en Asie Mineure en y existant depuis le Ier s. av. n. ère jusqu'au IVe s. de n. ère. Les chapiteaux de Mésie sont datés du IIe—IIIe s.

Type III (fig. 10—13) — avec des coussins richement décorés de motifs végétaux mouvementés, couvrant de manière compacte sa surface — vrilles, feuilles d'acanthe fortement articulées, feuilles de chêne et fruits. La feuille de chêne et le fruit apparaissent pour la première fois dans la décoration des détails architecturaux de Mésie. Dans cette province est attestée comme motif décoratif seulement la feuille de chêne sans fruit.

Un intérêt particulier suscitent les chapiteaux angulaires tant par leur forme que par leurs coussins richement décorés — avec des motifs ornementaux hétérogènes ou avec une représentation humaine sur l'espace triangulaire, formé par la volute diagonale (fig. 12). Nous datons les chapiteaux d'un édifice au-dessus d'un sépulcre à Odessus de la première moitié au milieu du IIe s. (fig. 3, 7, 10, 12, 13), tandis que les autres de ce type, le plus généralement du IIe—IIIe s.

Après l'analyse des éléments des chapiteaux romaino-ioniques, nous considérons l'échine comme le signe le plus sûr qui peut nous permettre de déterminer approximativement le temps de leur construction. Les chapiteaux de Mésie comme tous les autres de l'époque romaine ont une échine, décorée de deux types de cymaises ioniques. Chez l'un les coquilles des valves sont séparées par un ornement en forme de lancette ou de lance, tandis que chez l'autre — par une petite flèche.

L'ornement en forme de lance existe déjà à l'époque classique et hellénistique, cependant que le type de chapiteau ionique dont l'échine est décorée de cymaise avec de petites flèches, est l'oeuvre des ateliers asiatiques du IIe s. En Mésie, le type décoratif de cymaise avec petite flèche apparaît pour la première fois au temps des Flaviens, tandis que sur des chapiteaux elle se rencontre pendant le IIe s. Les deux types de cymaise existent parallèlement selon les préférences des maîtres tailleurs de pierre, la petite flèche et l'ornement en forme de lancette, ayant des modes différents de représentation.

De par leur représentation et leur décoration les chapiteaux se rapprochent des modèles d'Asie Mineure. A en juger par la pierre calcaire utilisée, nous supposons qu'ils sont la production d'ateliers locaux, ayant travaillé sous la direction et l'influence de maîtres et de modèles d'origine orientale vraisemblablement de l'école aphrodisiaque.

Par la publication des chapiteaux de Mésie s'accroît le nombre insuffisant des chapiteaux romaino-ioniques de nos terres connus dans la littérature.

Античен производствен и търговски център край Радомир (предварително съобщение)

ВЕНЕЦИЯ ЛЮБЕНОВА

През пролетта на 1983 г. започнаха спасителни разкопки недалеч от разклона Темелково — Радомир на магистралата ГП-4, предизвикани от пътнотранспортните работи. Обектът се намира над махала Арбанас, която сега е присъединена към Радомир, но е част от изчезнало село със същото име¹.

При разкопките беше открита част от значителна по размери постройка, която е разположена на западния скат на планината Голо бърдо, спускащ се към левия бряг на р. Струма (обр. 1). В план постройката има правоъгълна форма и е с леко отклонение от страните на света. Обхваната е от масивен ограден зид, поради което може да се предполага, че е част от неголяма крепост (обр. 2). От запад зидът е дълъг 33 м и дебел 1,20 м, а от север и от юг е по-тънък — 0,90 м. Той е значително разрушен в ново време от строителството на магистралата и от други работи. Градежът на постройката е от ломени камъни, свързани с бял хоросан. Отвътре засега са разкрити по едно малко помещение, прилежащи към западната и към южната стена, както и подложки на зидани колони на разстояние 5 м от западната стена. Предполагаме, че покрай нея е бил издигнат етаж, еркерио изнесен напред към вътрешния двор и обвърнат с лице на изток. Северозападният ъгъл на укреплението е уплътнен и е играл ролята на контрафорс и бастيون.

Почти в средата на укреплението е разположена малка постройка с вписана апсида, чието предназначение не е уточнено.

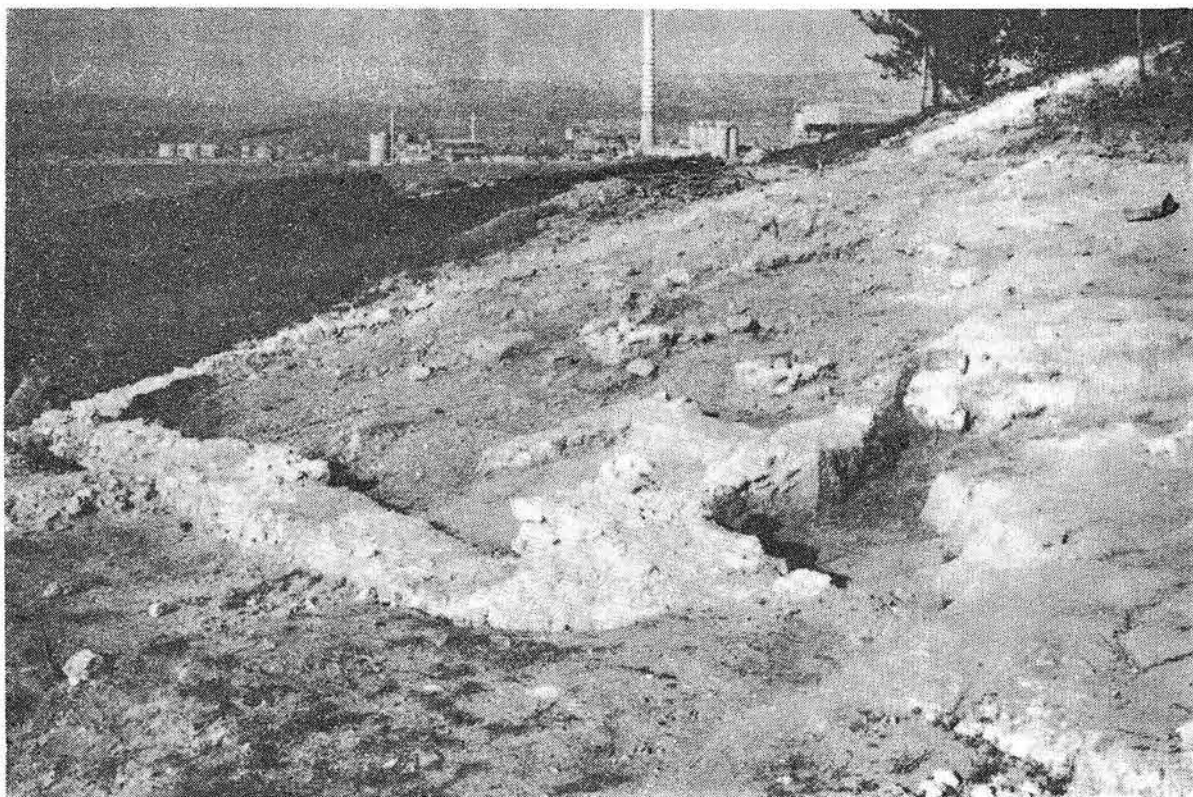
Укреплението е изградено късно на това място, а е претърпяло и някои поправки, което личи от сполни в зидовете и от вклю-

чените в хоросана находки, а също и от кърепез в западната фасада. Освен това зидовете са фундаментирани в строителни рушевини, каквито са използвани за подравняване на вътрешното пространство заедно със землената маса. В оградената част бяха открити още останки от нестабилни градежи от камъни, споени с малиновочервена глина, които не са свързани с основния план на укреплението. В неразрушените ъгли намерихме ранновизантийска битова керамика. Стратиграфските наблюдения на разкопаното досега показват, че само два зида, сключващи ъгъл, могат да бъдат отнесени към ранноримския или дори към предримския период. Постройката, на която са принадлежали те, трябва да се разгъне южно от укреплението

● Обр. 1. Мястото на античния производствен и търговски център над махала Арбанас в Радомир.
Fig. 1. La place du centre de production et commercial antique au-dessus du quartier Arbanas à Radomir

2

● Обр. 2. Поглед от югозапад към разкопаната част от укрепената постройка над махала Арбанас в Радомир. Fig. 2. Vue du Sud-Ouest vers la partie excavée de la construction fortifiée au-dessus du quartier Arbanas à Radomir

● Обр. 3. Производствена пещ, разкопана западно от укрепената постройка край Радомир. Fig. 3. Four de production, excavé à l'Ouest de la construction fortifiée près de Radomir

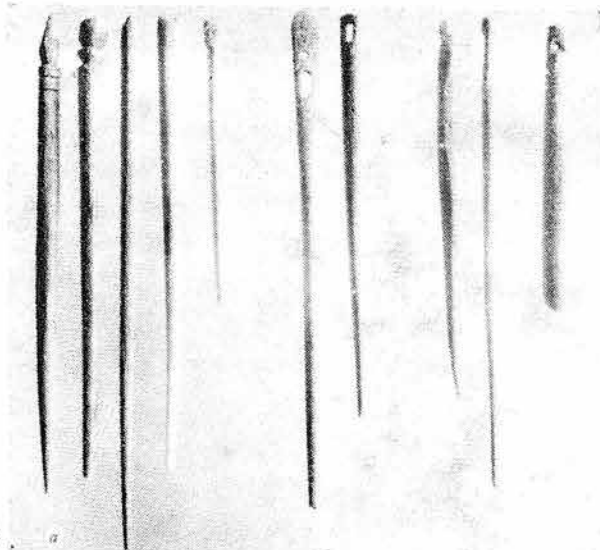
3

и вероятно частично се явява застъпена от него.

На разстояние около 20 м западно от укреплението, надолу по склона бяха открити няколко големи ями, чийто пълнеж ясно се очерта на светложълтия пясъчлив фон след оголването на хумуса от булдозерите. Една от тях се оказа запълнена с камъни от строежи, късове от тухлена зидария, хоросанов трошляк и начупени керемиди, а между тях в пълен безпорядък открихме богати находки. Върху други две ями с подобно съдържание е изградено полу-вкопано ранновизантийско жилище със скромнен инвентар. Около четвърта яма бе разчистена яркочервена дъговидна следа от опалване. В средата ѝ бе открита пещ, дълбоко вкопана в грунда (обр. 3). Трудно е да се определи предназначението ѝ въз основа на устройството и размерите ѝ, тъй като още в древността била изчистена напълно и засипана с почти стерилна глинеста пръст. Следите от високата температура, развивана вътре, изключват възможността тя да е имала битов характер. Близостта ѝ до ямите

4a

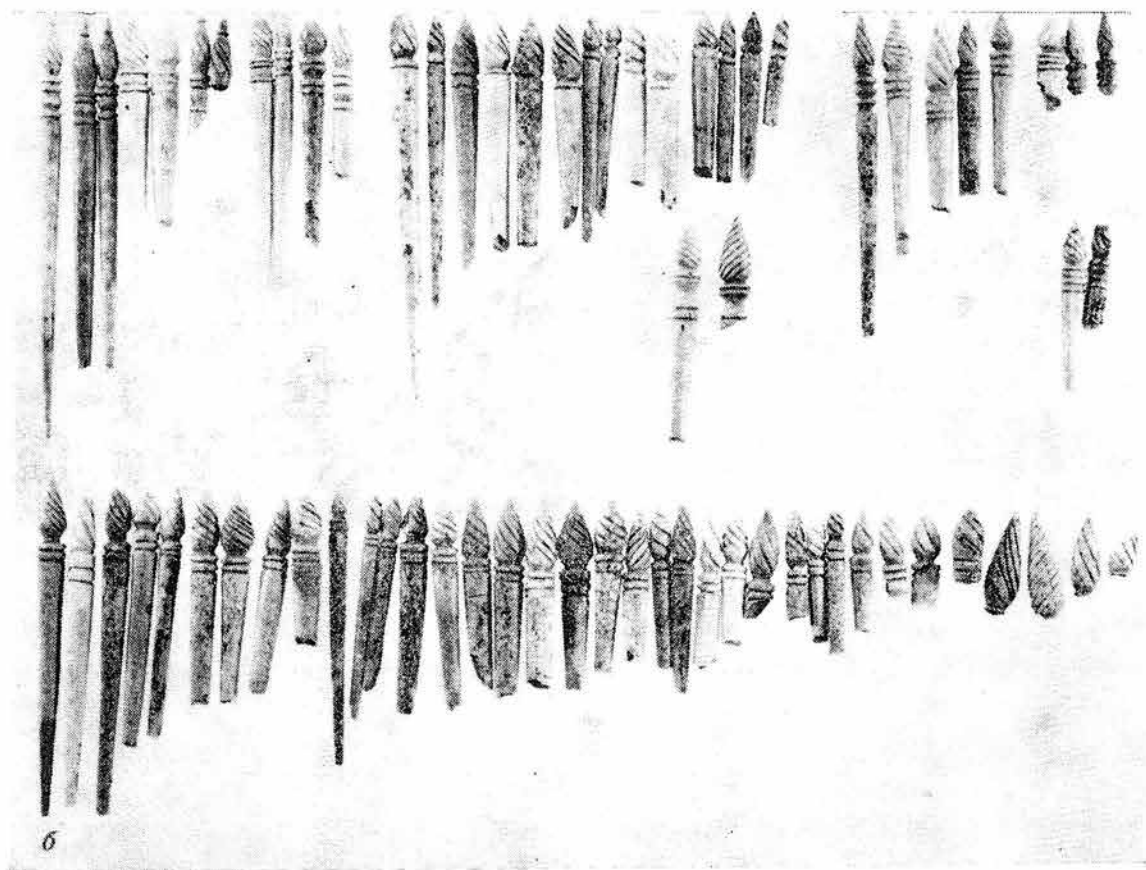
● Обр. 4. Костени игли, открити при разкопките над махала Арбанас в Радомир: а) различни видове; б) еднотипни за коса. Fig. 4. Aiguilles en os, découvertes lors des fouilles au-dessus du quartier Arbanas à Radomir: а) divers genres; б) du même type pour les cheveux

● Обр. 5. Костени votivни пръчки от разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 5. Baguettes votives en os des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

● Обр. 6. Бронзови медицински инструменти от разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 6. Instruments de médecine en bronze des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

● Обр. 7. Бронзови полусфери и звънчета от разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 7. Hémisphères et grelots en bronze des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

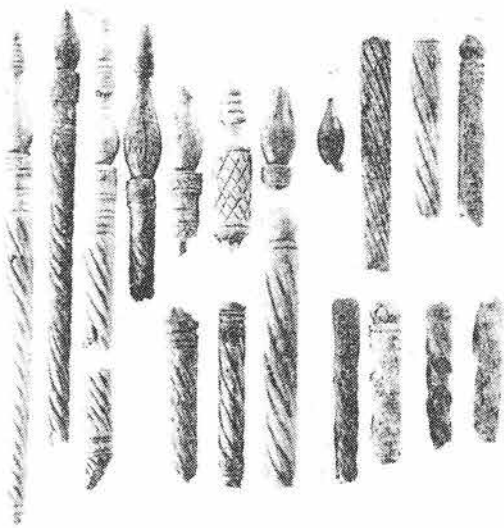
4б

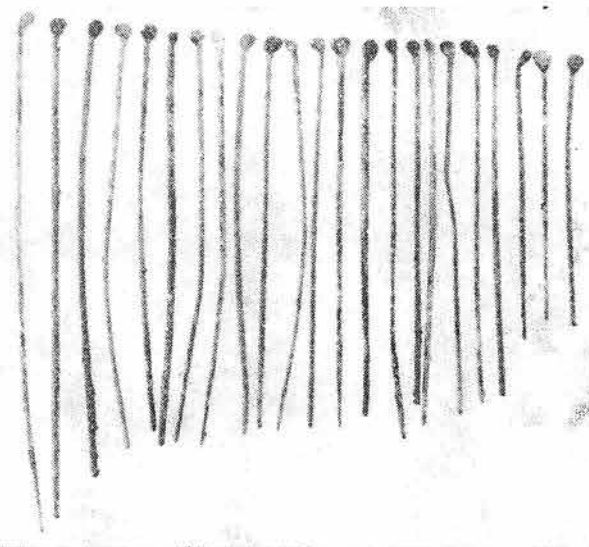
навежда на мисълта, че те са представлявали депо за някаква суровина преди вторичното им запълване.

Към производствените съоръжения при-

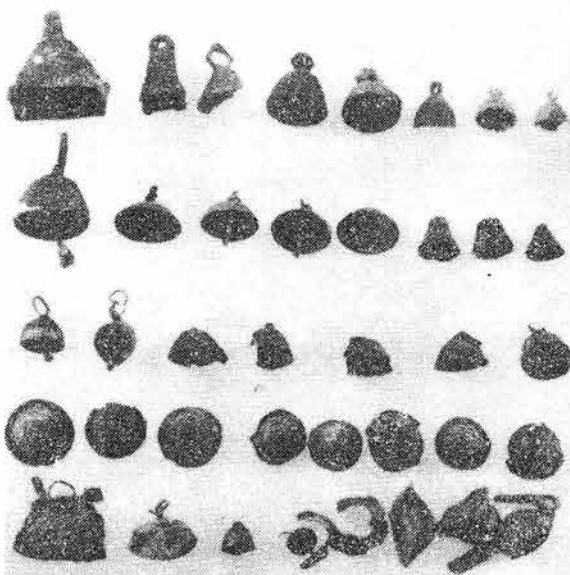
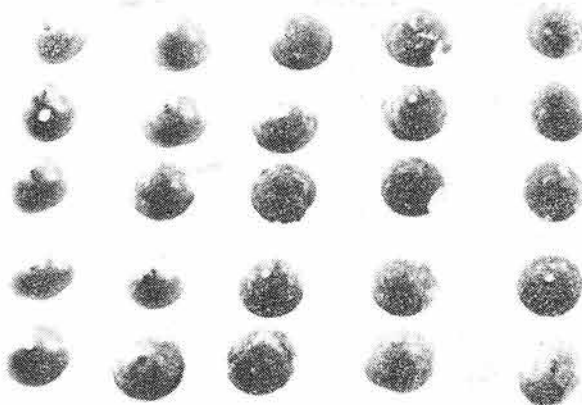
надлежат и части от две тръби, чиито останки бяха разчистени на различни места, но недалеч една от друга. Тръбите са изградени по еднакъв начин — направо в терена, огла-

5

6

7

дени и опалени отвътре. По-запазената е насочена надолу към скалистата основа на терена, в която личаха следи от ръжда. Няма съмнение, че това са духала (сопла), с помощта на които е подаван въздух при металолееето. За такава дейност може да се съди и по намерената бучка железен шлак малко по-надолу от двете съоръжения.

По-голямо внимание заслужават дребните находки, чиито значително количество и разнообразие предлагат много интересни археологически данни. Въпреки че площта, която проучвахме, беше силно разбита и понякога нашите разкопки се свеждаха до събиране на материалите чрез преглеждане на пръста, резултатите надминаха всички очаквания. Само през 1983 г. бяха открити над 2400 находки, без да смятаме фрагментираната битова керамика и множеството еднотипни счупени предмети. Находките излизаха по цялата работна площ в периметъра на укреплението и отчасти извън него, но най-вече отвътре покрай ниско разположената западна оградна стена в разрушения, използвани за подравняване. По такъв начин те са попаднали и в споменатите ями.

Откритата керамика е от три основни вида:

1. Малко количество тракийска керамика, работена на ръка и на колело. В основата на западния ограден зид бе намерена една чаша, изработена ръчно. Отвън е украсена с релефни пъпки по устийния ръб и с гирляндовидни релефни ивици. По изработка и донякъде по форма прилича на каните, намерени при разкопките на тракийското селище на хълма Кракра в Перник, и вероятно се от-

нася към същото време — IV—III в. пр. н. е.²

2. Керамика от римската епоха, изпечена до яркочервено. Позната е от римското селище на хълма Кракра, от светилището в кв. Даскалово в Перник и др.³ Подобна на фината червена керамика е и тъмносивата,

● Обр. 8. Бронзов пръстен с гема от античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 8. Bague en bronze avec une gemme du centre de production et commercial antique près de Radomir

● Обр. 9. Бронзови пръстени с украса от змийски глави от разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 9. Bagues en bronze à décoration de têtes de serpent des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

● Обр. 10. Бронзови пръстени с щитче-спирала от разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 10. Bagues en bronze à petit bouclier-spirale des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

● Обр. 11. Медни лентички за изработка на пръстени от разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 11. Bandelettes en cuivre pour la fabrication de bagues des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

но по-често украсена чрез щемпелуване.

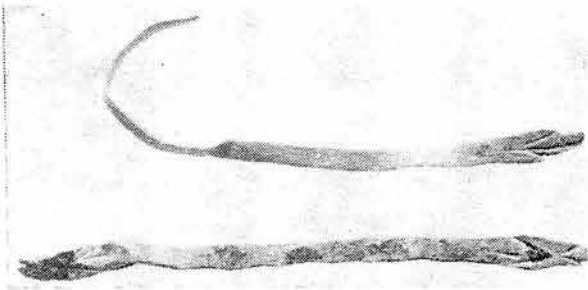
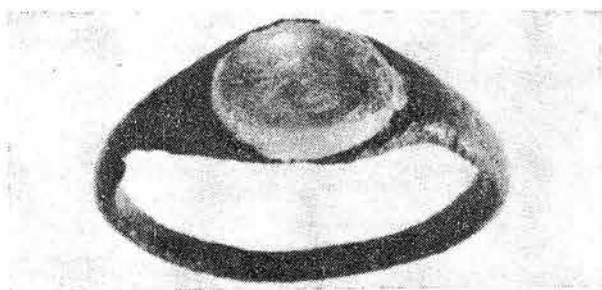
3. Тънкостенна сивочерна ранновизантийска керамика с остра песъчлива фактура. Някои екземпляри са покрити с оловна зелена глазура.

От най-голямо значение за нас са находките, които имат сериен характер, тъй като това е доказателство, че са произведени на място. Преди всичко това са костените и бронзовите игли. Там, където имахме възможност да копаем в неразбит терен, те се явяват винаги заедно с количествен превес на първите. Друго свидетелство, че костените игли са били работени на място, е намирането на значително количество начупени кости, също на недовършени екземпляри и недорязани кости.

Намерените няколко хиляди костени игли със запазена характерна част са от следните видове: а) за коса, б) за шиене, в) за плетене (обр. 4). Според нашите наблюдения костените игли са работени ръчно. Работените на струг са много малко.

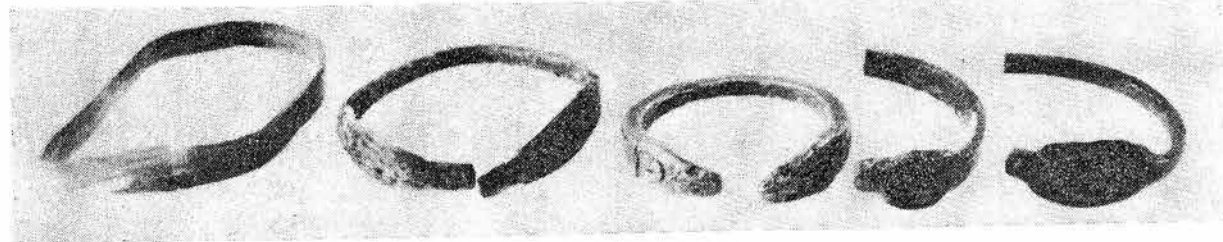
Серииният характер и на друг вид костени изделия говори за производство на място:

8

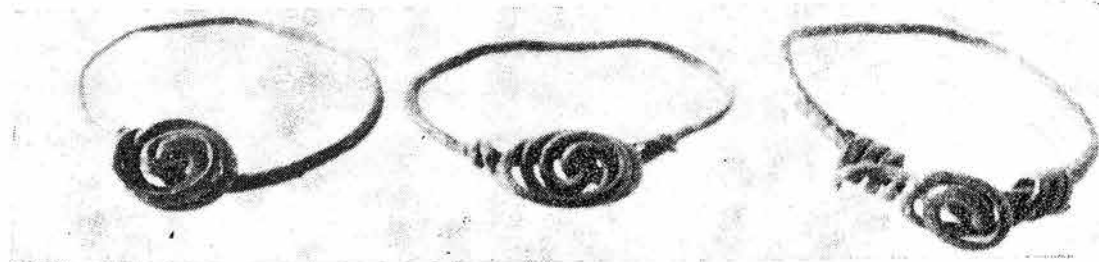

11

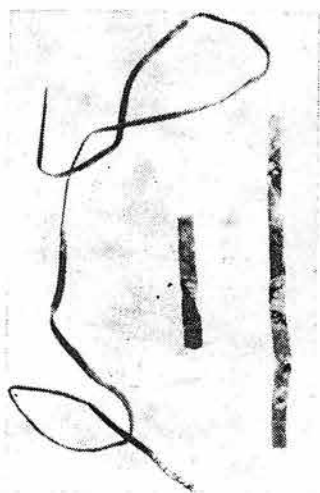
9

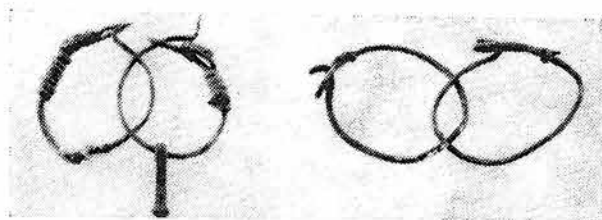
10

12, 14

13

● Обр. 12. Медна нишка и сребърни пластинки за изработка на накити от разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 12. Fil en cuivre et plaques en argent pour la fabrication de parures des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

● Обр. 13. Бронзови обици, намерени по цифтове при разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 13. Boucles d'oreilles trouvées par paires lors des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

● Обр. 14. Сребърна обица от разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 14. Boucle d'oreilles en argent des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

части от предмети със спираловидни нарезки и по-богата украса, отколкото на иглите за коса (обр. 5). Те са по-масивни и с раздвоени краища от едната страна, завършващи вероятно с кръгче. В румънската литература относно предназначението им е изказано мнение, че са инструменти за писане (стилуси) или дръжки на огледала. Някои особености във формата и сходството им с бронзови изделия показват, че това всъщност са вотивни пръчки⁴. От кост са и шест предмета, които с по-голямо основание бихме могли да определим като стилуси, тъй като са снабдени с плочици за изтриване на написаното, но те приличат и на медицинските бронзови игли (обр. 6), поради което е допустимо

да са произвеждани с по-универсално предназначение. Открити са и 14 костени лъжички.

На трето място като масов материал са кухите бронзови полусфери (обр. 7) (над 200 бр.). По форма и направа до тях се доближават и част от звънчетата, имащи езиче отдолу.

Доста внушителен е броят на халките от бронз (85). Различават се няколко типа според вида на сечението. В научната литература халките се свързват главно с пръстените⁵, макар че някои са били употребявани и за направа на други украшения, както и самостоятелно.

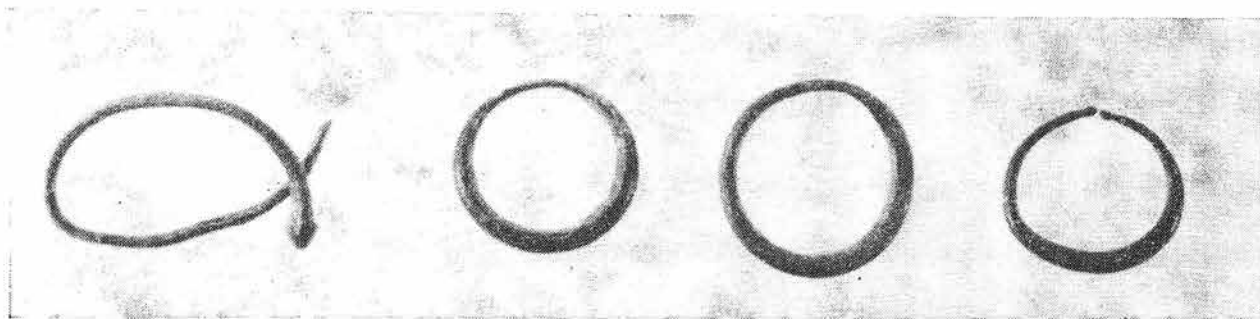
Колекцията от пръстени е особено богата и разнообразна. Различават се следните типове: а) със слабо разширена отгоре халка с елипсовидно или полусферично камъче или стъкло — най-голям брой (35) (обр. 8); б) с отворени краища, оформени като змийски глави или затворени с подобна украса отгоре (обр. 9); в) стъклени; г) с емайл, които са различни помежду си; д) с едно или две спирално навити телени щитчета, изтеглени от нишката на самата халка (обр. 10); е) със слабо разширено или оформено като елипса щитче с гравирани върху него украса.

Основните материали, от които са изработени пръстените, са медта и бронзът. Бяха намерени и две незавити лентички от медна ламарина с окончания като змийски глави, които можем да разглеждаме като полуфабрикати (обр. 11). Такъв материал са и една тясно изрязана медна нишка и две сребърни пластинки, които по всяка вероятност са били приготвени за направа на пръстени или на други накити (обр. 12).

Голямата част от халките и пръстените, намерени при разкопките над махала Арбанас, имат пълни аналогии сред римските пръстени от колекциите на някои големи европейски музеи⁶.

Част от обиците най-вече украсените със спирално щитче или уголемена халкичка при кукичката намират пълна стилово-техническа близост с произведените на това място пръстени (обр. 10). По същия начин са изработени две златни украшения — обица и гривна, намерени в една от ямите. От този тип са и откритите тук две двойки обици, чиито халки са заловени по две — приготвени за продан (обр. 13).

Стилова връзка помежду си имат и няколко други обици и висулки, най-запазена от които е една сребърна с листовидна висулка (обр. 14). Халката ѝ е с разминаващи се и усукани краища. Обиците приличат на открит в Кабиле накит, добре датиран във втората половина на II в.⁷

15

● Обр. 15. Бронзови наушници от предримската епоха от разкопките на производствения и търговски център при Радомир. Fig. 15. Oreillons en bronze de l'époque préromaine des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

● Обр. 16 а, б) бронзови фибули от разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 16 а, б) fibules en bronze des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

● Обр. 17 а—в) бронзови фибули от разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 17 а—в) fibules en bronze des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

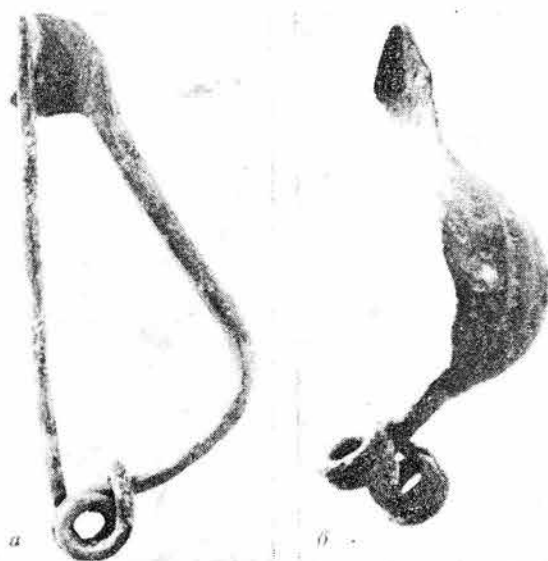
Особено внимание заслужават няколко бронзови обици (наушници) (или част от такива), представляващи отворени или затворени халки с удебелена среда или край (обр. 15). Краят на една от тях е оформен в характерно конусче, а на друга двата края завършват с уплътнени топчета. Те са от предримската епоха — намират сходство с подобни украси от тракийското селище на хълма Кракра и вероятно се отнасят към IV—III в. пр. н. е.⁸

Единични находки са фрагменти от бронзови гривни.

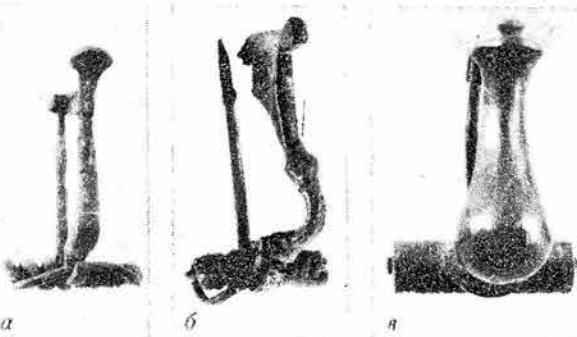
Част от откритите фибули се обособяват в няколко типа и вероятно също е местно производство. Между тях има и латенски типове⁹ (обр. 16 а), но най-голям брой са тези от ранноимператорската епоха. Тук се явяват и някои непознати у нас и редки форми. По начина на оформянето на пружината едни от тях се сближават с латенските (обр. 16 б). Лъкът им представлява куха полусфера, украсена с точки и нарязи. Други фибули с подобни пружини имат кръгла плочка на върха на крачето (обр. 17 а).

В България фибула, подобна на тези с полусферичния лък, е намерена в Нове, но украсата ѝ е релефна. Тя е датирана в края на халщата и началото на латена¹⁰.

Повече са фибулите, чийто лък е украсен с релефно прешленче — от т. нар. тип силно

16

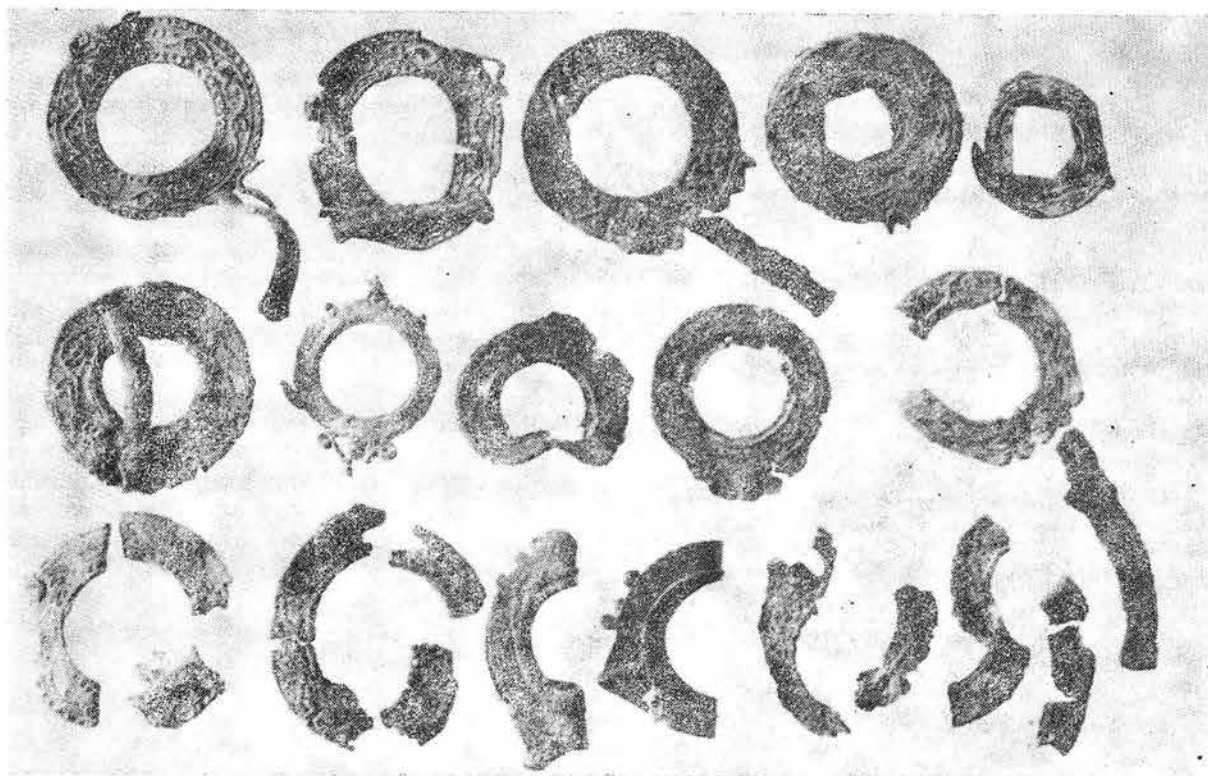

17

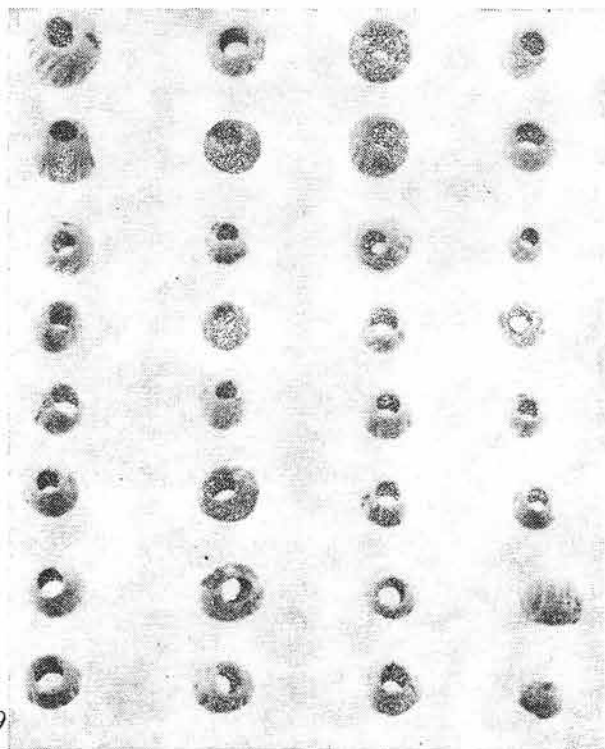
профилирани (обр. 17 б), както и познатите под името коленчати (обр. 17 в). И едните, и другите имат доста паралели и широко разпространение в ранноимператорско време¹¹. Отличителен белег на фибулите от обекта край Радомир са малките размери — в някои случаи по-малко от 0,025 м.

Неоспоримо доказателство, че голямата част от откритите метални предмети и накити са произвеждани на място или в близост, е

18

19

● Обр. 18. Оловни рамки на огледала от разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 18. Cadres en plomb de miroirs des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

● Обр. 19. Стъклени мъниста от разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 19. Verroteries des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

наличието и на производствени отпадъци. А в Окръжния исторически музей, Перник се пази каменен калъп за отливане на накити, намерен в Брезнишко¹². Върху него са изрязани форми на две висулки за обнци, халка за наушник с украса, имитираща спирално усукани нишки, и игла.

Също особен интерес представляват масово откритите, очевидно предназначени за продан (над 50) оловни рамки на огледала (обр. 18). Някои от тях на гърба имат надписи. Подобни огледала се датират във II—III в.¹³

Намерени бяха и стъклени изделия, сред които най-много са „пъпешовидните“ мъниста (обр. 19), фрагменти от съдове и др.

Значително количество (няколко десетки) са целите или фрагментирани глинени лампи

(обр. 20) и кръгови светилници (обр. 21). Безспорно свидетелство за производствен характер на съоръженията и за местна изработка на лампите е глиненият модел за направа на калъпи за лампи (обр. 22). За изготвянето им са били използвани познати типове антични лампи.

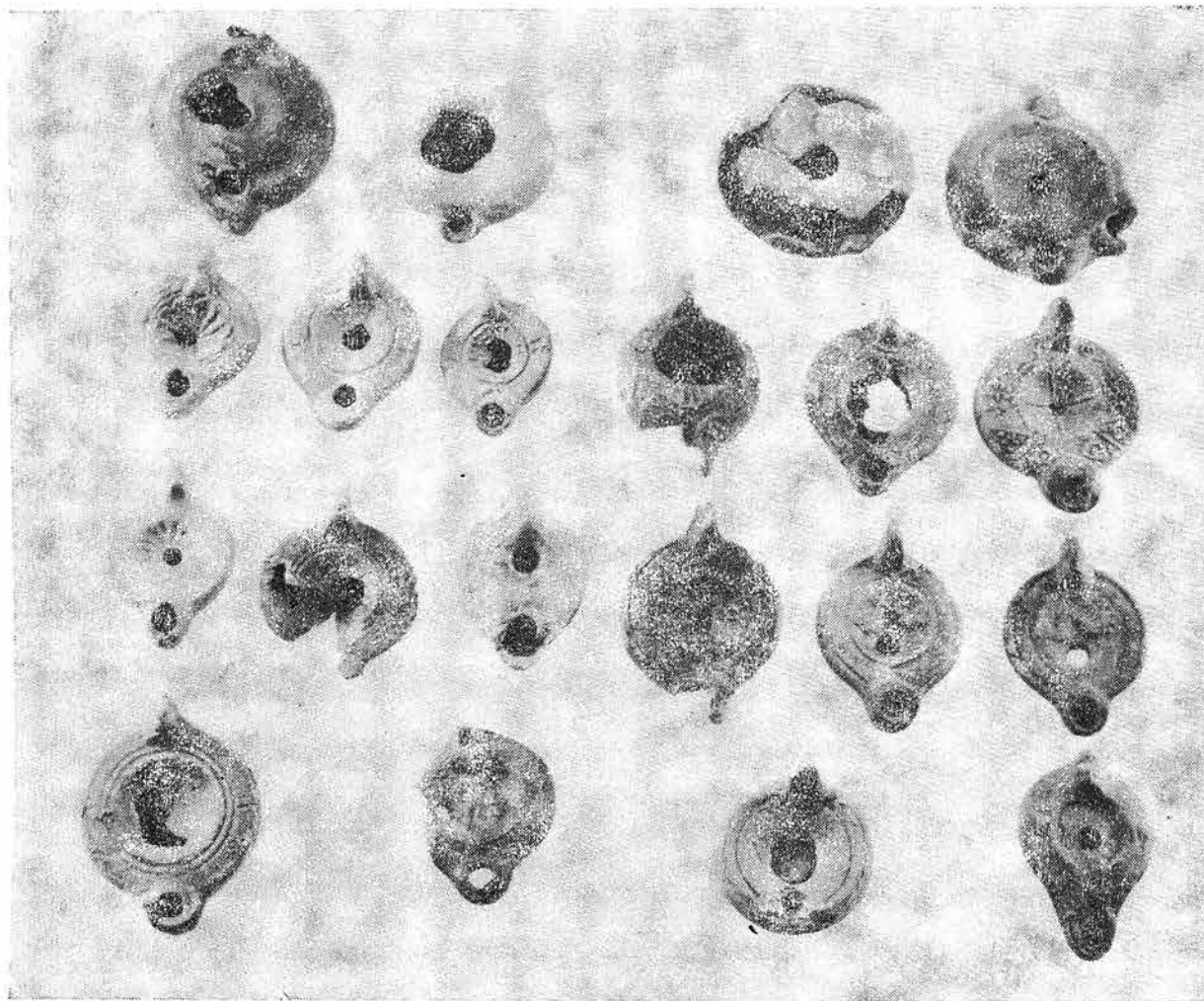
Кръговите светилници, въпреки че приличат на керноси¹⁴, се отличават от тях по липсата на чашки — котилиски (*αἱ κωτύλισται*) отгоре. Всъщност те приличат повече на многофитилни лампи и предназначението им е такова.

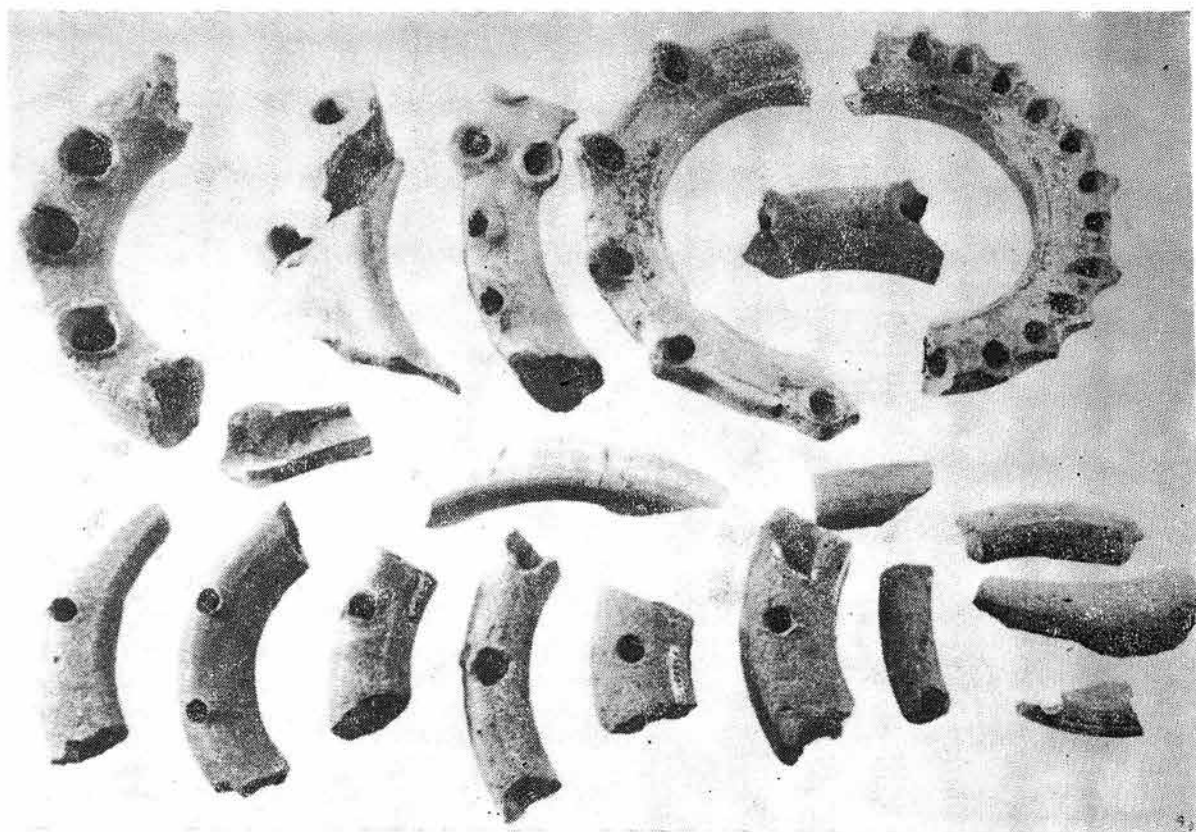
По време на разкопките установихме, че в неразрушения културен пласт се срещат

● Обр. 20. Глинени лампи от разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 20. Lampes en argile des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

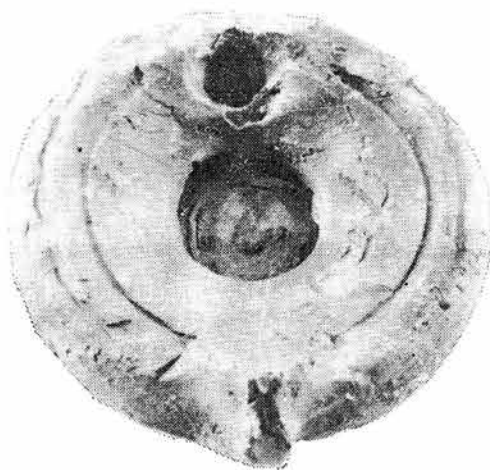
от всички по-горе разгледани предмети. Изключение правят само част от лампите и кръговите светилници, които бяха открити в една от ямите.

Предметите, които са били изработвани в новооткрития античен център или в близката околност, са били обект на пазар от балканските провинции на Римската империя, както можем да съдим по намерените тук монети на римските градове и колонии. Прегледът на откритите през 1983 г. монети ни дава важни сведения. Като съдим (поне засега) по намерените тракийска бронзова монета на Раскупор и Котис от I в. (обр. 23) и византийска бронзова монета на Теодосий II (402—450), можем да изкажем предположение за крайните хронологически граници на живота на това място. От монетите до средата на III в. най-много са застъпени тези на Антонин Пий (138—

21

22

● Обр. 21. Фрагменти от глинени светилници от разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 21. Fragments de candélabres en argile des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

● Обр. 22. Глинен модел за изготвяне на калъпи за лампи, открит при разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 22. Modèle en argile pour le façonnage de moules à lampes, découvert lors des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

161) — 10, Александър Север (222—235) — 9, Комод (177—190), Каракала (190—217), Септимий Север (193—211) и Максимин (235—238) — по 7, и др. От императорите след средата на III в. са намерени значително повече монети: на Галиен (253—268) — 33 и на Клавдий Готски (268—270) — 38, след които броят намалява, макар че, общо взето, е по-голям, отколкото в предишния период.

Показателно е и съотношението на колониалните монети на различните градове: на първо място са пауталийските — 24, на второ — на Виминациум — 11 и едва на трето — сердикийските — 6. От монетите на Марцианопол и Никея има по 5, на Тесалоника и Никополис ад Иструм — по 3, на Августа Траяна — 2 и на други — по една. Това разпределение дава и главните направления на разпространяване на изделията, изработвани и предлагани край Радомир, а превесът на пауталийските над сердикийските показва връзката на района с територията на Пауталия.

Имайки предвид основното количество на находките, намирани главно с монети, сечени до средата на III в., смятаме, че сме

23

● Обр. 23. Бронзова монета на Раскупор и Котис (I в.), открита при разкопките на античния производствен и търговски център при Радомир. Fig. 23. Monnaie en bronze de Rhaskuporis et de Cotys (Ier s.), découverte lors des fouilles du centre de production et commercial antique près de Radomir

открили античен производствен център, който е представлявал и търговско средище (емпорион). За голяма част от серийно откриваните предмети може да се каже, че са били изработвани тук или в близката околност, въпреки че все още не са открити ателиета. Средището, както показват намерените материали, е започнало съществуването си в предримския период и е продължило в началото на римското владичество. Достигнало е най-голям разцвет в края на II и първата половина на III в., след което е западнало.

Вземайки предвид някои исторически сведения и обстоятелството, че мястото над махала Арбанас край Радомир се е намирало

недалеч от пътя, който е идвал от север, отправяйки се на юг по р. Струма към Бяло море и през Пауталия към Адриатика, ние предполагаме, че през ранноримската епоха производственият център е бил при пътна станция¹⁵. По-малко вероятно е предметите да са били произвеждани и продавани при някакво светилище, тъй като липсват характерните оброчни плочки и писмени посвещения.

Характерът на находките показва, че тук е било организирано производство и продажба на предмети за широка употреба, а не на луксозни изделия. Основните суровини кост, глина, бронз са били сравнително евтини и лесно доставяни в Горнострумската област¹⁶. Разкопките при Радомир дават нови и неоспорими доказателства за развитието на художествените занаяти в Тракия и за особеностите на местния художествен стил, макар че значителна част от находките намират аналогии и от други провинции и селища¹⁷.

¹ Подробен регистър на джелепкешаните в българските земи от 1576 г. — В: Турски извори за българската история. III. С., 1972, с. 127; Тимари в Софийско. — В: Турски извори за българската история. XV—XVI. С., 1966, с. 41; В. Велев. Бележки за „Извори за българската история“ том XIII, Изд. на БАН, София 1966 г. — ИПр, 1972, I, с. 127; Д. Митова-Джоннова. Археологически паметници в Пернишки окръг. С., 1983, с. 149, № 439.

² Й. Чангова. Тракийското селище от I хил. пр. н. е. — В: Перник. I. С., 1981, с. 83.

³ В. Любенова. Селището от римската и ранновизантийската епоха. — В: Перник. I. С., 1981, с. 120—123 и цит. лит.; Светилището при Перник. — В: Тракийски паметници. II. С., 1980, с. 39—40, обр. 294—333.

⁴ С. Preda. Callatis. Necropola romano-bizantină. București, 1980, p. 63 tab. XIX. Подобни предмети са представени в светилището на Зевс и Хера при с. Копиловци: Г. И. Кацаров. Светилище на Зевс и Хера при Копиловци, Кюстендилско. — ИАД, IV, 1914, табл. XIX.

⁵ Fr. Henkel. Die römische Fingerringe der Rheinlande. Berlin, 1913, tab. XXV.

⁶ Ibidem, tab. LXV 1150, 1152 a, 1157 a, 1160 a, 1161 a, 1162 a, 1164 a, 1171, tab. LII 1351, 1355 a, tab. XXX 751, 753, 754, 756, 757, и някои форми от злато и бронз — tab. LXV 1755, XXIX 712—716, 719, 721—735, както и тези от злато и сребро — tab. II 27, 28 и др.

⁷ Л. Гетов. Тракийски могилен некропол от римската епоха при Кабиле. — В: Кабиле. I. С.,

1980, с. 52, табл. XXIV 1 (накиът е усложнен с верижки).

⁸ Й. Чангова. Цит. съч., с. 79, обр. 83.

⁹ Пак там, с. 78, обр. 31 1, 2 и посочените паралели.

¹⁰ С. Т. Стефанов. Предримски паметници от Novae. — В: Сб. Г. Кацаров. II. С., 1955, с. 49—54, обр. 2.

¹¹ J. Filip. Enzyklopädisches Handbuch für Ur- und Frühgeschichte Europas. Prague, 1966, p. 358; A. K. Амброз. Фибулы европейской части юга СССР. — Археология СССР, Свод археологических источников, Д₁-30, 1966, табл. 7 4, 10 и 6 18.

¹² Непубликуван, инв. № ОИМПк А-1.

¹³ В. Добруски. Материали по археологията на България. — МСБ, XIII, 1896, к. 406, 408; D. Tudor. Le dépôt des miroirs de verre double

de plomb trouvé à Sucidava. — Dacia, III, 1959, p. 12.

¹⁴ В. Герасимова-Томова. Епиграфски паметници от античността и ранновизантийската епоха. — В: Перник. I. С., 1981, с. 213, обр. 13, 14.

¹⁵ Б. Геров. Проучвания върху западнотракийските земи през римско време. — ГСУ ФФ, LIV, 3, 1961, с. 238—240.

¹⁶ А. Л. Димитрова. Развитие и стилови особености на ювелирното изкуство в Тракия и Мизия през I—III в. — Проблеми на изкуството, 1982, 3, с. 37.

¹⁷ Л. Гетов. Цит. съч.; Б. Филов. Римско съкровище от Николаево. — ИАД, IV, 1914; C. Preda. Op. cit.; A. L. Suceveanu. Les termes romaines. — Histria, VI, 1982, pl. 22—23; Н. Корпусова. Некропол Золотос. Киев, 1983.

Centre de production et commercial antique près de Radomir (communication préalable)

V. LJUBENOVA

(Résumé)

Dans le présent article sont consignés les résultats des fouilles de sauvetage, effectuées au cours de 1983 au-dessus du hameau Arbanas près de Radomir (fig. 1). Le site archéologique est situé sur le versant ouest de la montagne de Golo bardo, qui dévale vers la rive gauche de la rivière Struma.

On a déblayé une partie d'une construction fortifiée (fig. 2), fortement endommagée par le travail des machines, un four de production (fig. 3) et à proximité — deux soufflets pour la transmission d'air lors de la fusion des métaux. Ont été découvertes un grand nombre de trouvailles — seules les trouvailles en bon état de conservation dépassent le nombre de 2400. Elles proviennent de destructions antérieures à la fortification et utilisées pour le nivellement du terrain, de grandes fosses près du four et maintenant dispersées par les machines de terrassement.

La plus grande importance ont les trouvailles qui se complètent en séries — preuve qu'elles sont produites ici. Ce sont avant tout des aiguilles en os et en bronze. Ont été trouvées des milliers d'aiguilles en os: a) à cheveux; b) à coudre; c) à tricoter et à nouer (fig. 4). Semblables mais plus compliquées de par la décoration sont les baguettes votives en os (fig. 5). En os sont certains instruments de destination universelle et de petites cuillères. Il est également des aiguilles en bronze que l'on pourrait considérer comme instruments médicaux (fig. 6), mais il en est aussi de plus universels de par leur fonction.

En bronze sont fabriquées plus de 200 demi-shpêres creuses et grelots (fig. 7).

Grand est le nombre des anneaux et des bagues en métal, principalement en bronze. Ces derniers sont

de certains types connus (fig. 8—10). Ont été trouvées deux bandellettes non encoulées en bronze avec des extrémités en forme de têtes de serpent que nous considérons comme de demi-produits pour bagues avec une pareille décoration (fig. 11). Une partie des boucles d'oreilles sont liées au point de vue stylistique avec un type déterminé de bagues (fig. 10) et ont également une décoration enroulée en spirales. Du même type sont les deux paires de boucles d'oreilles découvertes, dont les anneaux sont attachés par deux — ce qui prouve qu'elles sont à vendre (fig. 13).

D'une forme caractéristique sont les parures de l'époque préromaine (fig. 15). Certaines des fibules sont du type dit la Tène (fig. 16 a). Les plus nombreuses sont les fibules du début de l'époque impériale (fig. 17).

Ont été trouvés également plus de 50 cadres en plomb pour miroirs (fig. 18), des objets en verre (fig. 19), des lampes en argile (fig. 20), des candélabres à la forme ronde (fig. 21), un modèle de moule pour lampes (fig. 22).

On a découvert également des monnaies (fig. 23) qui déterminent les limites chronologiques de l'épanouissement de la production et du commerce ici: IIe s. — milieu du IIIe s., et indiquent les directions principales de la circulation de la marchandise. Pautalia, Viminatium, Serdica sont représentées avec le plus grand nombre de monnaies. Les produits du centre de production et commercial antique nouvellement découvert près de Radomir satisfaisaient les besoins d'un grand nombre d'acheteurs. Ils représentent une preuve incontestable du développement des arts précieux en Thrace et des particularités du style artistique local.

Римска военна диплома от с. Бутово, Великотърновски окръг (Долна Мизия)

БОГДАН СУЛТОВ

При археологически разкопки в с. Бутово, Великотърновски окръг¹, през 1980 г. в едно от помещенията на голяма постройка, вероятно жилище, разположена в близост до грънчарските работилници в керамичния център, бе намерена първата плочка от римска военна диплома (обр. 1) от времето на император Александър Север (222—235)².

Плочката е много добре запазена и е покрита с тънка зелена патина. Размери: вис. 0,144 м, шир. 0,118 м, деб. 0,02 м. Тежи 0,175 кг. В средата ѝ са направени две дупки за прикачване с втората плочка. Надписът на външната страна (обр. 1 а) е разположен в рамка, означена с две вертикални линии. Буквите не са еднакви по размер: 0,03—0,08 м. Надписът на външната страна на плочката е направен грижливо и е много четлив. Употребени са знаци за съкращение. Някои от редовете (р. 3, 4, 5, 13 и 14) излизат извън рамката. На р. 15 и 16 са гравирани имената на консулите с по-големи букви и в разредка. С по-едри букви (0,065 м) са изписани името на собственика на дипломата и номерът на кохортата, в която е служил. На р. 19 е разположено в средата името на града в аблатив *Nicropoli*, като буквите са групирани по две в четири срички. Прави впечатление изписването на буквата Q със силно издължена чертичка.

Струва ни се, че р. 15—19 са писани от друга ръка, като са вмъкнати между гравирания по-рано текст.

Надписът на вътрешната страна на плочката (обр. 1 б) е разположен по дължината ѝ. Изработен е с остър резец, много небрежно и се чете извънредно трудно. Редовете се изкривяват, а някои залягат един върху друг. Текстът на р. 13 не е завършен поради липса на място и затова е повторен в следващия. Всъщност надписът на вътрешната страна в 15—16 реда повтаря текста (но само до р. 14) от външната.

Забелязваме следните различия в написването на някои думи: *CONVBII* е написана на вътрешната страна *CONVBI* (с едно I),

PEGRINI на вътрешната страна е PEREGRINI, *DVOBVS* на р. 14 на вътрешната страна е *DVOBVIS*.

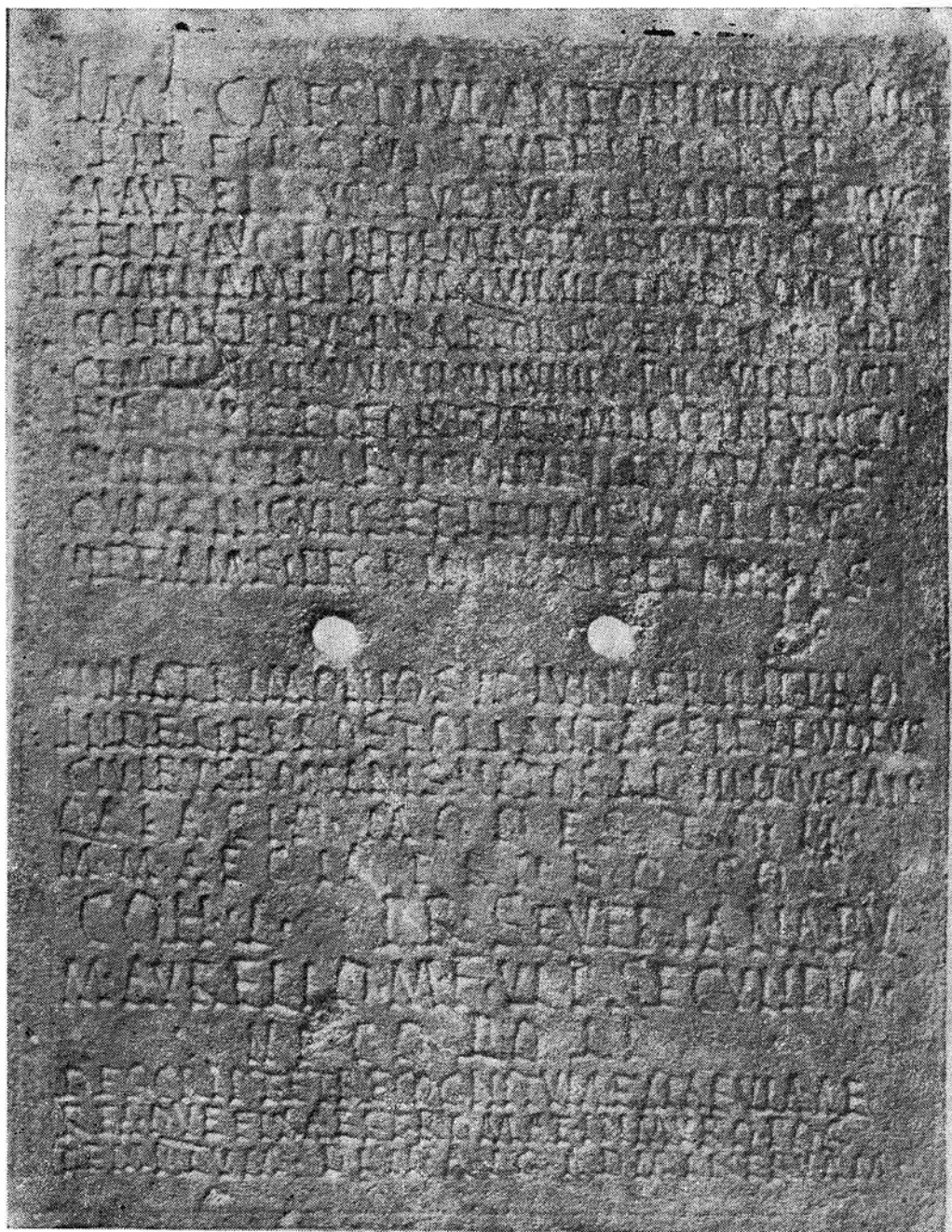
Означението за трибунската власт (*tribunicia potestate VII*) в титулатурата на императора и имената на двамата консули (*Q. Aiacius Modestus II, M. Maecius Probus*³) показват годината на издаването на указа от император Александър Север — 228 г., като точният ден според р. 14: *A D VII IDVS IAN* е 7 януари.

Формулата *nomina militum qui militaverunt*, употребена при изброяване на преторианските кохорти, се среща и в дипломата от с. Драгижево, Великотърновски окръг⁴, и в дипломата от времето на император Александър Север, намерена в с. Лешко, Благоевградски окръг⁵.

Сравнявайки текста на дипломата от с. Бутово с този на дипломата от с. Лешко, от която също е намерена само първата плочка, ние се натъкваме на различия единствено в имената на консулите, в името на собственика и на кохортата, в която е служил. Що се отнася до полученото право, то е абсолютно същото — на брак (*ius conubii*) и признаване за законни родените деца от неримски граждани (*feminae iuris peregrini*).

Текст на външната страна:

IMP·CAES·DIVI·ANTONINI·MAGNI·
PII·FIL·DIVI·SEVERI·PII·NEP·
M·AVRELLIVS·SEVERVS·ALEXANDER·
PIVS·
FELIX·AVG·PONTIF·MAX·TRIB·POT·
VII·COS·II·P·P·
5 NOMINA·MILITVM·QVI·MILITAVE·
RVNT·IN
COHORTIBVS·PRAETORIS·SEVERIA·
NIS·DE
CEM·I·II·III·III·V·VI·VII·VIII·VIII·
X·PIIS·VINDICI
BVS·QVI·PIE·ET·FORTITER·MILITIA·
FVNCTI·
SVNT·IVS·TRIBVI·CONVBII·DVMTA·
XAT·
10 CVM·SINGVLIS·ET·PRIMIS·VXORI·
BVS·

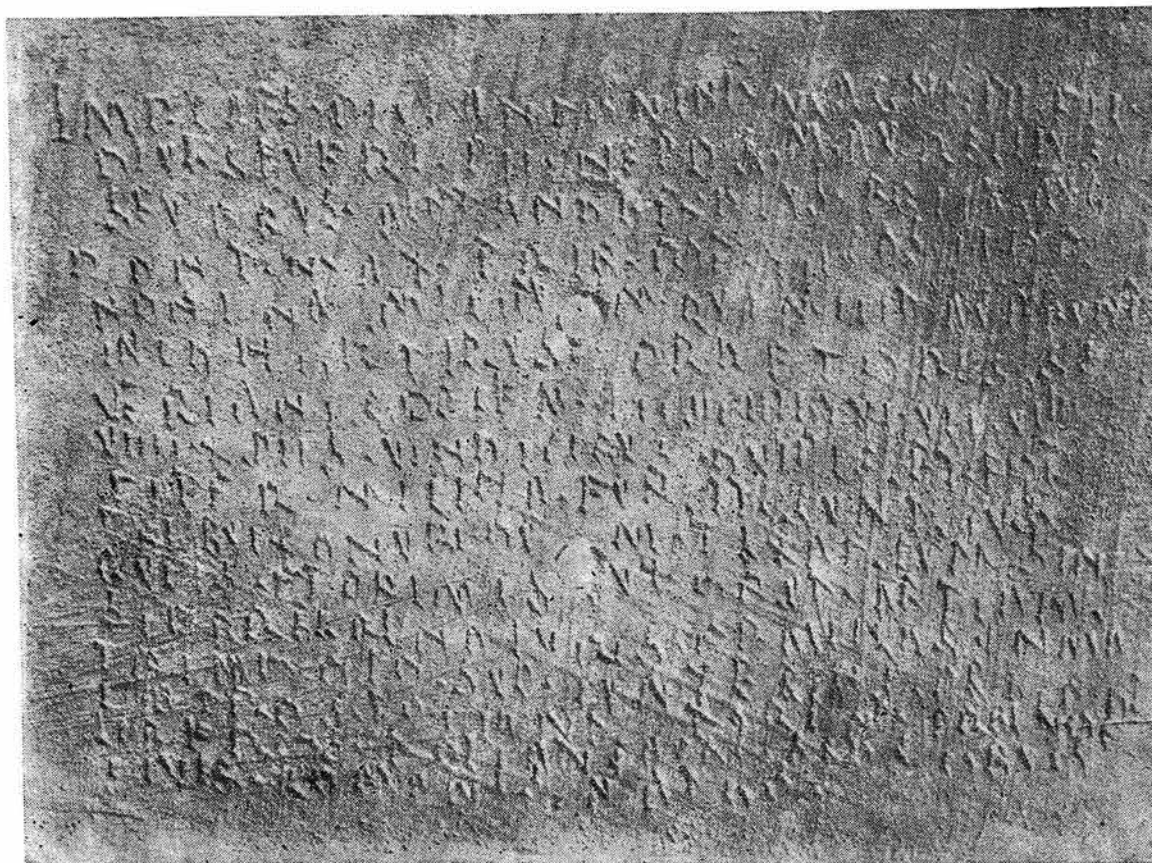

1a

• Обр. 1. Военна диплома (първата плочка), издадена на Марк Аврелий Секунд, син на Марк, от Никополис ад Иструм на 7 януари 228 г., открита при разкопки на керамичния център в с. Бутово, Великотърновски окръг: а) външна страна; б) вътрешна страна. Fig. 1. Diplôme militaire (la première plaque), délivré à Marc Aurèle Secund, fils de Marc, de Nicopolis ad Istrum, le 7 janvier 228, découvert lors des fouilles du centre céramique dans le village Butovo, département de Veliko Tŕrnovo: а) côté extérieur; б) côté intérieur

VTETIAM·SI PEGRINI·IVRIS·FEMI-
NAS·

IN MATRIMONIO·SVO·IVNXERINT·
INDE·LIBEROS·TOLLANT·AC SI EX
PRO
DVOBVS
CIVIBVS·ROMANIS·NATOS·A D·VII·ID·
VS·IAN·

16

15 Q·AIACIO·MODESTO·II·
M·M·AECIO·PROBO·COS·
COH·I· PR·SEVERIANA·P·V·
M·AVRELIO·M·F·VLP·SECUNDO·
N I C O P O L I·
20 DESCRIPT·ET·RECOGNITVM·EX TABV·
LA·AE
REA·QVE·FIXA·EST·ROMAE·IN MVRO·
POS
TEMPLVM·DIVI·AVG·AD MINERVAM·
Текст на вътрешната страна:
IMP·CAES·DIVI·ANTONINI·MAGNI·PII
FIL·
DIVI·SEVERI·PII·NEPOS·M·AVRELLI·
VS·
SEVERVS·ALEXANDER·PIVS·FELIX·
AVG·
PONT·MAX·TRIB·POT·VII·COS·II·P P·
5 NOMINA·MILITVM·QVI MILITAVER·
VNT·
IN COHORTIBVS·PRAETORIS·SE
VERIANIS·DEC·EM·I·II·III·III·V·VI·
VII·VIII·

VIII·X·PIIS·VINDICIBVS·QVI PIE·ET·
FOR
TITER·MILITIA·FVNCTI·SVNT·IVS·
10 TRIBVI·CONVBI·DVM·TAXAT·CVM·
SIN
GVLIS·ET·PRIMIS·VXORIB·VTETIAM·
SI PEREGRINI·IVRIS·FEMINAS·IN MA
TRIMONIO·SVO·IVN^{XERINT·PROIND·}
^{XERINT·PROINDE}
LIBEROS·TOLLANT·
LIBEROS·TOLLANT·AC SI EX DVOBVIS·
15 CIVIB·ROMANIS·NATOS·

Развит, текстът гласи:

Imp(erator) Caes(ar) Divi Antonini Magni
Pii fil(ius), Divi Severi Pii nep(os)
M(arcus) Aurel(ly)us Severus Alexander
Pius
Felix Aug(ustus), pontif(ex) max(imus),
trib(unicia) pot(estate) VII, co(n)-
s(ul) II, P(ater) P(atriae),
5 nomina militum, qui militaverunt in
cohortibus praetoriis Severianis de-
cem: I, II, III, IIII, V, VI, VII, VIII,

VIII, X piis vindicibus, qui pie et fortiter militia functi sunt, ius tribui conubii dumtaxat
 10 cum singulis et primis uxoribus ut etiam-si pe(re)grini iuris feminas in matrimonio suo iunxerint, proinde liberos tollant, ac si ex duobus civibus Romanis natos, a(n)te d(iem) VII Idus Ian(uarias),
 15 Q(uinto) Aiacio Modesto II, M(arco) Maecio Probo co(n)s(ulibus), coh(ors) I pr(aetoria) Severiana p(ia) v(in)dex),

¹ Тук през последните две десетилетия бе разкрит и проучен голям център за производство на римска художествена керамика. Възникнал е през втората половина на II в. на територията на римския град Никополис ад Иструм: Б. Султов. Керамично производство на територията на Никополис ад Иструм II—IV в. по материали от Хотница, Павликени и Бутово. Кандид. дис. С., 1981, 262 машиноп. с. и албум.

² Ръкописът на настоящата работа бе представен в редакцията през 1983 г. от Диана Султова, съпруга на починалия автор. Той е подготвял публикация на дипломата за VII международен конгрес по гръцка и римска епиграфика, но преждевременната смърт му попречи да я довърши. През

M(arco) Aurelio, M(arci) f(ilio), Ulp(ia), Secundo

Nicopolis.

20 Descript(um) et recognitum ex tabula aerea qu(a)e fixa est Romae in muro pos(t) templum Divi Aug(usti) ad Minervam.

Въпреки нашите усилия втората плочка не беше открита. Като имаме предвид обаче мястото, където беше намерена дипломата, предполагаме, че нейният собственик има отношение към керамичното производство.

март 1982 г. е изпратил документация за дипломата на проф. М. Роксан в Лондон за включване в допълнението към корпуса на военните дипломи. Тук работата се печати така, както е подготвена от Б. Султов, с незначителни редакторски бележки в предаването на надписа, направени от проф. В. Велков.

³ R. Cagnat. Cours d'épigraphie latine. Paris, 1914, p. 213; A. Degraffi. Fasti consulari dell'Impero Romano. Roma, 1959. p. 63.

⁴ CIL, XVI, 143, p. 128.

⁵ Д. Стоянова-Серафимова. Римска военна диплома от с. Лешко, Благоевградско. — Археология, 1962, 2, с. 52—54.

Diplôme militaire romain du village Butovo, département de Veliko Tŕrnovo (Mésie Inférieure)

B. SULTOV

(Résumé)

Lors de fouilles archéologiques dans le village Butovo, département de Veliko Tŕrnovo, effectuées au cours de 1980, on a trouvé dans une des pièces d'une grande construction, vraisemblablement maison d'habitation, située à proximité des ateliers de poterie dans le centre céramique, la première plaque (fig. 1) d'un diplôme militaire romain. Ce grand centre

est situé dans le territoire de Nicopolis ad Istrum. Le diplôme est délivré au nom de Marc Aurèle Secund, fils de Marc. Il est né dans le territoire de Nicopolis ad Istrum et après son service militaire à Rome il est de retour dans son pays natal. Le nom de la ville Nicopolis ad Istrum est marqué sous la forme de Nicopolis. Le diplôme est délivré le 7 janvier 228.

Старобългарският амулет от Болград

СТАНИСЛАВ СТАНИЛОВ

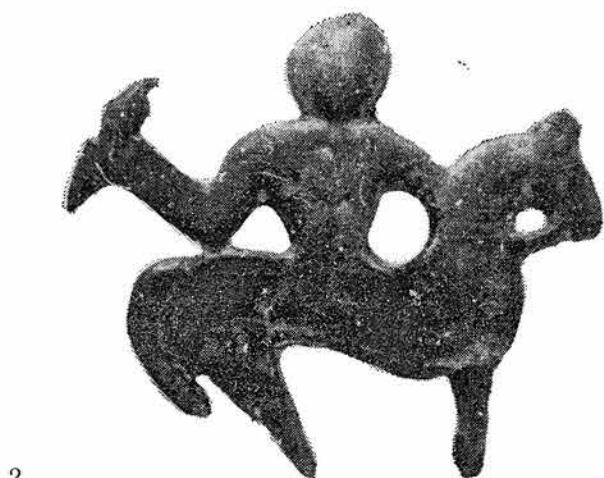
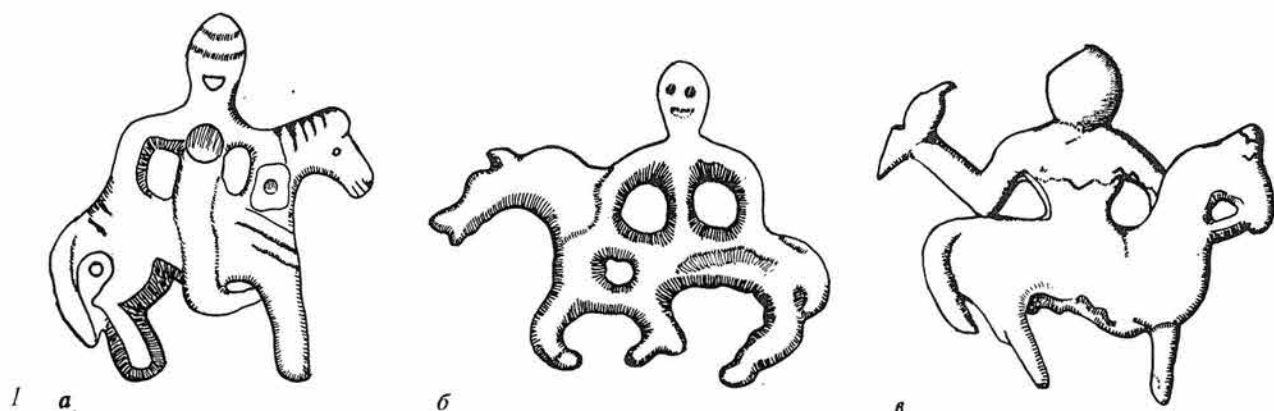
О т ранносредновековната култура на земите около северния и западния бряг на Черно море са известни многобройни амулети-кончета. Техният брой непрекъснато расте, предизвиквайки постоянен и оправдан интерес¹. Едни от тях са плоски бронзови фигурки на конници, третираны твърде схематично без особено подчертаване на детайлите. Конят е изобразен в профил, обрнат с глава наляво или надясно, ездачът, извит с горната част на тялото си във фас, държи с една ръка шията или юздата на коня, а с другата се е опрял на задницата му² (обр. 1 а, б). Изследванията върху тези паметници обясняват произхода, хронологията и семантиката им във връзка с историята, военното дело и религията на аланите и прабългарите през VII—IX в.³ Наскоро Л. Суботин и И. Черняков публикуваха още един амулет от тази група, който предлага нов сюжет. Амулетът е намерен през 1970 г. в покрайнините на Болград, Одеска област (СССР). Според описанието той представлява тънка бронзова пластинка (дълж. 0,032 м, шир. 0,027 м, деб. 0,002 м). С апликативна техника е изобразен конник: конят е в профил, а ездачът във фас с обрната в профил глава. С лявата ръка той държи свободно висящите поводи, а с дясната, чийто лакът се опира на конската задница, носи лак с равномерно извита ръкохватка. На главата на конника е изобразена вероятно островърха шапка (башлак). Л. Суботин и И. Черняков свързват съвсем сигурно това конче-амулет с находки от Северен Кавказ и България и правилно го приписват на прабългарите „носители на салтово-маяцката култура“⁴.

При внимателното изучаване на находката и описанието на авторите се вижда, че главата на конника не е в профил, а във фас, както е на всички посочени кончета-амулети от Северен Кавказ (обр. 1 а) и България (обр. 1 б). Авторите, изглежда, са се заблудили от липсата на подробности върху лицето и от слабата асиметрия в горната част на главата. Но в аналогичните находки

някои от ездачите също нямат лица и това, изглежда, е характерен белег за цялата група паметници. Освен това шапката на човешката глава не е отделена, както това е направено при един от кавказките амулети⁵, а представлява едно цяло с нея. Струва ни се, че конникът е гологлав, острият завършек трябва да получи обяснението, изказано от В. Лешченко за подобни изображения⁶.

Малкият размер и графичният характер на илюстрацията не позволяват със сигурност да се приеме авторското описание на още един детайл — лак в дясната ръка на конника. Липсата на възможност да се запознаем с паметника се опитваме да компенсираме с проучване на неговата снимка⁷ (обр. 2). Веднага се забелязва несъответствие с писаното — силуетът не е извит равномерно, а горното рамо на извивката влиза навътре плавно, докато долното, несъмнено по-късо, е свито под ъгъл. Освен това долният край или по-точно долната половина на „лак“ е равномерно заострена, докато горната има несиметрични уширения и завършва с леко извит към главата на конника остър издатък. Няма съмнение, че не може да става дума за лак, чийто изображения върху метал имат съвсем друга форма⁸. Всъщност в ръката на коника има птица със свити криле, оформена въпреки твърде малките си размери така старателно, че е възможно да се отгатне нейният вид — тесният силует, издутите гърди и малката заострена глава, за да се маркира къс извит клон, подсказват хищна птица — орел, сокол, ястреб (обр. 1 в, г).

И така амулетът от Болград представлява конник, обрнат надясно, чиято лява ръка държи поводите (юздата), а дясната, опирайки се с лакът на конската задница, носи хищна птица. Прави впечатление, че човешкият торс е несъразмерно едър в сравнение с конската фигура, нозете не са изобразени, но ако се нанесат пропорционално, ще се спуснат едва ли не под краката на коня. Ясно се вижда, че ездачът е представен дълбоко хлътнал в конския гръб. Общото впечат-

2

● Обр. 1. Рисушки на бронзови амулети-кончета от: а) Северен Кавказ (по В. Ковалевская); б) Плисковското поле (по Ж. Аладжов); в) Болград, Одеска област. Fig. 1. Dessins d'amulettes-poulains de: а) Caucase du Nord (d'après V. Kovalevskaja); б) la Plaine de Pliska (d'après Z. Aladžov); в) Bolgrad, région d'Odessa

● Обр. 2. Старобългарски бронзов амулет-конче, намерен в Болград, Одеска област, IX—XI в. Fig. 2. Amulette-poulain vieux-bulgare en bronze, trouvée à Bolgrad, région d'Odessa, IX—XIe s.

ление е, като че ли той и животното са едно цяло. Такъв силует е характерен и за другите амулети-кончета, а също и за Мадарския конник⁹. По гърдите, по ръцете и по конската глава се забелязват тънки врязани зигзаговидни линии.

Чрез споменатата публикация и направените по-горе наблюдения амулетите-кончета от ранното средновековие в Северното и Западното Черноморие се прибавя още един сюжет, чийто произход и семантика обаче не могат да получат съвсем същите обяснения.

Сюжетът е добре познат в изкуството на източните народи — ловуване със сокол или беркут¹⁰. Приемаме априорно, че ловецът е митологичен владетел-герой. Тази постановка се потвърждава сигурно от споменаването на лов със соколи в надгробните орхонски надписи¹¹. Сред паметниците на Волжко-Камска България и нейните северни съседи са известни кръгли сребърни и бронзови медалиони, върху които е изобразен конник в приблизително същата поза. Там обаче той се е опрял с китката на ръката си на конската задница, а птицата е кацнала на лакътя му. Освен това конникът е заобиколен от различни животни, а от двете му страни са изобразени астрални символи — слънцето и луната. Тези медалиони се датират в X—XI в. В. Лешченко извежда сюжета от медалионите на сасанидското изкуство¹², разпространен по-сетне и в ислямската художествена традиция, където играе роля в пространствената организация на сцените от ранните персийски илюстрации¹³. Генезисът на изображението поне според достъпната ни литература остава неизследван в дълбочина, а началната му хронологическа граница, съдено по изображението от Нишапур, засега е в IX в.¹⁴ Такава датировка може да се даде и на амулета от Болград. Крайната граница извеждаме малко условно в края на X — началото на XI в., когато с падането на Първото българско царство започват значителни промени в старобългарската култура и след това езическите номадски амулети не се срещат. Впрочем това се отнася и за споменатия втори тип (по Ст. Станилов) кончета-амулети от България, определени с монети на император Константин и императрица Евдокия (1059—1067)¹⁵. Дати-

ровката в IX—XI в. извежда кончето-амулет от Болград пред медалионите от Волжко-Камска България и предполага по-близка връзка със средноазиатските изображения. Приемаме, че сюжетът на самотния конник с птицата се е появил по-рано от изображението на конник с птица, заобиколен от различни ловни животни. Така връзката между тях може да бъде косвена и търсена в общия им произход.

През VIII—IX в. черноморските степи били заети от две държавни образувания — България и Хазария, които се намирали във втория (по Св. Плетньова) стадий на номадството¹⁶. В неговата религиозна характеристика се наблюдават: поява на вождове-жреци, на култ към вождовете, възникване и развитие на култ към конника, формиране на космогонични представи¹⁷. Всички тези прояви на номадското езичество се развивали от устното предание на мита към неговите изобразителни форми, което на първо време се изразява главно в рисунки-графити с различен сюжет. Рисунките свободно интерпретирали различните култове и затова представляват собствено номадска, „измислена“ от своите създатели културна традиция¹⁸. В старобългарските рисунки-графити е известна сцената на двубой между конник и пешак от северната крепостна стена в Преслав, на която е изобразен и орел в хералдична поза отдясно на пешака¹⁹. Тази сцена вероятно няма връзка с ловеца от Болград, защото преславският орел несъмнено има друг митологически статус. Друга рисунка с изображение на човек и птица е известният шаман върху керемидата от Мадара, но и тя явно няма връзка с въпросния амулет²⁰. По същото време митологически образи се появявали и върху апликациите на традиционните номадски колани и върху различни други амулети²¹. Част от тях също били собствено номадски, но други се възприемали наготово от културната традиция на съседните народи²². С паралелите в сасанидското и ранното мюсюлманско изкуство кончето-амулет

от Болград най-вероятно е резултат от подобна инфилтрация. Сред старобългарските паметници амулет-конче с ездач и сокол в ръката му не е известен, но са публикувани открити във Велики Преслав три метални печатчета с много схематични негативни изображения на конници с птица в едната ръка²³. Няма да прокарваме линия между тях и находката от Болград, но сме склонни да допуснем, че се касае за друга по характер реплика на същия първообраз, което показва, че не можем да смятаме кончето-амулет за изолирана находка сред паметниците на старобългарското изкуство.

Разсъжденията върху семантиката на кончето-амулет от Болград не предоставят особени възможности за неговото конкретно обяснение. От изброените (по Св. Плетньова) прояви на номадското езичество на Долния Дунав през VIII—IX в. най-подходящи са култът към вождовете и култът към конника, които били до голяма степен близко свързани. В техните езически сюжети вероятно е битувала и темата за лов със соколи, която имала особена религиозна семантика у западните и източните турки²⁴. Така чуждата изобразителна форма намерила подходяща обстановка, но вероятно доста различна от предишната религиозна символика. В сложната културна обстановка на усядащите номади амулетите, изобразяващи конник със сокол, ще да са имали полисемантична религиозна стойност. Споменатото третиране на главата с остър връх, смятано от мнозина автори за характерно изобразяване на антропоморфни божества²⁵, тържествената, може би сакрална поза на конника, врязаните зигзаговидни линии и най-сетне това едва ли не сливане на човека с животното сигурно имат връзка с конкретните прояви на различни преплели се ярвания. Но опитите за тяхното обяснение стоят извън нашата задача. Нейната скромна цел беше да се направят корекции на писаното за болградския амулет и да се потърси обяснение за неговия генезис.

¹ Н. Мавродиев. Старобългарското изкуство. С., 1959, с. 82; А. П. Рунин. Катакомбный могильник VII—VIII вв. около г. Кисловодска. — СА, 1968, 3, с. 212, обр. 2; Г. Афанасиев. Бронзове фигурки всадников из аланских погребений Северного Кавказа. — Труды ГЭ, XXXVI, 1973, с. 36—38; Р. Рашев. Модел на юрта от Девня. — Археология, 1976, 1, с. 43—44; В. Ковалевска. Изображения коня и всадника на средневековых амулетах Северного Кавказа. — Във: Вопросы древней и средневековой археологии Вос-

точной Европы. М., 1978, с. 111—120; С. п. Машов. Амулети-кончета от Врачанския музей. — МПК, 1979, 2—3, с. 65—67; А. т. Милчев. Материали, открити в занаятчийските и търговските помещения северно от южната порта на Вътрешния град на Плиска. — В: Плиска—Преслав, I. С., 1979, с. 144—145, 149, обр. 22; Разкопки южно от гроба на Карел Шкорпил във Вътрешния град на Плиска през 1968 г. — В: Преслав. III. Варна, 1984, с. 223; Ж. Аладжов. Култови фигурки от района на Плиска. — В: Преслав. III. Варна, 1984, с. 276—282.

² Според типологията на В. Ковалевская два типа — втори и трети — за амулетите от Северен Кавказ: В. Ковалевская. Цит. съч., с. 115—116. Амулетите-кончета от България са два типа, от които вторият е паралелен с тези от Северен Кавказ: Ст. Станислав. Старобългарските амулети-кончета. — В: Плиска—Преслав. V (под печат).

³ Г. Афанасиев. Цит. съч., с. 38; В. Ковалевская. Цит. съч., с. 188—189; Сп. Машов. Цит. съч., с. 63—66; Ж. Аладжов. За култа към Тангра в средновековна България. — Археология, 1983, 1—2, с. 79—80; Култови фигурки, с. 281—282.

⁴ А. В. Субботин, И. Т. Черняков. Бронзовые амулеты салтовской культуры из левобережья Нижнего Дуная. — В: Памятники римского и средневекового времени в Северо-западном Причерноморье. Киев, 1982, с. 160—163.

⁵ В. Б. Ковалевская. Цит. съч., с. 112, обр. 18, 9.

⁶ В. Ю. Лещенко. Бляха с охотничьими сценами из Поволжья. — СА, 1970, 3, с. 136—148.

⁷ Със снимка любезно ни послужи единият от авторите на публикацията И. Т. Черняков, за което му изказваме сърдечна благодарност.

⁸ А. М. Хазанов. Сложные луки Евразийских степей и Ирана в Скифо-сарматскую эпоху. — В: Материальная культура народов Азии и Казахстана. М., 1966, с. 32, обр. 2 2, 4, с. 34, обр. 3 2, с. 43, обр. 11.

⁹ Т. Герасимов. Проучване върху Мадарския скален релеф. — В: Мадарският конник. С., 1956, обр. 29, 30.

¹⁰ Ловуването с орел се извършва пеша.

¹¹ С. Е. Малов. Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии. М.—Л., 1959, с. 95.

¹² В. Ю. Лещенко. Цит. съч., с. 146—147. Изображение на конник със сокол върху метално сасанидско блюдо е представено от: Я. И. Смирнов. Восточное серебро. СПб., 1909, табл. LXXXVII 157, но публикацията не ни е достъпна.

¹³ Ш. М. Тукуров. „Шах-наме“ Фирдоуси и раняя илюстративна традиция. М., 1983, с. 22—23.

¹⁴ W. Hauser, C. K. Wilkinson. The Museum's Excavations at Nishapur. — Bulletin of the Metropolitan Museum of Art, XXXV, 1942, 4, fig. 45.

¹⁵ А. Т. Милчев. Материали, с. 145.

¹⁶ С. А. Плетнева. Кочевники средневековья. М., 1983, с. 36—76.

¹⁷ Пак там, с. 43, обр. 2.

¹⁸ Д. Овчаров. Български средновековни рисунки-графити. С., 1982, с. 23 и сл.

¹⁹ Пак там, с. 137, табл. XLV.

²⁰ Р. Рашев. Прабългарски култов паметник от Мадара. — Археология, 1973, 2, с. 29—38.

²¹ Р. Рашев. За лицевия езически образ. — В: Сборник в памет на проф. Станчо Ваклинов. С., 1984, с. 129—135.

²² Р. Рашев. Старобългарският конник. — Археология, 1984, 2-3, с. 60.

²³ Т. Тотев. Sur un groupe d'objets découverts à représentations et marques. — Byzantinobulgaria, III, 1970, p. 144—145. По-късно авторът (според нас без особени основания) променя своето мнение и смята, че конникът държи не птица, а лък (!): Т. Тотев. Ловна сцена върху три метални печатчета от Преслав. — ИНБМ, X(XXV), 1974, с. 321—325.

²⁴ J. P. Roux. Essai d'interprétation d'un relief figuratif seldjukide. — Arts asiatiques, 23, 1971, p. 41—49.

²⁵ В. Ю. Лещенко. Цит. съч., с. 147.

L'amulette ancienne bulgare de Bolgrad

ST. STANILOV

(Résumé)

L'étude porte sur l'amulette-poulain en bronze découverte près de Bolgrad, région d'Odessa (URSS) et publiée par L. Subotin et L. Cernjakov (fig. 1 a, 2). Leur description représente un cavalier qui tient un arc dans sa main droite. Les contours de la figure de la photo et du dessin montrent clairement qu'il tient un oiseau de proie (vraisemblablement de chasse) — aigle ou berkut. Cette précision étant donnée, l'origine de la représentation peut être attri-

buée au métal précieux perse et liée aux cultes nomades pour le chef ou le cavalier. Dans la période de l'établissement des Protobulgares après la fondation de l'Etat bulgare, l'ancienne culture bulgare nouvellement formée créait non seulement des figures propres, mais empruntait des modèles étrangers tout faits, appropriés au développement spirituel du peuple bulgare. Ainsi sont apparues aussi les amulettes-cavaliers avec un aigle dans la main.

Надписът на латински език върху меча от Пернишката крепост

СТАМЕН МИХАЙЛОВ

През 1975 г. И. Щерева обнародва два меча, открити в Пернишката крепост — единият при разкопки през 1973 г., а другият случайно през 1921 г.¹ По-голям интерес представлява вторият, върху който е инкрустиран надпис на латиница, останал досега неразчетен.

В Западна, Източна и Централна Европа, както и в Скандинавските страни, са намерени, както съобщава А. Н. Кирпичников, около 4000 железни меча, които се датират от VIII—IX до XIV в.² По тях има разни знаци и надписи, болшинството останали неразчетени. Напоследък се появи и обобщаващ труд върху класификацията, датировката и разчитането на тези знаци и надписи, като с това се даде нов тласък към тяхното правилно обяснение³. Този труд стои в основата и на разчитането на надписа от Пернишката крепост, което тук предлагаме за пръв път.

Богатия епиграфски материал върху мечовете можем да разделим от гледна точка на неговото съдържание на три основни групи, обособени и хронологически. Към първата и най-ранна група спадат мечовете, върху които са гравирани или инкрустирани всевъзможни знаци и печати-символи предимно с апотропеично значение, които могат да се тълкуват като отживелица на прастари езически представи, продължаващи по традиция да битуват и в християнската епоха през феодализма. На второ място по време и обособени по съдържание са надписите, в които се чете името на майстор-ковач. От само себе си се разбира, че от историческа гледна точка това е най-важната група, тъй като в нея се съдържат конкретни данни за мястото на съществуващите оръжейни работилници, както и за обхвата на тяхното производство и разпространението на произведените оръжия. Установени са много имена, между които най-рано и най-често се среща името Улфберт, известно върху мечове от X в.⁴ И третата, добре обособена група, която и хронологически е последна (края на XII—XIV в.), е групата, в която

вместо имена на майстори и магически знаци виждаме дълги надписи с религиозно съдържание, в които се славославят имената на християнския бог, Исус Христос, и на Богородица. Към тази група принадлежи и надписът върху меча от Пернишката крепост. Характерното за надписите от тази група е, че на пръв поглед изглеждат като състоящи се от безсмислено наредени букви, като истински тайнопис. Всъщност тази загадъчност е лесно обяснима. Майсторът, който е гравирал даден надпис, е трябвало да се съобразява с ограниченото място за изписване, с което разполагал. Затова се е налагало да прави големи съкращения, като с една или две букви е изразявал цяла дума, и оттук е загадъчният характер на надписите, които по тази причина дълго време не са могли да бъдат прочетени. Но благодарение на усърдието на голям брой учени от Европа, Америка, от Съветския съюз много от непонятните съкращения са вече разчетени и правилно обяснени⁵.

Надписът от Пернишката крепост е изписан ясно. В начертанието на буквите могат да се открият стилни похвати и калиграфски качества. Всички букви са грижливо изписани, без лигатури и надредни знаци. Текстът е: +IHININIHVILPIDHINIHVILPN+. В светлината на предложените от Д. А. Дрбоглав разчитания⁶ на надписи върху мечове надписът от Пернишката крепост може да се прочете така: +IH(ESUS). IN I(HESUS)N(OMINE). IH(ESUS) VI(RGO). L(AUS) P(ATRIS) I(HESUS) D(OMINI) H(RISTUS). IN IH(ESUS) VI(RGO). L(AUS) P(ATRIS) N(OSTRIS)+, т. е. „Исус. В името на Исус, Исус непорочния. Слава на Отца Исуса Господа Христа. В (името на) Исус непорочния. Слава на нашия Отец.“ Прави впечатление, че в този текст има много повторения, но тъкмо това е характерно за надписите от тази група. Ето един пример: I(ESUS) N(AZARENUS). I(ESUS) C(HRISTUS). I(ESUS) N(AZARENUS). I(ESUS)⁷.

Предложената датировка от И. Щерева — втората половина на XII в. — е напълно приемлива⁸. Към това време ни насочват не

само датирането на групата, към която принадлежи надписът, но и редицата епиграфски и калиграфски данни като подчертаване с хоризонтални чертици на вертикалните части на буквите и особено характерното изписване на буквата N, което се наблюдава и в най-ранните образци на тези надписи⁹. Характерно е и начертанието на буквата V, при която двете полегати части, както и при други надписи от XII—XIII в. не се сключват под остър ъгъл, а се съединяват посредством хоризонтална чертица¹⁰.

Както може да се заключи от латинския надпис и от начина на съкращаване на думите, пернишкият меч с надпис трябва да се свърже с мечовете с латински надписи от Западна и Централна Европа. В Скандинавските страни, както и у нас, мечове с подобни надписи са внесени откъм било при преминаване на кръстоносците, било по търговски път. По същия начин те достигат и до Киевска Русия. Това обаче съвсем не означава, че у нас, както и в Русия, това хладно оръжие е било непознато като производство. Свидетелство за това са намерените у нас мечове без знаци и надписи, както и обстоятелството, че в Киевска Русия, в Пол-

тавска област, е намерен богато орнаментиран меч с релефни растителни и геометрични мотиви, върху който ясно се чете кирилски надпис: „КОВАЛЬ ЛЮДОТА (или ЛЮДОША)“¹¹ — факт, който несъмнено свидетелства за местно руско производство.

Що се отнася до формата на мечовете, за тази сравнително късна епоха едва ли може да се говори за някаква специфика за национална принадлежност. В още по-голяма степен това важи за стереотипното въоръжение на военните светци в Боянската стенопис от XIII в., където изобразените мечове имат условно универсален характер и могат да се сравняват с пернишкия меч и с мечовете от Западна Европа само по най-общи белези, които не могат да бъдат тълкувани като специфични за оръжейното производство в средновековна България.

Както посочва А. Н. Кирпичников¹², в основата на това производство, заляло по-степенно цяла Западна и Централна Европа и прескочило границите на Скандинавските страни и на Киевска Русия, лежи оръжейното производство на Каролингите, явяващи се главните разпространители на двуострите мечове с латински надписи.

¹ И. Щерев а. Към въпроса за мечовете в Средновековна България. — Археология, 1975, кн. 2, с. 55—59, обр. 1—3 а, б.

² А. Н. Кирпичников. Надписи и знаци на клинках восточноевропейских мечей IX—XIII вв. — I Międzynarodowy kongress archeologii słowiańskiej. V. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1970, р. 344.

³ Д. А. Дрбоглав. Загадки латинских клейм на мечях IX—XIV веков (Классификация, датировка и чтение надписей). М., 1984, 138 с. и 9 прил.

⁴ А. Н. Кирпичников. Цит. съч., с. 337.

⁵ Вж. по този въпрос обширната литература, цитирана в: Д. А. Дрбоглав. Цит. съч., с. 4—6.

⁶ Пак там, с. 112—137.

⁷ А. Н. Кирпичников. Цит. съч., с. 341.

⁸ И. Щерев а. Цит. съч., с. 57.

⁹ Д. А. Дрбоглав. Цит. съч., прил., група II, 21 а, в.

¹⁰ За този начин на изписване вж. Пак там, прил., група II, 9.

¹¹ А. Н. Кирпичников. Цит. съч., с. 342, обр. 4—5.

¹² Пак там, с. 341.

L'inscription en langue latine sur le glaive de la Forteresse de Pernik

ST. MIHAJLOV

(Résumé)

L'auteur propose un déchiffrement d'une inscription latine non déchiffrée jusqu'à présent sur le glaive trouvé dans la forteresse de Pernik et publiée par J. Stereva. Sur la base de comparaisons avec d'autres inscriptions semblables sur des glaives, il a été établi que celle-ci a un contenu de caractère religieux et est liée aux glaives dits carolingiens avec des inscriptions latines répandues pendant le Moyen âge. Le texte est: +IHININhVILPIDhINhVILPN+.

Faute de place pour l'écriture complète conformément à la pratique communément observée, on y fait de grandes abréviations, les mots étant donnés

seulement avec une, deux ou trois lettres initiales. Compréhensibles pour l'époque, ces abréviations sont devenues par la suite une véritable écriture secrète. L'auteur complète et déchiffre l'inscription sur le glaive de la forteresse de Pernik de la manière suivante: +IH(ESUS). IN I(HESUS) N(OMINE). IN(ESUS) VI(RGO). L(AUS) P(ATRIS) I(HESUS) D(OMINI) H(RISTUS). IN IH(ESUS) VI(RGO). L(AUS) P(ATRIS) N(OSTRIS)+, c'est-à-dire „Jésus. Au nom de Jésus. Jésus l'immaculé. Gloire au Père Jésus Dieu le Christ. Au (nom de) Jésus l'immaculé. Gloire à notre Père“.

Средновековни гривни от Окръжния исторически музей в Кюстендил

ВЕСЕЛА ПИСАРОВА

Във фонда на Археологическия отдел на ОИМ, Кюстендил се пазят 58 цели и фрагментирани гривни (17 стъклени и 41 метални — медни и бронзови)¹ Повечето от тях са попаднали в музея като случайни находки от Кюстендил и окръга, предадени от граждани, поради което мястото на откриването им остава неизвестно. Само два екземпляра са открити при разкопки на Хисарлъка в Кюстендил, но в изхвърляната насипна пръст². Някои от гривните, на които е уточнено мястото на намиране, дават сведения за неизвестни досега археологически паметници от окръга. Накитите, открити при изкопни работи по строителството на кино „Заимов“ в Кюстендил, гривните от м. Гробето при с. Дворище, от Сегменска махала в с. Ваксево и от м. Табачка при с. Друхомар сочат, че по тези места са съществували средновековни некрополи.³

Според материали, от които са изработени, гривните са обединени в две групи.

Стъклени гривни (С I—VI)⁴

Стъклени гривни от колекцията са затворени и кръгли. Изработени са чрез изтегляне на стопената стъклена маса във вид на пръчка, чийто два края са слепвани. Те представляват всички известни в България типове⁵.

Първи тип (С I 1—7). Гривни без украса с кръгло, овално или четириъгълно сечение и гладки стени. При някои екземпляри личи мястото на слепването. Преобладават непрозрачните: три черни, една тъмнозелена и една тъмносиня. Прозрачните са две — синьозелена и бледозелена. Гривни от този тип са открити в Плиска, Преслав, Хисар, средновековното селище над Севтополис и на много други места у нас и се срещат през целия средновековен период⁶.

Втори тип (С II 1—5). Гривни с украса от различен брой плитки или дълбоки канелюри по външната повърхност. Имат овално или сегментно сечение. Екземплярите

показват голямо разнообразие в сечението и украсата. Преобладават прозрачните — светложелени и синьожелени. Една е от тъмносиньо непрозрачно стъкло. Гривни от този тип са открити при с. Любеново и с. Нановица, Хасковски окръг, с. Ковачево, Пазарджишки окръг, Хисар и другаде⁷.

Трети тип (С III 1, 2). Гривни, вити от два цвята нишки. Едната гривна е изработена от две дебели прозрачни нишки с жълт и зелен цвят. Подобни са намерени в с. Ковачево и с. Три водици, Пловдивски окръг⁸. Другата е от тъмносини и светлосини полупрозрачни нишки. Такива гривни са известни от с. Нановица и с. Любеново. Хасковски окръг и от Старозагорски бани⁹.

Четвърти тип (С IV). Представен от един екземпляр с прилепена релефна украса. Гривната е трипластова. Върху прозрачна бледозелена основа с кръгло неправилно сечение са прилепени непрозрачна тъмносиня лъкатушна лента и същата на цвят зигзаговидна лента със завитък в края. Запазен е малък фрагмент и не може да се изясни дали третият пласт е минавал по цялата окръжност или е застъпвал над втория на късо разстояние като негово продължение. Подобни гривни са открити в селището над Севтополис¹⁰.

Пети тип (С V). Черна гривна с овално сечение, инкрустирана по окръжността с червени нишки. Повърхността и е гладка, което я отличава от гривните, определени от някои специалисти като инкрустирани¹¹, но има несъмнено сходство с откритите в селището над Севтополис¹².

Шести тип (С IV). Гривна с плоски стени, отвън хоризонтално набраздени с канелюри, с яркосин цвят и украса от легати линии и спирали.¹³ Подобна рисувана украса се среща върху гривни от Хисар, селището над Севтополис, с. Любеново, Плиска, Ловеч и др. места¹⁴. Гривната от Кюстендил обаче прави впечатление със съчетаването на два вида украса — рисуваната и канелюрната.

При датирането на стъклените гривни от фонда на музея в Кюстендил сме затруднени

поради липсата, както казахме, на данни за намирането им или съпътстващи ги датирани находки. Затова правим датирането чрез сравнения и по аналогии.

За първи тип определяме широки хронологически граници — IX—XIV в.¹⁵ Само за един екземпляр (С I 1), открит заедно с гривна от втори тип (С II 1), стесняваме тези граници в XI—XIV в., тъй като гривните от втори тип според посочените паралели¹⁶ можем да датираме в XI—XIV в.

От трети тип витата гривна от жълта и зелена нишка (С III 1) отнасяме към XI—XII в.¹⁷, витата от сини нишки — към XI—XIV в.¹⁸

Гривните от четвърти и пети тип датират също в широки граници — XI—XIV в. най-вече по паралели от средновековното селище над Севтополис¹⁹.

Гривни с рисуванa украса като тази от шести тип се датират в X—XII в.²⁰ Тъй като гривната от Кюстендил съчетава рисуваната с канелюрната украса, може да я отнесем към XI—XII в.

Макар и малко на брой, стъклените гривни от музея в Кюстендил показват голямо разнообразие на форми, украси, цветове и техника на изработка. Несъмнено този накит е бил разпространен сред населението на Велбъждска област.

Метални гривни (М I—VI)

За металните гривни от музея в Кюстендил е характерно голямото разнообразие. Всичките са отворени и имат декоративно оформени краища. Изработени са от мед или бронз²¹ чрез отливане и коване²².

Основа за класификацията им са формата и съчетаната с нея украса, като съществено значение има и техниката на изработка²³.

Първи тип (М I 1—5) (обр. 1 а—в). Гривни, изработени от тясна пластина с леко стеснени и заоблени краища, при някои екземпляри изтънени. За тях е характерна геометрична украса от орнаменти в различни комбинации: мрежа, единични и повтарящи се хиксове, отвесни успоредни линии, зигзаг, окръжности, точки, триъгълници. Изпълнени са чрез гравирание с тънко острие, поансон и фасетиране. Този тип е доста разпространен у нас — Плиска, Преслав, Ловеч, Плевен и други места²⁴. Някои изследвачи са на мнение, че краищата им изобра-

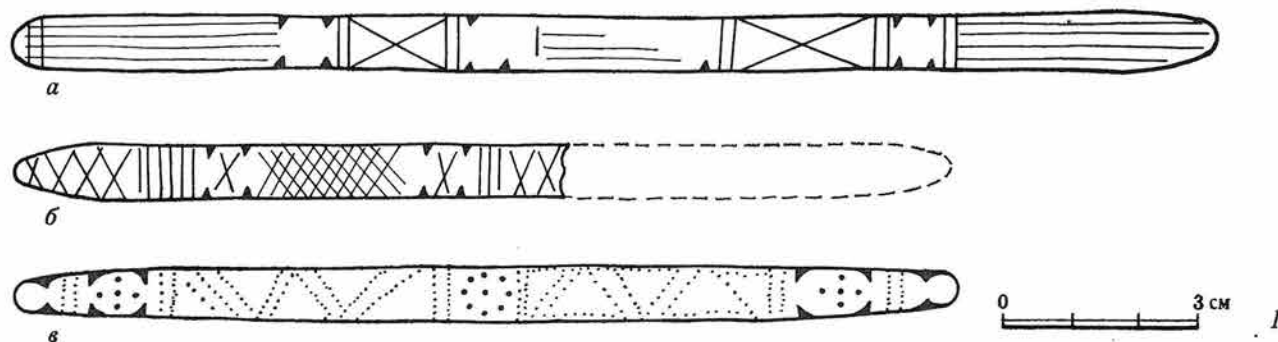
зават стилизирани змийски глави²⁵. За гривните от музея в Кюстендил това мнение е трудно приемливо, тъй като са изработени от по-тънки пластинки и нямат рязко ограничени от фасети краища, освен ако приемем, че стилизацията е особено напреднала.

Втори тип (М II 1—4). Гривни от тесни пластини, но завършващи със слабо разширени и заоблени краища. Украсени са с геометрични врязани орнаменти: прави и дъговидни линии, точки, ямички, фасети. Подобни гривни са открити в Плевен, Ловеч и другаде²⁶. Като вариант на тях е една гривна с декоративно разширена средна част (М II 3) (обр. 2 а)²⁷ и друга — от по-широка пластина (М II 4) с прецизно гравирана украса, в чиито краища орнаментите са групирани така, че изобразяват стилизиран цвят. Тя има много близки аналогии от селището над Севтополис, Царевец, Ловеч, София, Ескус, Плевен²⁸.

За гривни, подобни на описаните в първи и втори тип, е изказано мнение, че са повлияни от античната традиция. По-точно е установено сходство между украсата на гривните и Т-образните луковични късноантични фибули²⁹. При кюстендилските гривни прави впечатление, че характерният за фибулите орнамент „птиче око“, изпълнен с циркул, е видоизменен в кръгли ямички или големи вдлъбнати точки, често заобиколени с малка поансонова окръжност. При тях не се срещат правоъгълните фасети, а малки триъгълни. Само в един случай фасетите са полукръгли (М II 4).

Трети тип (М III 1—5). Гривни от пластина (различна шир. и деб.) с много разширени краища във форма на трапец. Различаваме варианти според оформянето на краищата: заоблени ъгли на трапеца (М III 1—3) (обр. 2 в), подчертани ъгли (М III 4), почти камбановидна форма (М III 5) (обр. 2 б). Украсата е от геометрични орнаменти: вертикални и коси успоредни линии, лъка-тушни линии, мрежа, дъги, спирали, плетеници, изпълнени в същите техники както и гореописаните типове. Тези гривни имат много паралели от Плевен, Ловеч, Враца, селището над Севтополис, с. Долно Сахране, Старозагорски окръг, с. Нановица и с. Любеново, Хасковски окръг, с. Невестино, Кюстендилски окръг³⁰. Една от гривните по украса (плетеници) е близка с гривна от Маркови кули (Варош в Прилеп)³¹.

Четвърти тип (М IV 1—4). Гривни, изработени от пръчка или пластина със

силно разширени краища с елипсовидна или ромбовидна форма (обр. 2 г—ж). Оформянето на краищата и подходящата гравирана украса създават илюзия за стилизирани змийски глави (обр. 2 г—е). Отличават се съществено от известните от други места гривни със змийски глави³². Твърде подобна е една гривна от м. Рангела в с. Костандово, Пазарджишки окръг³³. А гривната от с. Еремия (М IV 1) (обр. 2 г) има еднаква форма и близка украса с една, открита от Й. Иванов при Кадин мост³⁴. Гривните от този тип показват голямо сходство с третия тип по това, че имат силно разширени краища, носещи основната декоративна композиция.

За изработката на металните гривни от тип I—IV правим следните изводи:

1. Изработени са от бронз чрез отливане в калъпи и допълнително коване (М III 4, М IV 1—4) или пък от медни или бронзови пръчки и пластини чрез изковаване.

2. След оформянето на изделията е гравирана украсата от геометрични орнаменти в различни комбинации.

3. При някои от бронзовите гривни (обр. 2 ж) част от украсата е изпълнена на калъпа (дълбоко врязаните линии), а пофината гравировка е нанесена допълнително след отливането.

4. Украсата е разположена симетрично, композицията се развива от средата към краищата, като силата на декоративното въздействие се пада на тях, особено при разширените.

5. При някои екземпляри (обр. 2 б, д) украсата не е изпълнена прецизно — майсторът е пропуснал орнаменти от композицията в единия или двата края. Подобни неточности в изработката ни карат да мислим, че тези гривни са дело на местни майстори.

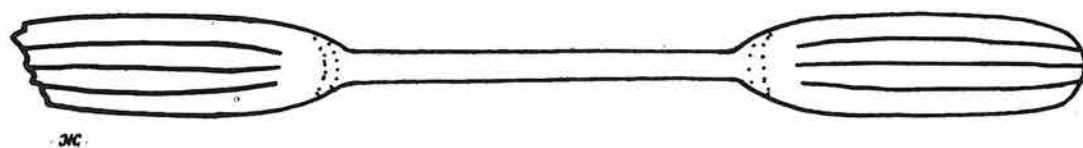
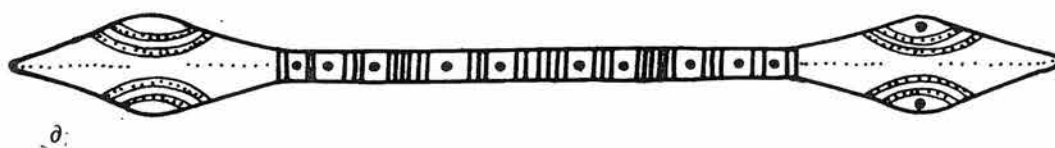
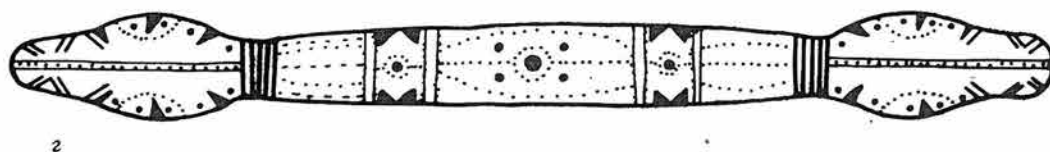
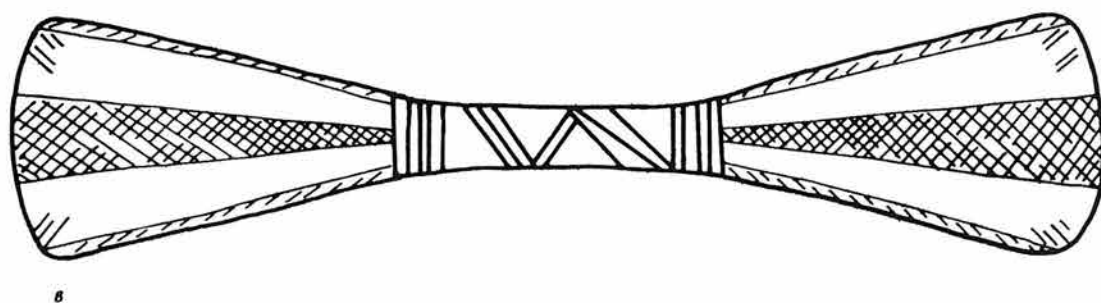
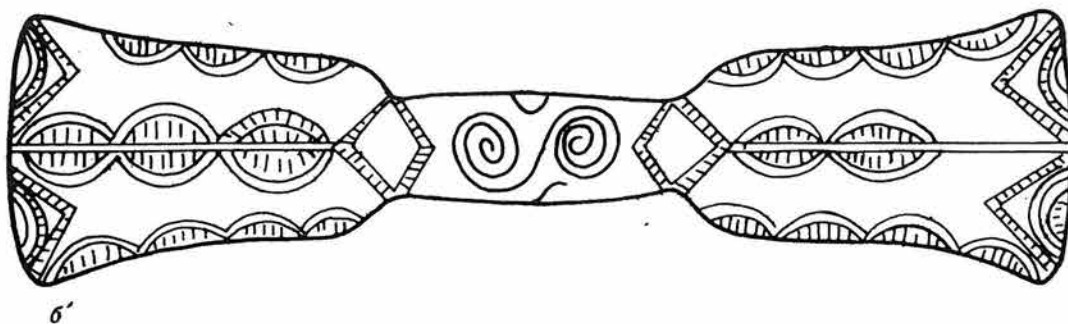
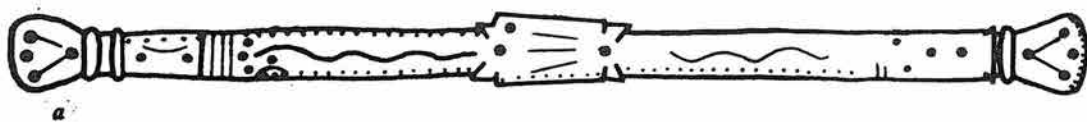
П е т и т и п (М V 1—21). Гривни, усукани от два прегънати и противоположно поставени тела от мед или бронз с добре оформ-

● Обр. 1. Разгъвки на метални гривни от тясна пластина със стеснени краища (I тип) в Окръжния исторически музей, Кюстендил от: а) м. Гробето в с. Дворище, Кюстендилски окръг; б, в) неизвестно място. Fig. 1. Déplissages de bracelets en métal de plaque étroite avec des extrémités rétrécies (1er type) du Musée historique départemental, Kjustendil: а) lieu-dit Grobeto dans le village Dvorište, département de Kjustendil; б, в) lieu inconnu

● Обр. 2. Разгъвки на метални гривни от Окръжния исторически музей, Кюстендил: а) със слабо разширени краища (II тип) от Кюстендил (изкопи за кино „Заимов“); б, в) със силно разширени краища (III тип) от Кюстендил (изкопи за кино „Заимов“); г—ж) с разширени краища (IV тип) от с. Еремия, Кюстендилски окръг (г), неизвестно място (д, е), Кюстендил, изкопи за кино „Заимов“ (ж). Fig. 2. Déplissages de bracelets en métal du Musée historique départemental, Kjustendil: а) avec des extrémités faiblement élargies (IIe type) de Kjustendil (travaux de terrassement du cinéma „Zaimov“); б, в) avec des extrémités fortement élargies (IIIe type) de Kjustendil (travaux de terrassement du cinéma „Zaimov“); г—ж) avec des extrémités élargies (IVe type) du village Eremija, département de Kjustendil (г), lieu inconnu (д, е), Kjustendil, travaux de terrassement du cinéma „Zaimov“ (ж)

мени петлици. Такива са добре известни от много селища и некрополи у нас — в Плевен, Ловеч, Старозагорски бани, с. Любеново, с. Невестино и др.³⁵ Големият брой от този тип гривни, открит в Кюстендилско, говори за производство от велбъждски занаятчии, разпространявано и в селищата на района.

Ш е с т и т и п (М VI 1, 2). Гривни, плетени от три тела, прегънати на две. Завършват с добре оформени петлици. Изплетени по този начин гривни, но със закопчавачи се краища или завършващи с пластинки, оформени като змийски глави, са намерени в некропола при с. Туховища, Благоевградски окръг³⁶. Подобни, но с по-сложна плетка и с лопатовидни краища от пластина, са известни от Северозападна България — с. Горна Бела речка, Михайловградски окръг, и с. Тошевици, Видински окръг, а също от Преслав³⁷.

2

0 3 CM.

Датирането на металните гривни правим също по аналогии, както това бе направено за стъклените, поради посочените вече причини.

Гривните от първи и втори тип (М I, II) са доста разпространени у нас и се датират в X—XIV в.³⁸ Само за един екземпляр (М II 4) намираме по-точно датирани паралели в XI—XIV в.³⁹ Също в широки граници — края на X—XIV в. — датираме и гривните от трети тип (М III)⁴⁰. За една от тях (М III 2) намираме по-точен паралел, датиран в X—XII в.⁴¹

За датата на гривните от четвърти тип имаме най-малко данни. Посочените паралели нямат точна датировка⁴². Но като имаме предвид сходната идея в оформянето на разширените краища на гривните от трети и четвърти тип, които носят основната декорация, можем да датираме и четвърти тип (М IV) в края на X—XIV в.

Въз основа на многобройните аналогии⁴³ гривните от пети тип (М V) отнасяме към IX—XIV в.

При датирането на гривните от шести тип (М VI) сме затруднени поради липсата на

точни паралели. Сходните гривни от с. Туховища, Благоевградски окръг, са датирани в X—XI в.⁴⁴, а тези от Северозападна България и Преслав — в XIII—XIV в.⁴⁵ Ето защо най-общо можем да отнесем гривните в широките граници на X—XIV в.

Три гривни — две стъклени (С I 1 и С II 1) и една метална (М V 2), са открити заедно в гроб, поради което цялата находка може да се датира в XI—XIV в.

Липсата на точни данни за откриването на повечето екземпляри, обстоятелството, че не произхождат от системни археологически разкопки, малкият брой на стъклените гривни не ни дават основание за обобщаващи изводи за местното ювелирно производство и разпространението на продукцията му. Ясно е обаче, че във Велбъждския район се разпространяват същите типове, използват се аналогични техники и украси, както и в останалите части на средновековна България. Много от екземплярите със своеобразната си форма и украса представляват оригинални произведения сред този вид народен накит.

Каталог

Стъклени гривни (С I—IV)

Пропускаме характеристиката форма — еднаква за всички екземпляри (кръгла затворена) — и подреждаме следващите така: № на типа и № по ред, запазеност, вътрешен диам., сечение, украса, цвят, място на намиране, инв. №.

С I 1, цяла, 0,05 м, четириъгълно 0,007/0,005 м, няма, черен непрозрачен, с. Ваксево, Сегменска махала (в гроб заедно с М V 2 — инв. № 290 и С II 1 — инв. № 292, случайна находка, 1928 г.), 291.

С I 2, три фрагмента, 0,068 м, кръгло 0,008/0,009 м, личи мястото на слепване, няма, черно-зелен, непрозрачен, с. Ваксево, 1074.

С I 3, цяла, 0,062 м, кръгло 0,007 м, няма, черен непрозрачен, с. Ваксево (училището, 1967 г.), 1019.

С I 4, цяла, 0,057 м, овално 0,008 м, при слепването четириъгълно, няма, черен непрозрачен, неизвестно, 267.

С I 5, фрагмент, —, кръгло 0,011 м, няма, тъмносив непрозрачен, неизвестно, 253.

С I 6, цяла, 0,065 м, овално 0,007/0,010 м, личи мястото на слепване, няма, бледозелен прозрачен, Кюстендил (при изкоп за канал, 1965 г. заедно със С III 1 — инв. № 961, М V 9 — инв. № 962 и М V 10 — инв. № 963), 960.

С I 7, шест фрагмента, —, правоъгълно 0,011/0,006 м, няма, синьозелен прозрачен, с. Дворище, м. Гробето (заедно с три бронзови гривни — М I 5, М III 3, М V 21).

С II 1, цяла, 0,069 м, овално 0,011/0,01 м, плитки и тесни хоризонтални канелюри, зелен про-

зрачен, с. Ваксево, Сегменска махала (в гроб заедно с М V 2 — инв. № 290 и С I 1 — инв. № 291, случайна находка, 1928 г.), 292.

С II 2, фрагмент, —, сегмент 0,012/0,004 м, две дълбоки тесни канелюри под ръбовете, тъмносив непрозрачен, неизвестно, 255.

С II 3, фрагмент, —, сегмент с вдлъбната вътрешна страна 0,013/0,01 м, четири хоризонтални дълбоки канелюри, синьозелен прозрачен, неизвестно, 258.

С II 4, фрагмент, —, овално 0,014/0,003 м, три дълбоки тесни хоризонтални канелюри, бледозелен прозрачен, неизвестно, 256.

С II 5, цяла, 0,041 м, овално 0,01/0,007 м, плитки и тесни хоризонтални канелюри, светлосин прозрачен, 266.

С III 1, цяла, 0,036 м, кръгло 0,005 м, личи мястото на слепване, вита от две дебели нишки, жълт и зелен прозрачен, Кюстендил (при изкоп за канал, 1965 г. заедно със С I 6 — инв. № 960, М V 9 — инв. № 962, М V 10 — инв. № 963), 961.

С III 2, фрагмент, —, кръгло, 0,008/0,006 м, при мястото на слепване — сегмент, усукана от два цвята нишки, светлосин и тъмносив прозрачен, неизвестно, 259.

С IV 1, фрагмент, —, на основата овално общо 0,012/0,008 м, прилепена върху основата в два пласта — леко лъкатушна лента и зигзаг лента със завитък в края, основа бледозелен прозрачен, лента тъмносив непрозрачен, неизвестно, 257.

С V 1, цяла, 0,056 м, овално 0,006/0,007 м, концентрични червени нишки, черен непрозрачен, с. Извор до Радомир (в могила, 1965 г.), 927.

С VI 1, фрагмент, —, правоъгълно 0,01/0,003 м, хоризонтално набраздена, рисувани полегати линии и спирали, яркосини, неизвестно, 254.

Метални гривни (MI—VI)

Всички отворени. Следват характеристиките: № на типа и № по ред, метал, запазеност, форма, украса, размери, място на намиране, инв. №, обр. №.

М I 1, бронз, единият край отчупен, пластина със стеснени и заоблени краища, гравирани с редуващи се хиксове, вертикални успоредни линии, мрежа, фасети, диам. 0,052 м, шир. 0,008 м, деб. 0,002 м, неизвестно, 182 (обр. 1б).

М I 2, бронз, цяла, пластина със стеснени и заоблени краища, гравирани линии, повторени с поансон (редуват се вертикални успоредни с малки окръжности и начупени линии), фасети, диам. 0,055 м, шир. 0,01 м, деб. 0,002 м, неизвестно, 263.

М I 3, бронз, цяла, пластина с леко заоблени и стеснени краища, гравирани с поансон вертикални успоредни прави, кръстчета, начупени успоредни, малки окръжности, фасети, диам. 0,052 м, шир. 0,008 м, деб. 0,002 м, неизвестно, 268 (обр. 1а).

М I 4, бронз, цяла, пластина със заоблени краища, гравирани вертикални успоредни линии, редуващи се с големи точки и линии поансон, в краищата централните точки перфорирани, диам. 0,054 м, шир. 0,01 м, деб. 0,0015 м, неизвестно, 516.

М I 5, бронз, цяла, пластина със заоблени и изтънени краища, гравирани в краищата хоризонтални успоредни линии, правоъгълни полета, ограничени от триъгълни фасети, вертикални успоредни линии и хиксове, диам. 0,058 м, шир. 0,008 м, деб. 0,002 м, с. Дворище, м. Гробето (заедно със стъклена — С I 7 и две метални — М III 3, М V 21) (обр. 1 а).

М II 1, бронз, цяла, пластина със слабо разширени и заоблени краища, не личи, диам. 0,054 м, шир. 0,006—0,009 м, деб. 0,0018 м, неизвестно, 261.

М II 2, бронз, фрагмент, пластина със слабо разширена и изтънени краища, личат само в края две връзани линии, шир. 0,004—0,008 м, деб. 0,0018 м, Кюстендил, Хисарлъка (разкопки на крепостната стена, в насипа), 1016.

М II 3, бронз, цяла, пластина с декоративно разширени средна част и слабо разширени заоблени краища, гравирани лъкатушни и прави линии, поансонови линии и големи точки, изобразяващи в краищата силно стилизирани цветове, диам. 0,053 м, шир. 0,006—0,007—0,009 м, деб. 0,003 м, Кюстендил (изкопи за кино „Займов“, 1963 г. на дълб. 3,5 м заедно с М V 3 — инв. № 794), 795 (обр. 2 а).

М II 4, мед, цяла, широка тънка пластина със слабо разширени краища, гравирани вертикални и хоризонтални прави, дъговидни поансонови линии, полукръгли фасети, кръгли ямички, в краищата изобразени силно стилизирани цветове, диам. 0,058 м, шир. 0,012—0,013 м, деб. 0,0015—0,0001 м, неизвестно, 917.

М III 1, мед, цяла, пластина със силно разширени и изтънени краища, гравирани в средната част успоредни вертикални и наклонени прави, в краищата трапецовидни запълнени с мрежа полета, диам. 0,054 м, шир. 0,008—0,031 м, деб. 0,025—0,001 м, Кюстендил (изкопи за кино „Займов“, 1963 г. в гроб), 797 (обр. 2 в).

М III 2, бронз, цяла, пластина със силно разширени трапецовидни краища със заоблени ъгли, гравирани в краищата с по две плетеници, завършва-

щи със спирали, в средата доста изтрита, диам. 0,048 м, шир. 0,006—0,02 м, деб. 0,002 м, Кюстендил, Хисарлъка (разкопки на крепостната стена при чупката, в насипа, 1966 г.), 1015.

М III 3, бронз, цяла, пръчка с приплеснати трапецовидно разширени краища със заоблени ъгли, гравирани в краищата по две прави дълбоко връзани линии и поансонова, повтаряща формата на краищата, диам. 0,055 м, сечение 0,0045 м, шир. краища 0,01 м, деб. 0,001 м, с. Дворище, м. Гробето (заедно със стъклена — С I 7 и две метални — М I 5, М V 21).

М III 4, бронз, цяла, пръчка с правоъгълно сечение с приплеснати трапецовидно разширени и изтънени краища, гравирани прави успоредни, вертикални и хоризонтални линии, диам. 0,054 м, сечение 0,007/0,004 м, краища шир. 0,012—0,02 м, деб. 0,002, Кюстендил (изкопи за кино „Займов“, 1963 г. в гроб), 800.

М III 5, мед, цяла, пластина със силно камбановидно разширени краища, спирали в средната част и двойни дъги и ъгли в краищата, гравирани, диам. 0,052 м, шир. 0,014—0,035 м, деб. 0,0015 м, Кюстендил (изкопи за кино „Займов“, 1963 г., в гроб), 796 (обр. 2 б).

М IV 1, бронз, цяла, пластина с разширени краища във форма на стилизирани змийски глави, гравирани прави успоредни, прави и дъговидни поансонови линии, големи точки и фасети, в средата комбинирани като цветове, в краищата подсилващи впечатлението за змийски глави, диам. 0,053 м, шир. 0,009 м, деб. 0,0025 м, краища 0,03/0,013 м, с. Еремия (училището, 1966 г.), 1004 (обр. 2 г).

М IV 2, бронз, цяла, отворена пръчка със силно разширени разминаващи се ромбовидни изтънени краища — имитиращи змийски глави, гравирани, средната част с вертикални успоредни линии, редуващи се с точки, краищата с два чифта двойни дъги, обърнати към тъпите ъгли, и поансонови линии, диам. 0,043 м, сечение 0,004 м, краища 0,034/0,012/0,0015 м, неизвестно, 916 (обр. 2 д).

М IV 3, бронз, цяла, пръчка с правоъгълно сечение и силно разширени елипсовидни краища, гравирани в средата прави успоредни линии, редуващи се с ъгли, в краищата по четири дъги, запълнени с насечки, диам. 0,05 м, шир. 0,004 м, деб. 0,0025 м, краища 0,036/0,013 м, неизвестно, 262 (обр. 2 е).

М IV 4, бронз, цяла, пръчка с кръгло сечение със силно разширени и издължени в елипса краища, гравирани в краищата по три дълбоки успоредни хоризонтални линии и по две поансонови дъгички към средата, диам. 0,0053 м, сечение 0,004 м, краища дълж. 0,03 м, шир. 0,008—0,012 м, Кюстендил (изкопи за кино „Займов“, 1963 г. в гроб), 799 (обр. 2 ж).

М V 1—21, бронзи или мед, 16 цели и 5 фрагмента (№ 177—180, 909), усукани два прегънати и противоположно поставени тела с четириръбо или порядко обло сечение, добре оформени петлици, в които се виждат по два свободни края, диам. 0,044—0,056 м, деб. преобладава 0,004 м, по-малко 0,005 м (една 0,01 м), шир. петлици 0,010—0,015 м, сечение телове 0,002—0,001 м: 1 — с. Ръждавица (1953 г.), 270, 2 — с. Ваксево, Сегменска махала (в гроб заедно със С I 1 — инв. № 291 и С II 1 — инв. № 292), 290, 3, 4 — Кюстендил (изкопи за кино „Займов“, 1963 г.), 794, 798, 5—7 — с. Друмохар, м. Табачка (в гробище, 1953 г.), 847—849, 8 — между с. Мърводол и с. Пастуха, м. Градище (1964 г.), 909, 9, 10 — Кюстендил (изкоп за канал заедно със С I 6 — инв. № 960 и С III 1 — инв. № 961), 962, 963,

11 — с. Дворище, м. Гробето (заедно със С I 7, М I 5 и М III 3), 12—21 — неизвестно, 176—180, 260, 264, 269, 271, 915.

М VI 1, мед (? бронз), фрагмент, плетена от три прегънати тела, деб. 0,005 м, сечение те-

лове 0,0015 м, шир. петлици 0,01 м, неизвестно, 181.

М VI 2, мед (?бронз), с отчупени петлици, плетена от три прегънати тела, деб. 0,005 м, сечение телове 0,0015 м, неизвестно, 265.

¹ Авторката благодари на колегите от ОИМ, Кюстендил и специално на П. Алякова и Д. Митев за предоставената ѝ възможност през 1978—1980 г. да изследва средновековните накити с цел да бъдат представени в „Енциклопедия Кюстендил“ и за любезното разрешение да ги публикува.

² Разкопките са извършени под ръководството на ст. н. с. Зл. Гочева (Зл. Гочева. Разкопки на Хисарлъка в Кюстендил. — МПК, 1966, 4, с. 5).

³ Цв. Дремсизова - Нелчинова, Л. Слокооска. Археологически паметници от Кюстендилски окръг. С., 1978, Каталог № 124, Средновековен некропол в Кюстендил.

⁴ С главните букви С и М са означени двете групи — на стъклените и на металните гривни, с римски цифри — типовете в групите, а с арабски — поредните номера във всеки тип.

⁵ При определянето на типовете стъклени гривни се придържахме към класификациите на ст. н. с. Й. Чангова и на н. с. П. Гатев (Й. Чангова. За стъклените гривни в средновековна България. — В: Изследвания в памет на К. Шкорпил. С., 1961, с. 179; П. Гатев. Накити от погребения от XI—XII в. — Археология, 1977, 1, с. 41, обр. 5, табл. 4).

⁶ П. Гатев. Цит. съч., табл. 4 I, бел. 1; Й. Чангова. Цит. съч., с. 179; Средновековното селище над тракийския град Севтополис XI—XIV в. С., 1972, с. 122—125, обр. 98, 98 а; Ив. Джамбов. Средновековни накити от Хисар (X—XI в.). — Археология, 1977, 3, с. 56—59, обр. 1 ж, л.

⁷ Й. Чангова. Цит. съч., обр. 98; П. Гатев. Цит. съч., табл. 4 II 1, обр. 5 II 1; Ив. Джамбов. Цит. съч., обр. 1 и.

⁸ П. Гатев. Цит. съч., табл. 4 V 1.

⁹ Пак там, табл. 4 V 2.

¹⁰ Й. Чангова. Цит. съч., обр. 98.

¹¹ П. Гатев. Цит. съч., табл. 4 II 2, обр. 5 II 2.

¹² Й. Чангова. Цит. съч., обр. 98.

¹³ Тази гривна ни е известна само по описание то в инвентарната книга, което е непълно.

¹⁴ Й. Чангова. Цит. съч., с. 125; За стъклените, с. 179; П. Гатев. Цит. съч., табл. 4 IV, обр. 5 IV и цит. лит.; Ив. Джамбов. Цит. съч., обр. 1 к.

¹⁵ Вж. бел. 6.

¹⁶ Вж. бел. 7.

¹⁷ Вж. бел. 8.

¹⁸ Вж. бел. 9.

¹⁹ Вж. бел. 10—12.

²⁰ Вж. бел. 14.

²¹ Определянето на материала, от който са изработени металните гривни, е направено визуално. Възможно е да са използвани различни медни сплави освен широко употребявания калаен бронз. За това недвусмислено говорят различията в цвета на изделията. Според Б. А. Рибакон чрез различния процент на отделните съставки в сплавта се постига цветова имитация на сребро и злато (Б. А. Рибакон. Ремесло древней Руси. М., 1948, с. 142). За използването на различни сплави при изработката на средновековни накити в Новгород вж.: М. В. Седова. Ювелирные изделия древнего Новго-

рода X—XV вв. М., 1981, бел. 11 на с. 5; А. А. Коновалов. Цветные металлы (мед и сплавы) в изделиях Новгорода X—XV вв. Кандид. дисс. М., 1974.

²² За технологията на металните гривни вж.: Б. А. Рибакон. Цит. съч.; Н. В. Рындица. Технология производства новгородских ювелиров X—XV вв. — МИА, 117, 1963, с. 109—233.

²³ Гривните от музея в Кюстендил не се вместили напълно в направената от П. Гатев класификация: П. Гатев. Цит. съч., с. 39—41, табл. 4.

²⁴ Пак там, табл. 4 I 1, 4 I 2 б, обр. 5 I 1, 5 I 2 б и цит. лит. в бел. 1, 25, 26, 27; М. Станчева. За произхода на един вид български средновековни гривни. — МПК, 1964, 1, с. 4—5, обр. 2 и цит. лит.

²⁵ П. Гатев. Цит. съч., с. 39.

²⁶ Пак там, табл. 4 I 2 а, обр. 5 I 2 а и цит. лит.; Ев. Генюва. Средновековен некропол в м. Стражата край гр. Плевен. — ИНИМ, 3, 1981, обр. 11 1, 2, 6, обр. 18 2, 3, 4.

²⁷ Такава е открита в некропола при Плевен, датирана с монета от XIII в., но по форма и украса е по-близка до гривните, които определяме по-долу в текста като трети тип: Ев. Генюва. Цит. съч., с. 83, обр. 22.

²⁸ Й. Чангова. Средновековното селище, обр. 87 8, с. 107; С. Георгиева. Накити и части от тъкани от двореца на Царевец. — В: Царевград Търнов. II. С., 1974, кат. 45; С. Георгиева, Р. Пешева. Средновековен български некропол край град Ловеч. — ИАИ, XX, 1965, с. 534, обр. 26, 27; М. Станчева. Цит. съч., с. 4—5, обр. 2 б, д—ж; Ев. Генюва. Цит. съч., обр. 11 4.

²⁹ М. Станчева. Цит. съч., с. 3—10.

³⁰ П. Гатев. Цит. съч., табл. 4 III, IV 1, 2, обр. 5 III, IV 1, 2; Й. Чангова. Цит. съч., с. 108, обр. 88; Й. Иванов. Отчет за разкопките при Кадин мост. — ИАД, I, 1910, с. 197, обр. 94; С. Георгиева, Д. Бучински. Старото златарство във Враца. С., 1959, табл. XI 4, 5; П. Мутафчиев. Еленската църква в Пирдоп. — ИАД, V, 1915, с. 71; Л. Гетов. Могилни погребения при с. Долно Сахране, Старозагорско. — ИАИ, XXVIII, 1965, с. 220—225, обр. 26; Ев. Генюва. Цит. съч., обр. 18 5, 22.

³¹ Одрехолошко богатство на СР Македонија. Скопје, 1980 — каталог на изложбата.

³² П. Гатев. Цит. съч., с. 39—40, обр. 5 I 1, 1 4 а-г, II.

³³ Й. Чангова, Ан. Шопова. Археологически проучвания във Велинградски район. — Родопски сборник, II, 1969, обр. 7 8.

³⁴ Й. Иванов. Цит. съч., обр. 93.

³⁵ П. Гатев. Цит. съч., с. 40, табл. 4 VII, обр. 5 VII, бел. 1, 25—27; Ев. Генюва. Цит. съч., с. 78—80 и цит. лит.; М. В. Седова. Цит. съч., с. 94—97, обр. 34 3-5, 12, 13.

³⁶ Д. Стоянова - Серафимова. Средновековен некропол при с. Туховище, Благоевградско. Албум. С., 1981.

³⁷ Кр. Миятев. Новооткрити старини. — ИАИ, V, 1929, с. 345; Й. Атанасова. Средно-

вековни накити от Видинско. — ИМСЗБ, I, 1977, с. 238—239; обр. 7, кат. 12; М. В а к л и н о в а. Новоткрито съкровище в Преслав. — Векове, 1972, 3, с. 32.

³⁸ Вж. бел. 24, 26, 27.

³⁹ Вж. бел. 28.

⁴⁰ Вж. бел. 30, 31.

⁴¹ Вж. бел. 31.

⁴² Вж. бел. 33, 34.

⁴³ Вж. бел. 35.

⁴⁴ Вж. бел. 36.

⁴⁵ Вж. бел. 37.

Bracelets médiévaux du Musée historique départemental à Kjustendil

V. PISAROVA

(R é s u m é)

Dans la section archéologique du Musée historique départemental à Kjustendil sont conservés 58 bracelets entiers et fragmentés (17 en verre, 41 en cuivre et en bronze). Ce sont tous des trouvailles fortuites mais offrent des données sur des nécropoles médiévales ayant existé dans la région de Velbăzd.

Les bracelets en verre présentent tous les types connus d'autres sites en Bulgarie. Nous distinguons six types d'après la forme, la décoration et la technique d'exécution: sans décoration, avec décoration à cannelure, en arc, à décoration en relief, incrustés, à décoration dessinée. Sur la base de certaines analogies nous datons le premier type du IXe—XIVe s., le deuxième, le quatrième et le cinquième — du XIe—XIVe s., du troisième un bracelet du XIe—XIVe s., l'autre — du XIe—XIIe s. et le sixième — du XIe—XIIe s.

Les bracelets en verre, bien que peu nombreux, attirent l'attention par leur grande variété et nous pouvons considérer qu'ils étaient répandus parmi la population de la région de Velbăzd.

Tous les bracelets en métal du Musée à Kjustendil sont ouverts et ont des extrémités artistiquement exécutées. Ils sont faits de cuivre et de ses alliages par moulage et forgeage, la plupart d'eux étant décorés de motifs géométriques incisés. D'après la forme, la décoration combinée avec elle et la techni-

que d'exécution, nous distinguons six types qui ont bien des analogies parmi les trouvailles des sites et des nécropoles en Bulgarie et dans des terres voisines. Le premier type — avec des extrémités rétrécies (fig. 1 a—б) et le deuxième (fig. 2 a) avec des extrémités légèrement élargies — ont une décoration géométrique gravée symétriquement développée et sur la base d'analogies nous les datons du Xe—XIVe s. Particulièrement intéressants sont les bracelets du troisième (fig. 2 б, в) et du quatrième type (fig. 2 з—ж) qui ont des extrémités fortement élargies dans des figures géométriques, portant le motif décoratif fondamental. Les extrémités de certains bracelets du quatrième type représentent des têtes de serpent stylisées. D'après les parallèles nous datons les bracelets de ces deux types de la fin du Xe—XIVe s. Les bracelets du cinquième (en spirale) et du sixième type (entrelacés) sont faits de fils métalliques. Sur la base d'analogies nous les datons du Xe—XIVe s.

Il appert de la présente étude que dans la région de Velbăzd étaient répandus les mêmes types de bracelets et étaient utilisées des techniques et des décorations analogues comme dans les autres terres de la Bulgarie médiévale. Un grand nombre des exemplaires, de par leur forme et décoration particulière, représentent des œuvres originales parmi ce genre de parure populaire.

Критика и рецензии

М. K O R F M A N N. DEMIRCIHÜYÜK. I. Mainz, 1983.

С Демирчихюйюк, том I, Издательството Филип фон Цабери в Майнц, ФРГ, слага началото на нова поредица, в която ще бъдат публикувани резултатите от разкопките, проведени под ръководството на проф. М. Корфман в периода 1975—1978 г. на селищната могила под това име, разположена недалеч от Ексишехир в Северозападна Анатолия. Освен рецензирания тук том, който представя методиката на проучването, стратиграфията на обекта и архитектурата, се предвижда да излязат от печат още томовете:

II. Интердисциплинарни изследвания: фауна, антропологически материали, археомагнетизъм, датировки по метода C_{14} , спектрални анализи на металните находки, химически анализи и др.

III. Керамика 1. Неолит, халколит и ранна бронзова епоха (ниво А—G),

IV. Керамика 2. Раннобронзова керамика от ниво H—Q.

V. Находки от камък, кремък, обсидиан, кост, метал, глина,

VI. Средна бронзова епоха и по-късни материали,

VII. Етнографски паралели от Турция.

Селищната могила Демирчихюйюк е известна отдавна на науката. През 1937 г. тук прави сондажни разкопки К. Бител, тогава директор на Немския археологически институт в Цариград.

В публикацията на резултатите от тези изследвания през 1939 г. той отнася обекта към ранната бронзова епоха и го синхронизира с Троя I и частично с Троя II, считайки, че тук е представена самостоятелна културна група, която бива наречена „Демирчихюйюк-Бозюк“.

През 1975 г. селищната могила се е издигала около 5 м над околния терен. Проучването е могло да достигне до дълбочина 6 м, където е избликнала подпочвена вода. Сондирането на по-големи дълбочини е показало, че в центъра на могилата има още 5 м културен пласт, залягащ под нивото на подпочвената вода, който практически е останал непроучен.

Диаметърът на селищната могила е бил около 50 м, но значителна част от нея е отнесена от ерозията, а вероятно и при строителни работи.

По време на разкопките през 1975—1978 г. е била разкопана площ от 1379 кв. м с общ обем на проучената земна маса 3357 куб. м, което прави средно 0,57 куб. м на човекоден. Големият обем на проучвателните работи, както и прецизността, с която те са изпълнени, дават всички основания да приемем горните количества за ориентировъчни при изчисляването на нормативите за работа на съвременни археологически обекти. Разкопките са обхванали почти цялата запазена площ на селищната

могила с изключение на няколко сектора, оставени с оглед за евентуални контролни проучвания от страна на бъдещите поколения. Стратегията на разкопването на отделните квадрати на обекта през различните сезони е много сложна и е била разработена както с оглед на задачата да се получат максимално количество профили, така и с оглед на общата ефективност на проучването. Тази сложна система на работа, отразена най-добре на обр. 16 и 21, изисква максимална прецизност в геодезичните работи и документацията. Рецензираният том е образец на постигнатото в това направление. Особен интерес представляват многобройните публикувани профили и тяхното разчитане както по проучени единици (пластове с дебелина 0,10—0,25 м), така и по строителни етапи и жилищни хоризонти.

Стратиграфията на обекта обхваща 16 строителни нива, наречени „фази“ и означени с буквите А—Q. Във всички нива е установено присъствие на известен процент раннонеолитна керамика без в рамките на селищната могила да е бил открит неолитен слой. Това неочаквано явление се обяснява с хипотезата, че глината за стените на постройките от раннобронзовата епоха би могла да произхожда от някаква съседна неолитна селищна могила, сега несъществуваща.

Нивата А—С залягат под равнището на подпочвената вода, поради което не са могли да бъдат проучени обстойно. В нивото В обаче са били установени следи от каменни зидове, което отговаря на характера на архитектурата от по-горните раннобронзови хоризонти. В тях постройките са с масивни каменни цокли, надстроявани с кирпич.

В ниво D, разположено на равнището на подпочвената вода, са открити цели жилищни комплекси и пещи. Особено богато е ниво E. В него са проследени вътрешни строителни етапи E₁ и E₂. Този хоризонт е бил опожарен, в резултат на което са запазили многобройни архитектурни детайли, пилоти, вътрешни преградни стенички от плет и глина, дървени подови платформи, пещи и др. Селището е било укрепено с облицовани с камъни землени фортове. Особено големи фортификационни мероприятия са били констатирали в рамките на ниво F (с три подетапа). Укрепителната система е била снабдена с кръгли бастиони и оформени коридоробразно входни врати. Интересни наблюдения са направени върху конструкцията на кръглите пещи, чиито куполи са градени от плочести камъни и тухлички, а подът им е обложен с фрагменти керамика. Диаметърът на пещите е около 1 м.

От хоризонт G нагоре се проследява онази част от културния пласт на могилата, която е над съвременното ниво на околния терен. Констатиран са многобройни ями-хранилища, разположени пред входовете на сградите. Те са били затворени с дървени капаци.

Ниво Н е било частично опожарено в края на съществуването му. Проследено е гъсто застрояване на селищната площ. Поради пожара, от който е загинало селището, са се запазили многобройни следи от дървената конструкция на сградите — местата на носещите греди, праговете, вратите и пр. Проследени са и изкопи за изваждане на затрупани при пожара инвентар, направени от населението, построило следващото ниво I. При неговото строителство се наблюдават изменения в конструкцията на сградите. Изчезват леките вътрешни преградни стени с плетена конструкция. На тяхно място са строени стени с каменни цокли.

Ниво I прераства континуитивно в ниво К чрез редица ремонти и подобрения. Цоклите на сградите са масивни и високи 1 м. В рамките на ниво К са проследени два подетапа. Остарелите сгради са били подновявани главно над каменните цокли. Установена е обща тенденция към мегарониден план при оформянето на сградите. Констатиран са ниши в стените, пещи, запазени до височина 1 м, прагове при входовете на сградите, три двойни къщи и големи зърнохранилища, вкопани в земята недалече от входовете. От ниво L нагоре гъстото застрояване на обекта образува такава взаимно свързана система от сгради, че обновявания на жилищния фонд са мислени само едновременно за цялото селище. Това селище завършва своя живот с всеобща катастрофа. Новопостроеното жилищно ниво М следва стария венцобразен план на селището, но всички сгради са нови. По външния склон на селищната могила е проследена нова каменна облицовка — част от укрепителната система на обекта. В рамките на ниво N е отбелязано продължаване на предните помещения на сградите в посока към центъра на могилата, който досега оставаше почти празен — зает само от вкопаните в земята зърнохранилища. Следващото ниво O се характеризира с подновяване на всички складови помещения и хранилища, чиито подове са препокрити с фрагменти керамика, а стените обмазани с вар. С приближаването до повърхността на могилата площта на запазените останки от жилищните хоризонти става все по-тесна. Поради това обстоятелство ниво P е запазено само фрагментарно. В стратиграфско отношение обаче е било констатирано цялостно заравняване на руините от ниво O, преди да е пристъпено към построяване на сградите от ниво P. Що се отнася до последното ниво Q, то не е запазено изобщо като свързан хоризонт върху селищната могила.

Така получените жилищни нива от Демирчихюк дават на автора добра основа за точна реконструкция както на общия план на селището от ранната бронзова епоха, така и на строителните му традиции. Селището има венцобразен план с ра-

диално разположени леко трапецовидни сгради, наредени плътно една до друга. Външните им стени са опрени о укрепителната система, която е имала четири срещуположни входа, оформени като дълги тесни коридори. Средата на селището не е застроена. Пред входовете на сградите са били разположени зърнохранилищата.

Всички сгради имат високи каменни цокли с надстройки от кирпич. Предполагат се равни хоризонтални покривни площадки с наклон от 3°, на които се е ношувало, готвело, сушени били плодове и пр. Тази реконструкция се потвърждава от анатолійски етнографски паралели от днешни дни. Най-често сградите се състоят от по две помещения — предно и задно, като пещта обикновено е в предното, но се срещат пещи и в двете части на сградата. Освен това в някои от сградите има и кръгли огнища. Констатиран са прагове от камък или от греди, бележещи мястото на входовете. Откритите основи камъни на вратите говорят за отваряне навътре. Установени са също останки от стълби и стълбища, водещи към плоския покрив или хранилищата. От ниво G до ниво M в рамките на сградите са проследени глинени лежанки с размери 2/1,50—1,60 м, оформени върху големи камъни, върху дървени скари или просто от кирпич.

М. Корфман открива в Анатолия многобройни аналогии на проучената от него праисторическа архитектура. Той определя представената в Демирчихюк вътрешна организация на селищната площ като „Анатолійска селищна система“, тъй като намира многобройни нейни паралели в Хаджилар I и II, в Мерсин XVI, в Пурул-Сакиол X, в Троя I и II и дори в Езеро. Като далечни предшественици на строгата вътрешна организация на едно праисторическо селище се цитират хронологически по-ранните планове на селищата при с. Овчарово и с. Поляница у нас.

Богато илюстриран с 374 образа и 17 плана, рецензиранят труд се нарежда сред най-пълните, изчерпателни и прецизни публикации на резултати от археологически разкопки, с които праисторията изобщо разполага. В методическо отношение той съдържа многобройни приноси моменти, които придвижват нашата наука напред и ще служат вероятно дълги години за образец. Достойнство на рецензирания труд е и умелият стил на изложението, който прави този строго научен текст не само пределно ясен, но и приятен за четене.

Том I на Демирчихюк е важна крачка напред в изучаването на проблемите на ранната бронзова епоха не само в Северозападна Анатолия, но и в Тракия.

ХЕНРИЕТА ТОДОРОВА

СЕВТОПОЛИС. I. БИТ И КУЛТУРА. С., БАН, 1984. 227 с. с ил.

Радостно явление, съвпадащо с тридесетгодишнината на разкопките в Севтополис, е началото на така дългоочакваното издаване на резултатите от

проучването му. Откриването на Севтополис е особено важно за нашата археологическа наука по много причини. Преди всичко особено голямото значение на тези разкопки е, че са проведени на много широк терен в големи мащаби, обхващат тракийско селище от късната елинистическа епоха изцяло и резултатите са налице. Севтополис е епоха

в българската археология. Неговото откриване даде обилен материал за изясняване на тракийския елинистически град и реална основа за интерпретирането му, което дотогава се правеше само по писмени сведения и отделни откъслечни материали. Разкопките на Севтополис бележат нов етап в българската археологическа наука. Те станаха школа за обучение на цяло поколение български археолози. Бяха извършени на съвсем свободно от съвременни строещи място, което значително улесни проучването. Благодарение на интензивната работа обектът бе напълно изчерпан за сравнително кратък за такава голяма задача срок. Това, от друга страна, отчасти затрудни неговото публикуване. Поради заливането на археологическите останки от язовир „Г. Димитров“ на терена нищо не бе запазено и това прави обнародването им още по-належащо. Остава да разчитаме единствено на добрата документация на работата и задълбочената интерпретация, които неговите изследователи ще ни поднесат. За съжаление том първи обхваща само отделните находки от разкопките, групирани в големи дялове. Заглавието „Бит и култура“ не отговаря съвсем на съдържанието на тома, защото тук няма цялостно изясняване и интерпретиране на бита и още по-малко на културата на паметника. Това би могло да стане, ако включените в него материали бяха представени на фона на архитектурата и градоустройството на Севтополис. В такъв случай би било по-удачно томът да обхваща само архитектурата. На този фон публикуването на находките би имало съвсем друго значение и би намерило своето място в цялостното изясняване на историята и устройството на града. Но да се надяваме, че тези обобщения ще бъдат направени в края на поредицата въз основа на цялостния материал — имаме предвид и паметниците, свързани с религиозния живот на града, както и надписите, които са от първостепенно значение в изясняването на историята му.

В кратък увод авторите разказват историята на проучването на Севтополис и заслугите на всички участници в това голямо научни дело. Томът заслужено е посветен на покойния главен ръководител на разкопките акад. Д. П. Димитров, чийто ентузиазъм и големи организаторски способности допринесоха много за успешното проучване на Севтополис. Само можем да съжаляваме, че той не можа да доживее неговото пълно завършване. След тези разкопки той работи много сериозно над материалите от Севтополис и има публикувани няколко отлични разработки и обобщения, които могат да послужат като добра основа за бъдеща работа по окончателното изясняване на обекта. През дългия срок от откриването на града до неговата пълна публикация са изказани много мнения, повече или по-малко задълбочени, по историята му. Затова трябваше като уводна глава да се направи пълен библиографски преглед на всичко, написано досега, с цел да се изясни мястото на Севтополис в нашата научна литература. Това щеше да даде възможност за по-сериозни и задълбочени изследвания на представения материал.

Първата статия, написана приживе от акад. Д. П. Димитров, добре допълнена и осъвременена от издателите (под линия са прибавени новата литература и новите постановки по редица въпроси), предлага обобщение на резултатите от разкопките. Тя се основава на конкретния материал за градоустройството и архитектурата на Севтополис, представен тук в доста синтезиран вид. Това още повече ни кара да съжаляваме, че липсва първична публи-

кация на материалите, което би направило всички неговии обобщения по-конкретни и по-ясни, а би улеснило и използването им като паралели за изясняването на тракийската градска култура от елинистическата епоха, за която Севтополис е най-сOLIDната основа.

Първата част на том I съдържа основна разработка от М. Чичикова върху античната керамика на обекта. Така представената работа надхвърля рамките на обикновена публикация на керамиката на един обект, като очертава обобщена и систематизирана картина на керамиката от тази епоха и може да бъде използвана като основен труд за изучаването ѝ. Както самата авторка в увода към статията си подчертава, това става възможно благодарение на факта, че при цялостното разкопаване на такова значително селище се открива в голямо количество керамичен материал, при това точно датиран, който вече дава основа за типологизация и обобщения, валидни изобщо за керамиката от тази епоха. Съвсем правилно тя не се занимава със строителната керамика, която е неделима част от архитектурата и трябва да бъде разглеждана именно във връзка с архитектурата и традициите на траките. Положително е и това, че в класификацията и описанието на керамиката е използвана и тази, открита при разкопките на некропола на града, който има по-широки хронологически граници, и това дава възможност за по-точна датировка на различните видове керамика и проследяването на нейното развитие.

Първият и най-голям дял е посветен на тракийската керамика, която е не само най-многобройна и най-интересна, но и най-малко разработена. Правилно тук керамиката е обособена в дялове според технологическия принцип, който има основно значение за развитието на различните ѝ видове. Вече в тези два големи дяла — керамика, работена на ръка, и керамика, работена на колело, са обособени групи според предназначението на съдовете и тяхната форма. Сравнително по-малобройна, но с не по-малко значение е керамиката, работена на ръка. Като основна група тук са отделени съдовете с цилиндрична форма, характерна за тракийската керамика, разграничени в типове и варианти. В заключение авторката съвсем основателно предполага, че този вид съдове, макар и сравнително примитивни, са били продукт на развито вече гърнчарско производство и нямат само домашен характер. В отделни групи са обособени паниците и паничките (тип Б), кани (тип В). Отчита се голямото разнообразие на чашите (разделени на чаши с дръжки и чаши без дръжки) в тракийската керамика по отношение на форма и украса. Отделно място е отредено на съдовете с най-различни форми и предназначение. Към тях са причислени малките съдчета, които обикновено се тълкуват като детски играчки или предмети с магическа сила. Те обаче представляват много малък дял от цялата керамика. Тук са поставени и потите и фрагментите от лампи, които нямат никакви особености и могат да се причислят към местното производство на ръка. В заключение авторката констатира, че старите традиции за изработването на керамика на ръка остават много силни при производството на големите съдове и чашите и почти изчезват при паничките и каните, които са заместени с произведените в новата техника съдове на колело. Забелязва се голяма консервативност в развитието на формите и техниката на изработка на големите съдове, запазили се почти непроменени и през елинистическата епоха.

В друг дял са обособени съдовете, работени на колело. Тук и разнообразието на формите и украсата е много по-голямо и обхваща всички видове битови и култови съдове. При разпределянето им по вид и форма в много случаи правилно са използвани названията на гръцката керамика поради това, че всъщност има действително много сродни форми. Като първи, макар и не най-многоброен, е отделен типът на кантарасовидните съдове, които вероятно дължат формата си на определено гръцко влияние. Най-голем дял тук имат паниците и са, бихме казали, най-разнообразни по форма. Те са разграничени в няколко типа и варианти. По същия начин са обособени и голямото количество кани и ойнохота. В отделен дял са поставени съдове с разнообразна форма, застъпени в ограничено количество. В този дял би трябвало все пак отделно да бъдат разгледани рибните блюда, чиито форми, макар и заимствувани, са доста интересни. Свързването на керноса непременно с елевзинските мистерии не е съвсем точно. Керносът получава доста широко разпространение в Тракия и е свързан и с други култове. Може би неговото място изобщо не е сред битовата керамика. Тук трябва да отбележим, че по-правилно би било култовите предмети и съдове да се обособят в отделен дял и да се обърне по-голямо внимание в интерпретирането им поради тяхното голямо значение за изясняването на религията на града. Особено интересна и заслужаваща внимание е щемпелуваната украса върху съдовете. По-подробно, с опити да се разгърнат и разшифроват трябваше да бъдат разработени и графитите. Те са представени много сумарно и от тях не са извлечени никакви данни, които могат да хвърлят светлина върху някои страни от живота на Севтополис. Трябваше по-подробно да бъдат представени и изяснени и рисунките и „магическите знаци“, открити върху керамиката, а не само да се споменат бегло.

Вторият голям дял обхваща питосите и печатите върху устията им. Но и тук печатите и знаците върху съдовете са систематизирани твърде формално. Те би трябвало да бъдат разгледани по-подробно, като се наблегне на изображенията в тях и значението им. Можеше да се пожелае и да се илюстрират по-добре. Само едно описание на формата и особеностите на знака при такава работа не е достатъчно, още повече като се има предвид, че това е първата публикация на тези материали и тя именно ще бъде основа за по-нататъшната им обработка.

Гръцката керамика представлява третият дял от изложението. Тя, макар и многобройна, е създала по-малко трудности на авторката да я класифицира. Тук са засвидетелствувани в голямо количество кантароси със и без украса, един скифос, блюда и панички в доста голямо количество и разнообразни форми. Рибните блюда трябваше да се отделят в самостоятелна група и да не се смесват с паничките. И тук графитите са разгледани сумарно, без да се извлекат от тях данните, които могат да изяснят културата на града. Може би авторите смятат да разгледат тази група паметници по-подробно при публикуването на епиграфските лапидарни материали и това наистина е необходимо за тяхното пълно изчерпване. В кратко заключение М. Чичикова сумира резултатите от подробния преглед, като приема, че така представеният материал свидетелства за високото ниво на керамичното производство в Севтополис, което дава пълно основание да се говори за неговия занаятчийски характер и за обособяването на града като местен занаятчийски

център. Проникването на гръцката керамика и нейната широка употреба, а също и уподобяването на гръцките керамични форми от местните грънчари говорят ясно за силното гръцко влияние през елинистическата епоха в Тракия. Към статията е приложен и подробен каталог, който представя конкретния материал в отделните му екземпляри и дава възможност за по-задълбочено запознаване с него. Добре подбран и качествен е и снимковият материал.

Във втората статия А. Балканска прави преглед на амфорите и амфорните печати, открити при разкопките на Севтополис, и свързаните с него гробни съоръжения, като ги разделя на две основни групи. С право на първо място се поставят печатите, които са не само по-точно и сигурно датирани, но и във всяко отношение най-пълноценен материал, изясняващ търговските връзки на града с целия гръцки свят. В тази област А. Балканска има вече няколко сполучливи разработки, но тук цялостният преглед на материала ѝ е дал възможност за по-обобщени изводи, основаващи се на детайлното и задълбочено проучване на паметниците.

В първата част са разработени амфорните печати, разделени доколкото е възможно по центрове и хронологически. На първо място са поставени печатите от о. Тасос не само защото са най-многобройни, разнообразни и най-добре датирани, а и защото най-ранният открит в Севтополис печат е от Тасос, и то според авторката от времето преди създаването на укрепеното селище, като бележи малко по-старата му история и значение в обмена на гръцкия свят. Тасоските печати авторката подрежда според последната класификация на Ю. Виноградов, изградена върху трите основни елемента на печата — форма, надпис и емблема — в различни комбинации на принципа на синхронността. При тази класификация, предложена от А. Балканска, е използвана до много голяма степен най-новата литература от новите проучвания на И. Гарлан за елинистическите грънчарски работилници при Кукус. Тук може да се направи по-скоро техническа забележка, че не е редно в научно издание текстовете на печатите да се транскрибират в изложението на кирилица, а да се оставят в оригинал. Също ако искаме да говорим за тяхната палеография, добре е те да бъдат по някакъв начин и графически илюстрирани.

По-малка е втората група, която обхваща печати от различни центрове. В тази група е включен само един сигурен родоски печат, но авторката предпазливо предполага поради липса на по-точни данни, че и някои от неопределените печати могат да се сметнат за родоски. Само трите синопски печата тя определя в три различни периода и това с право ѝ дава основание да предполага, като се опира на неподпечатания амфорен материал, доста голяма последователност в търговските връзки на Севтополис с този важен гръцки център. Балканска свързва Синопе с вноса на маслиново масло и предполага връзките му със Севтополис не чрез гръцките колонии по Черно море, а чрез посредничеството на Атина. Немалък брой за съжаление са печатите, които засега не могат да бъдат определени.

В отделна глава са разгледани анепиграфните амфорни материали, които дават някакви данни за формата и техниката на изработка на амфорите и могат да бъдат определени по произход. При типологическата обработка авторката използва типологията на Зеест и прави това по най-модерни методи — въз основа на морфологичен анализ, съгла-

суван със сравнителния стратиграфски и исторически метод на обработка на материалите. Като резултат тя констатира, че както при амфорните печати, така и тук сред масовия материал преобладават тасоските амфори. А. Балканска не се ограничава с определянето на произхода на амфорите, но се занимава и с тяхната датировка и разпределение по типове. Родоските и синопските амфори, открити при разкопките, бележат типове от ранната елинистическа епоха и някои могат да се датират и по-рано от печатите. От особена важност е и подробната разработка на ранноелинистическите типове амфори, които засега не могат да бъдат свързани с определен производствен център. Тяхното представяне тук в разработен вид дава основа за бъдеща работа по типологизацията на амфорен материал от това време. Статията е придружена с пълен каталог на печатите и показалци на имената и изображенията.

Третата статия представя дребните находки на Севтополис, обработени от Л. Огненова-Маринова. Тук са включени много разнообразни материали не само по вид и предназначение, но и по значение и това не дава възможност на авторката за много големи обобщения.

На първо място като най-масов и може би най-значителен материал, характеризиращ материалната култура, а и изкуството и вкусовете на обитателите на Севтополис, са накитите. Отделно са разгледани преди всичко фибулите, които са най-разнообразни. Съвсем естествено тук преобладава тракийският тип фибули. Според наличния материал предимно от запазени лъкове авторката предлага малко по-различна от общоприетата класификация на този вид накити. Тук обаче ни се струва малко условно и формално противопоставянето на тракийския тип фибули на билатералните, а същевременно в заключение е прието, че всъщност можем да смятаме, че едните идват като последица от развитието на другите. Разгледани са отделни обици и висулки, а също и пръстени. Интерес представлява констатацията на авторката за изображението на мравки като характерно за пръстените от елинистическата епоха от Севтополис и предположението ѝ, че става въпрос за местно производство на този вид накити.

По-нататък са дадени предмети на въоръжение и конското снаряжение. За съжаление, от една страна, материалите в тази група са много малко, а, от друга, това, което е налице, е използвано много повърхностно за по-конкретни изводи относно въоръжението на траките от ранната елинистическа епоха. Също сумарно са предадени и другите видове находки, без да са направени каквито и да било изводи за бита и културата на Севтополис и него-

вото население. Особено може да се съжалева за беглия преглед на находките, свързани с религията на града, които са само неясно споменати. Ако има тук-там някакви изводи, те са дадени само декларативно без каквито и да било обосновки и в много случаи твърде спорни. Незадоволителна е интерпретацията и на скулптурните паметници, която не предоставя никакви данни за развитието на изкуството на Севтополис в тази епоха. Интересен е въпросът за наличието на материали от римската епоха във вече неизползуваното селище. По този въпрос досега нищо не е споменавано. Не е ясно обаче дали това са единствените материали от това време, а не задоволява и обяснението на авторката за тяхното присъствие тук. Към тези предварителни бележки е приложен подробно каталог, който публикува действително добре материалите и ги прави достъпни за по-нататъшно използване, което в случая е от основно значение.

Макар и несъвсем отговарящ на своето заглавие „Бит и култура“, том I на „Севтополис“ е радостно явление. Той дава за пръв път цялостно материалите от разкопките на селището. Направен е сполучлив опит за класификацията на керамиката, която може да бъде използвана като много добра основа за изучаване на ранноелинистическата керамика в Тракия. Разгледан е много подробно и амфорният материал и са извлечени от него всички възможни данни за търговските връзки на Севтополис, които, допълнени от нумизматичните, могат да дадат пълна картина на развитието на търговията на важния административен и политически център на ранноелинистическа Тракия. Направен е за пръв път много сполучлив опит епиграфските материали на амфорните печати да бъдат съчетани с наблюденията на запазените керамични фрагменти от амфори и да бъдат извлечени от тях необходимите изводи. Представен е цялостно и материалът от дребни находки, който, макар и незадълбочено разработен, дава основа за по-нататъшни обобщения преди всичко на духовната култура на Севтополис. Съчетан с епиграфския материал, който предстои да се публикува, той може да даде много сполучлива основа за изясняването на религията на ранноелинистическа Тракия. Да се надяваме, че скоро ще имаме в ръце и цялостна публикация на архитектурата и градоустройството, както и на останалите материали, и това вече ще доведе и до по-задълбочени и цялостни обобщения, които българската наука дълго чака.

Всяка от трите статии е придружена с подробно резюме на английски език, което дава най-важните обобщения и изводи на авторите и прави публикацията по-широко използвана.

ЗЛАТОЗАРА ГОЧЕВА

N. KONSTANTINESCU. CURTEA DE ARGEȘ (1200—1400) ASUPRA ÎNCEPUTURILOR TĂRII ROMÂNESTI. Institutul de arheologie. Biblioteca de arheologie, XLIV. București, 1984. 180 p. ill.

Разглежданият труд е резултат на многогодишните историко-археологически проучвания на Арджеш. Този обект се намира в северните склонове на Карпатите. Той е бил резиденция на първите воеводи, които са сложили началото на Влашката държава. Въз основа на разкопките от 1967—1973 г. Н. Константиnescу е успял да изясни развитието на многовековното съществуване на този обект. Арджеш е привличал научните интереси на много историци, археолози, архитекти, изкуствоведи и реставратори, които са обръщали внимание предимно на запазените две средновековни църкви и на пристройките към тях.

Материалът в разглеждания труд е разпределен в пет глави. Първата глава е посветена на историографията на въпроса: Извори, проблеми и досегашни проучвания и тяхното интерпретиране. В изворите резиденцията в Арджеш — Curtea de Argeș се споменава едва през XIV и XV в. Като проследява обстойно всички предания и извори, както и всички предишни проучвания на тази резиденция, авторът отбелязва, че и до последно време са съществували непълноти и неточности относно значението и хронологическото положение на архитектурните паметници на това място. През XIX в. е била образувана комисия за издирване и проучване на историческите паметници на румънската държава. Тогава са били предприети проучвания и възстановителни работи и в Арджеш, предимно на запазените две църкви — княжеската и манастирската до нея — и на сградите около тях. Установено било, че резиденцията в Арджеш стои във връзка с образуването на Влашката държава и че е произведение на влашкия воевода Басараб I (около 1310—1352), при което не е изключено и приносът на неговия приемник Николае Александру (1352—1361). Въз основа на извършваните проучвания на този обект през 1923 г. било издадено изследването CDA (Der Fürstenhof von Argeș). В него, както и в историографията до него, са допуснати редица неточности и несъобразности, дължащи се на непълното познаване на редица извори и предимно на непълно и неправилно проведени археологически проучвания.

Следващата глава е посветена на описанието на резултатите от археологическите проучвания на архитектурните паметници в тяхната хронологическа последователност. Резиденцията в Арджеш се е намирала в непрекъснато населявана област на левия бряг на р. Арджеш, която е дала името на самото място. Първоначалната резиденция е била с трапезовидна форма и оградена с дебели зидове. Главният архитектурен паметник тук е дворцовата църква, означена от автора като Арджеш II, която също е била оградена и под която са открити основите на първоначалната дворцова църква Арджеш I, построена в края на XII в. Втората дворцова църква — Арджеш II, е била издигната при воеводата Владислав I (1367—1377). Неговият образ личи в стенописите на църквата — в сцената „Денсис“ в пронаоса и в ктиторския портрет, където той е представен заедно със съпругата си Ана върху западната стена на наоса в църквата, както сочи славянският надпис, запазен върху тези изображения.

В третата глава са описани подробно и пълно разкритите при археологическите проучвания архитектурни останки. Тя е богато документирана с планове, разрези, профили и снимки на проучените обекти.

Намерените при разкопките материали са разгледани по видове със собствен сравнителен материал и литература в четвъртата глава на изследването. Заслужава да се отбележи, че в тази глава авторът е отделил специално внимание на някои материали, които представляват интерес за културата на румънския народ от този период, а именно декоративната керамика върху фасадата на църквата Арджеш II, керамиката, употребявана при печките (т. нар. кахли — едни от най-ранните видове от този вид керамика в Румъния), токата, намерена в гроба на Владислав I.

Разкритите при разкопките монети са представени отделно в каталог с означение на мястото на тяхното намиране, което при възможност е използвано за датиране на съответните останки от сгради и подвижен материал.

В последната глава авторът е направил изводите от проведените от него дългогодишни историко-археологически проучвания, основаващи се на конкретен материал. За по-голяма прегледност ги е означил в няколко пункта.

1. От края на XII в. може да се проследи непрекъснатата последователност на живота в района на средновековното селище в Арджеш. Там са установени следните архитектурни комплекси: Едно старо селище, чието ядро вероятно се е намирало върху южния хълм до реката, където сега са сградите на градската болница. То е датирано с некропол от 1180 г. В съседство с него са възникнали сгради около 1200 г., когато северно е било основано култово място заедно с изградената църква, означена от автора като Арджеш I. Това строителство авторът свързва със споменатия в изворите castrum Argus. Този архитектурен комплекс бил разрушен от османското нашествие в 1394 г. Жилищната обстановка се променила значително, когато воеводата Басараб I основава новата си резиденция, като продължила да съществува старата църква. Едва воеводата Владислав I изоставил старата църква и на нейното място построил новата — Арджеш II на името на св. Николай (от 1365 до 1369 г. по време на похода си към Видин, както е отбелязано в славянския надпис върху ктиторския портрет).

2. Паметниците на резиденцията в Арджеш представляват доказателство за средновековното румънско творчество в областта на културата и цивилизацията в Югоизточна Европа. Те отразяват преди всичко живота на една излязла от тамошното общество феодална класа, нейното място, както и ролята ѝ на политическа върхушка както на степената на преддържавническото воеводство (през XII—XIII в.), така и на по-високата степен на господство (през XIV в.), при условията на самостоятелен държавен живот.

Местоположението, както и морфологичното устройство на сградите, вътрешността им, както и външната украса, подвижният инвентар — всичко изразява един собствен начин на живот на феодалната аристокрация.

Н. Константиnescу е приключил успешно многогодишното проучване на този интересен и важен за изясняване на началото на румънската история паметник. Той е успял да съчетае историческите извори, архитектурните паметници и подвижните находки от разкопките. Пред нас се разкрива непрекъснат продължителен период на културно развитие на това място, което е било за известен период политически и културен център на румънския народ, съхранил някои традиции след нахлуването на османските турци на Балканския полуостров.

СОНЯ ГЕОРГИЕВА

Книгопис

Общи съчинения

Ангелов, Димитър. Плодотворно българо-съветско сътрудничество в археологическата наука. — Археология, 1982, № 3—4, 1—5.

Бас, Джордж. Археология на морското дъно. [Очерк]. Варна, Г. Бакалов, 1982.

Борисов, Борис. Среца на археолози от Югоизточна България. — Векове, 1983, № 2, с. 98.

В археологическата база в с. Дядово, Сливенски окръг.

Велико Търново през вековете. [Сборник]. С., ОФ, 1982. 312 с. с ил.

Рец.: Христо Глушков. — ИПр, 1983, № 5, 129—131.

Гацов, Ив., Св. Сиравкова. Николай Джамбазов (1919—1982). — Археология, 1982, № 3—4, с. 88.

По повод смъртта му.

Гиздова, Недялка. Археологически проучвания в Пазарджишки окръг. Постигания и проблеми. — МПК, 1983, № 2, 14—22.

Григорова, Кунка. Археологическа карта на София. — София, 1983, № 6, 15—16.

Карагитлиев, Атанас. „Златното“ минало на софийското злато. Златодобиване и златарство в София. — София, 1983, № 6, 35—36.

Колев, Николай Иванов. Българска етнография. (Учебник). В. Търново, ВТУнив., 1982. 292 с.

С кратък исторически преглед на материалната култура на траки, славяни и прабългари.

Михайлов, Михаил. Паметници на културата [от гр. Каварна]. — В: Чиракман — Карвуна — Каварна. [Сборник]. С., 1982, 15—24.

Найденкова, Върбинка. XXVII Национална археологическа конференция в Михайловград. — Векове, 1983, № 2, с. 96.

Прес, Л. Проф. Казимийеж Майевски (1903—1981). — Археология, 1982, № 3—4, с. 87.

По повод смъртта му.

Стоянов, Стоян. Археологически проучвания в Разградски окръг. Постигания и проблеми. — МПК, 1983, № 3, 9—13.

Археологическите проучвания от предосвобожденската епоха до днес с по-значителните открития от различни епохи.

Фърков, Ю. Архитектурно проучване на късноантична и средновековен град [в Каварна]. — В: Чиракман — Карвуна — Каварна. [Сборник]. С., 1982, 53—56.

Христоматия по история на България. 2. доп. изд. С., Нар. просвета, 1983. 428 с.

Авт.: Костадин Петров, Васил Гюзелев, Стефан Дойнов, Цветана Георгиева, Георги И. Георгиев и Цвета Тодорова.

Godlowski, Kazimierz. Polish-bulgarian archaeological investigations in the Central Struma basin. — In: The Lower Strumetsnica valley in prehistoric, ancient and Early Medieval times. Krakow, 1983, 5—6.

Праистория

Археология СССР. Т. 4: Энеолит СССР. Гл. ред. Б. А. Рыбаков. М., Наука, 1982. 360 с. с ил.

Съотношението с неолитните култури в Румъния и България.

Боев, Петър, Лучия Кавгазова. Неолитни скелети от Кърджали. — Родопски сб., 5, 1983, 187—192.

Бонев, Александър Г. Глинена чашка със знаци от селищната могила до с. Овчарово, Търговишки окръг. — Археология, 1982, № 3—4, 32—34.

Бонев, Александър Г. Следи от праисторията. — В: Чиракман — Карвуна — Каварна. (Сборник). С., 1982, 12—14.

Бонев, Александър, Тракийските земи и формациите Троя — VI и Троя — VII (обща характеристика и взаимни връзки). — Векове, 1983, № 2, 22—31.

Бонев, А. Фракия и Троя в конце позднего и в начале ранне-

го железного века. — В: Троя и Фракия. Каталог выставки. М. 1983, 53—56.

Гайс, Х. Спор о гомеровской Трое. Ч. I и II. — В: Троя и Фракия. Каталог выставки. М., 1983, 19—25.

Георгиев, Георги Илиев. Паметници първобытного общества на территории Болгарии. — В: Наука и человечество. М., 1982, 69—87.

Катинчаров, Р. Эпоха бронзы в Болгарии. — В: Троя и Фракия. Каталог выставки. М., 1983, 45—52.

Любенова, Венеция, Николай Илиев. Паметници на соларния култ в Трънско. — Археология, 1982, № 3—4, 35—37.

От бронзовата епоха.

Мерперт, Н. Эзеро и Трояда. — В: Троя и Фракия. Каталог выставки. М., 1983, 41—44.

Николов, Васил. Тракия и Тесалия през ранната бронзова епоха. — Векове, 1983, № 1, 12—18.

Тодорова, Х., В. Василев, З. Янушевич, М. Ковачева, П. Вълев. Овчарово. С., БАН, 1983. 126 с. с ил., 100 с. л. ил.

Arnal, Jean. Les statues-menhirs, hommes et dieux. Toulouse, Hespérides, 1976. 239 p. ill.

За Балканите, респ. България, с. 211—213.

Bockarev, V. S., A. M. Leskov. Jüng- und spätbronzezeitliche Gussformen in nördlichen Schwarzmeergebiet. München, C. H. Beck, 1980. 97 p., 22 ill. (Prähistorische Bronzefunde. Abt. 19).

Rez.: T. Kemenczei. — Acta archaeologica Acad. Sc. Hung., 1982. N 1—4, 404—405.

По спектрален анализ доказват, че суровината за изливане на бронзовите калъпи произхожда от Балканския полуостров.

Buchholz, H.-G. Doppelälte und die Frage der Balkanbeziehungen des Ägäischen Kulturkreises. — In: Ancient Bulgaria. Internat.

Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham 1981. P. 1. Nottingham, 1983, 43—134.

Chapman, J. C. Meaning and Illusion in the Study of Burial in Balkan Prehistory. — In: Ancient Bulgaria. Internat. Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham 1981. P. 1. Nottingham, 1983, 1—42.

Faton, André. Fabuleuse exposition: les civilisations anatoliennes. — Archeologia (Paris), 1983, N 183, 16—25.

В Истанбул 1983 г. Експонати за връзки с Тракия.

Harding, A. F. The Regional Context of the Bulgarian Bronze Age. — In: Ancient Bulgaria. Internat. Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham 1981. P. 1. Nottingham, 1983, 164—180.

Ivanov, I. Le Chalcolithique en Bulgarie et dans la Nécropole de Varna. — In: Ancient Bulgaria. Internat. Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham 1981. P. 1. Nottingham, 1983, 154—163.

Keramik und Gold. Bulgarische Jungsteinzeit im 6. und 5. Jahrtausend. Eine Ausstellung des Museums für Vor- und Frühgeschichte, Frankfurt am Main, 15. 9. 1983—16. 11. 1983. (Katalog). S., Komitee für Kultur, 1982. 211 p. ill.

Kunchev, K. Neolithic Tools in Bulgaria. — In: Ancient Bulgaria. Internat. Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham 1981. P. 1. Nottingham, 1983, 135—153.

Makay, J. The earliest use of the helmets in South-East Europe. — Acta archaeologica Acad. Sc. Hung., 1982, N 1—4, 3—22.

Находки на шлемове от енеолита и в българските земи.

Nikolov, B. Développement du Chalcolithique en Bulgarie de l'Ouest. — In: Ancient Bulgaria. Internat. Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham 1981. P. 1. Nottingham, 1983, 181—187.

Perničeva, Liliana. Prehistory of the Strumešnica valley. — In: The Lower Strumešnica valley in prehistoric, ancient and Early Medieval times. Krakow, 1983, 11—33.

Schwarz-Mackensen, Gesine, Werner Schneider. Wo liegen die Hauptliefergebiete für das Rohmaterial donauländischer Steinbeile und Äxte in Mitteleuropa? — Archäol.

Korrespondenzblatt, 1983, N 3, 305—314.

Българските земи — една от областите, доставяли материал за каменни бравди за средноевропейските крайдунавски райони.

Sherratt, A. G. The Eneolithic Period in Bulgaria in its European Context. — In: Ancient Bulgaria. Internat. Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham 1981. P. 1. Nottingham, 1983, 188—212.

Sirakov, Nikolai, Natalia Skakun. Stone Artefacts connected with chipping technique. — In: Lower Strumešnica valley in prehistoric, ancient and Early Medieval times. Krakow, 1983, 35—42.

Willms, Christoph. Obsidian im Neolithikum und Äneolithikum Europas. Ein Überblick. — Germania, 61, 1983, N 2, 327—351.

Разглежда обсидиановите находки и в Югоизточна Европа, респ. българските земи.

Античност

Бокиш, Т. Троя в греческото римски период. — В: Троя и Фракия. Каталог выставки. М., 1983, 27—30.

Велков, Велизар. Първи национален симпозиум „Поселищен живот в Тракия“. — Векове, 1983, № 2, с. 97.

Велков, Велизар. Сердите. — София, 1983, № 8, с. 5.

Венедиков, Иван. Нов аспект на култа към Залмоксис. — Изкуство, 1983, № 4, 43—45.

Гергова, Диана. Произход, характер и датировка на съкровището от с. Бързица (б. Шеремет), Варненски окръг. — Археология, 1982, № 3—4, 6—17.

Герман, И. Генрих Шлиман и Троя. — В: Троя и Фракия. Каталог выставки. М., 1983, 9—17.

Гочева, Зл. Десет години разкопки в Кабиле. — Археология, 1982, № 3—4, 84—85.

Григорова, Кунка. Антична сграда extra muros. — София, 1983, № 3, с. 20.

Късноантична сграда от IV в. извън крепостните стени между бул. „Г. Димитров“, ул. „Цар Симеон“, „Георг Вашингтон“ и „Кирил и Методий“.

Григорова, Кунка. Втората крепостна стена на Сердика. — София, 1983, № 9, с. 24.

Димитрова-Милчева, Александра. XIII международен конгрес по римска керамика в Мюнхен. — Археология, 1982, № 3—4, 82—83.

Дьоле, Бернхард. Принципиата на кастела Ятрус на долномизийския лимес. — Археология, 1982, № 3—4, 24—31.

Иванов, Теофил. Абритус — открития и проблеми. — МПК, 1983, № 3, 20—24.

Извори за историята на Тракия и траките. Т. 1: Състав. В. Велков, З. Гочева, В. Тъпкова-Займова. Под ред. на З. Гочева, Г. Михайлов, В. Тъпкова-Займова, А. Фол. С., БАН, 1981. 330 с.

Рец.: Маргарита Кискинова. — ИПР, 1983, № 2, 120—123; Zorka Popova. — Etud. balk., 1983, N 2, 128—129.

Йорданов, Кирил. Гетика: държава и общество. — Изкуство, 1983, № 4, 6—11.

Кабиле. Т. 1. С., БАН, 1972. 167 с. с ил.

Рец.: Златозара Гочева. — Археология, 1982, № 3—4, 72—74.

Калчев, Красимир. Антични и късноантични глинени лампи от Стара Загора. — Изв. музеите Югоизт. България, 5, 1982, 7—22.

Керемидчиев, Янко. Нови археологически находки от района на град Малко Търново. — Изв. музеите Югоизт. България, 5, 1982, 33—42.

Материали от елинистическата и римската епоха.

Коровина, А., Н. Сидорова. Троя и Фракия. — В: Троя и Фракия. Каталог выставки. М., 1983, 7—8.

Кръстева, Марлена. Бронзова матрица от с. Алваново, Търговишко. — Изкуство, 1983, № 4, 45—47.

Кузманов, Георги, Юлия Маринова. Късноантичен некропол при с. Рибново, Благоевградски окръг. — Родопски сб., 5, 1983, 173—181.

Маразов, Иван. Култът към мечката в древна Тракия. — Изкуство, 1983, № 4, 28—36.

Маразов, Иван. Торевтиката в земите на гетите. — Изкуство, 1983, № 4, 48—52.

Маразов, Иван. Трако-хетски паралели в митологията. — Пробл. изкуството, 1983, № 1, 42—47.

Минчев, Александър. Каварненското съкровище. — В: Чиракман — Карвуна — Каварна (Сборник). С., 1982, 40—44.

Златно съкровище, открито през 1902 г., днес с неизвестно местонахождение. Публикува се по снимки от архива на Нар. музей — Варна.

Николов, Димитър. Някои бележки по интерпретацията и да-

тировката на вилата в кв. Обеля в София. — Археология, 1982, № 3—4, 74—76.

Овчаров, Димитър, Маргарита Ваклинова. Ранновизантийски паметници от България IV—VII в. С., Септември, 1978. 74 с. с ил.

Rez.: Neli Miteva. — Bulg. histor. rev., 1983, N 2, 90—91.

Петерс, Б. Г. Морское дело в античных государствах Северного Причерноморья. М., Наука, 1982. 208 с.

Рец.: Калин Порожанов. — Векове, 1983, № 1, 85—86.

Пётке, Г. Папирусы с гомеровскими фрагментами. — В: Троя и Фракия. Каталог выставки. М., 1983, 35—40.

Попов, Димитър. Орфическите общества на гетите. — Изкуство, 1983, № 4, 12—17.

Ракева, Златка. Археология и зрелище. — Космос, 1983, № 5, 40—42.

Ракева-Морфова, Златка. Митът за Орфей. — Бълг. музика, 1983, № 3, 78—82.

Рогеева, Кунка. Митническа сграда при западната стена [на Сердика]. — София, 1983, № 5, с. 30.

От късноантичната епоха, на строителния терен между улиците „Георг Вашингтон“, „Княз Борис“ и „Трапезница“.

Салкин, Асен. Следи от античността. — В: Чиракман—Карвуна—Каварна. [Сборник]. С., 1982, 29—36.

Станчева, Магдалина. Колонадата с мозайки от Филиповци. — София, 1983, № 10, 35—36.

Част от антична вила.

Станчева, Магдалина. Семейен мавзолей от III век. — София, 1983, № 8, с. 40.

Открит през 1966 г. в кв. „Ст. Караджа“ при изкопни работи.

Стефанов, Йордан, Александър Колев. Скулптурна композиция на тракийския Херос. — Векове, 1983, № 1, 66—67.

Султов, Богдан. Сивочерна кухненска керамика от Хотиница, Павликени и Бутово. — Год. музеите Сев. България, 9, 1983, 17—27.

Танчева-Василева, Нели. Антични глинени лампи от музея в Ямбол. — Изв. музеите Югоизт. България, 5, 1982, 23—31.

Тончева, Горанка. Теракотите от Бизоне. — В: Чиракман—Карвуна—Каварна. (Сборник). С., 1982, 37—40.

Фол, Александър. Втора година „Гетика“. — Изкуство, 1983, № 4, 3—5.

Научната програма „Гетика“.

Фол, Александър. Тракийското присъствие по Западното Черноморско кайбрежие. — В: Чиракман—Карвуна—Каварна. (Сборник). С., 1982, 10—11.

Хюнс, Э. Фракия и Гомер. — В: Троя и Фракия. Каталог выставки. М., 1983, 31—34.

Чимбулева, Жана. Антична статуя на жена от Месамбрия. — Археология, 1982, № 3—4, 37—40.

Чичикова, Мария. Гробницата от Свещари [Разградски окръг]. — Изкуство, 1983, № 4, 18—27.

Чичикова, Мария. Тракийската гробница край село Свещари. — МПК, 1983, № 3, 25—30.

Яйленко, В. П. Гръцката колонизация VII—III вв. до н. е. М., 1982. 312 с.

Разглежда и Западното Черноморие.

Archibald, Z. H. Greek Imports: Some Aspects of the Hellenic Impact on Thrace. — In: Ancient Bulgaria. Internat. Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham 1981. P. 1. Nottingham, 1983, 304—321.

Böttger, Burkhard, Michael Wendel. Beginn und erste Ergebnisse archäologischer Ausgrabungen in der antiken Strassenstation Karasura bei Stara Zagora, VR Bulgarien. II. Karasura und die Sondierungsarbeiten im Jahre 1981. — Klio, 65, 1983, N 1, 9—25.

Bülrow, G. V. Neues aus der Alten Welt... Bulgarien. — Das Altertum, 1983, N 3, 190—191.

Гробницата в с. Свещари, Разградски окръг.

Chichikova, M. The Thracian City of Seuthopolis. — In: Ancient Bulgaria. Internat. Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham 1981. P. 1. Nottingham, 1983, 289—304.

Döhle, B. Anwendung trigonometrischer Vermessungen bei archäologischer Feldarbeit im Kastell Jatrus. — Klio, 64, 1982, 131—143.

Domaradzki, Mieczyslaw. Ograzden and the Strumeshnica valley in the second half of the first millennium B. C. — In: The Lower Strumeshnica valley in prehistoric, ancient and Early Medieval times. Krakow, 1983, 43—65.

Fol, Alexander. The Thracians. — In: Ancient Bulgaria. Internat. Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham 1981. P. 1. Nottingham, 1983, 213—216.

Griffith, J. G. The Myth of Lycurgus, King of the Edonian Thracians in Literatur and Art. — In: Ancient Bulgaria. Internat.

Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham 1981. P. 1. Nottingham, 1983, 217—231.

Hampartumian, Nubar. Corpus cultus Equitis Thracii. IV. Moesia inferior (Romanian Section) and Dacia. Leden, E. J. Brill, 1979. (Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain. 74).

Rez.: Jean Ch. Balty. — Antiquité classique, 1983, N 52, p. 566.

Herrmann, Joachim, Dimităr Nikolov. Beginn und erste Ergebnisse archäologischer Ausgrabungen in der antiken Strassenstation Karasura bei Stara Zagora, VR Bulgarien. I. Einführung. — Klio, 65, 1983, N 1, 5—7.

Hind, J. G. F. The Scene of the Gold Amphora from Panaguyrishte. — In: Ancient Bulgaria. Internat. Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham 1981. P. 1. Nottingham, 1983, 253—274.

Jochemczyk, L., J. Skoczylas, N. Tcholakov. Petroarchäologische Forschungen der gatterschen und römischen archäologischen Denkmäler in Plovdiv. — In: II Miedzynarodowe seminarium petroarcheologiczne. Wroclaw, 1980.

Kalojanow, Stanimir. La Thrace et les Ptolémées au IIIe siècle av. n. e. — Etud. balk., 1983, N 1, 73—86.

Klindt-Jensen, O. Motifs orientalisants. — In: L'art celtique de la période d'expansion, IVe et IIIe siècles avant notre ère. Actes du colloque, Paris 26—28 sept. 1978, Paris, 1982, 83—84.

Етруски, скитски и тракийски мотиви в келтското изкуство от IV—III в. пр. н. е.

Koch, Guntram, Helmut Sichtermann. Römische Sarkophage. Mit einem Beitrag von Friederike Sinn-Henninger. München, C. H. Beck, 1982. 672 p. ill., 70 p.

Разглежда саркофази и от Долна и Горна Мизия и Тракия.

Kolendo, Jerzy. Spartacus sur une peinture osque de Pompéi: chef de la grande insurrection servile ou un gladiateur inconnu originaire de la Thrace? — Acta Universitatis Wratislaviensis, 598, 1983, 49—53.

Ladomirski, Andrzej. The present State and Prospects of Studies on the History of the Strumeshnica valley in Roman times. — In: The Lower Strumeshnica valley in prehistoric, ancient and Early Medieval times. Krakow, 1983, 67—74.

Mattingly, H. B. Rome's Ear-

liest Relations with Byzantium, Heraclea Pontica and Callatis. — In: Ancient Bulgaria. Internat. Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham 1981. P. 1. Nottingham, 1983, 239—252.

Najdenova, Vărbinka. Die römische Stadt Ratiaria in der VR Bulgarien. — Das Altertum, 1983, N 4, 249—252.

Ostrowski, Janusz A. The Lower Strumešnica valley during the Roman period and in the Late Antiquity. — In: The Lower Strumešnica valley in prehistoric, ancient and Early Medieval times. Krakow, 1983, 75—91.

Popov, Vladimir. Some problems of investigations on the culture of South-western Thrace. — In: The Lower Strumešnica valley in prehistoric, ancient and Early Medieval times. Krakow, 1983, 7—10.

Poulter, Andrew. Nicopolis ad Istrum, a Roman Town a Late Roman Fort? — Bulg. histor. rev., 1983, N 3, 89—103.

Σαμσάρης, Δεμήτριος. Ο ἑλληνισμὸς τῆς Θράκης κατὰ τὴν ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀρχαίότητα. Θεσσαλονίκης, 1980. 405 p.

Secunda, N. The Rhomphaia, a Thracian Weapon of the Hellenistic Period. — In: Ancient Bulgaria. Internat. Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham 1981. P. 1. Nottingham, 1983, 275—288.

Skoczylas, J., Z. Walkewicz. Die petroarchäologischen Forschungen in Novae (Nordbulgarien). — In: II Międzynarodowe seminarium petroarcheologiczne. Warszawa, 1980.

Soesbergen, P. G. van. Thracian Onomastica in Mycenaean Linear. — In: Ancient Bulgaria. Internat. Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham 1981. P. 1. Nottingham, 1983, 199—212.

Velkov, V. The Thracian City of Kabyle. — In: Ancient Bulgaria. Internat. Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham 1981. P. 1. Nottingham, 1983, 233—238.

Zazoff, Peter. Die antiken Gemmen. Handbuch der Archäologie. München, C. H. Beck, 1983. 446 p., 132 pl.

Геми и от българските земи. Ползува изследвания на български автори върху антични геми.

Zazoff, Peter et Hilde. Gemmensammler und Gemmenforscher. München, C. H. Beck, 1983. 285 p., 48 pl.

Включени са и проучвания на геми от български учени.

Средновековие

Аладжов, Димчо, Стефка Васева. Сондажни разкопки в Симеоновград през 1980 г. — Изв. музеите Югоизт. България, 5, 1982, 43—58.

Материали от X—XIII в.

Амброз, А. К. О двупластинчатых фибулах с накладками — аналогии к статье А. В. Дмитриева. — В: Древности эпохи Великого переселения народов V—VIII веков. Сов.-венгерский сборник. М., 1982, 107—121.

Към статията на А. В. Дмитриев „Раннесредновековни фибулы из могилника на р. Дюрсо“, публикувана в същия сборник, с. 69—107. Привежда аналогии от българските земи.

Ангелов, Никола. Патриаршеският комплекс на Царевец през XII—XIV в. С., БАН, 1980. 230 с. с ил. (Царевград Търнов. Т. 3).

Рец.: Атанас Попов. — Векове, 1983, № 1, 79—81.

Антонова, Вера, Павлина Петрова. Старобългарски некропол до гр. Смядово [Шуменски окръг]. (Предварително съобщение). — Год. музеите Сев. България, 9, 1983, 1—9.

Бобчева, Любка. Прабългарите в Кованлъка. — В: Чиракман—Карвуна—Каварна. (Сборник). С. 1982, 73—75.

Бобчева, Любка. Топографско разположение и обозначение на гробовете в средновековните некрополи. — Векове, 1983, № 3, 32—36.

Боев, П., Н. Кондова, Сл. Чолаков. Антропологично проучване на средновековни некрополи. — В: Чиракман—Карвуна—Каварна. (Сборник). С., 1982, 62—65.

Божков, Атанас. Живописа в трапезарията и притвора на църквата в Бачковския манастир. — Изкуство, 1983, № 7, 16—27.

Буюклиев, Христо. Средновековен български некропол в района на Чаталка, Старозагорско. — Изв. музеите Югоизт. България, 5, 1982, 59—87.

Ваклинов, Станчо, Станислав Станилов. Кладенци. Ранносредновековно българско селище. Варна, Г. Бакалов, 1981. 86 с. с ил.

Рец.: Ирина Щерева. — Археология, 1982, № 3—4, 78—79; Petre Diaconi. — SCIV, 1983, N 2, 180—181.

Василев, Васил. Крепостта Чиракман. — В: Чиракман—Карвуна—Каварна. (Сборник). С., 1982, 50—52.

Витлянов, Стоян. Новооткрит феодален комплекс в първата столица. — Плиска, Мадара, Преслав, № 15, дек. 1983, с. 4.

Витлянов, Стоян. Пчеларството в българските земи през средновековието. — Изв. Нац. селскостоп. музей, 5, 1983, 78—89.

Гагова, Красимира. Пътна система в Северна Тракия през XIII—XIV в. — ИПр, 1983, № 1, 89—100.

Генова, Златка. Късносредновековна керамика с рисувана украса от Търново. — Векове, 1983, № 2, 66—70.

Георгиев, Павел. Буквар от Преслав. — За буквите, № 9, 1984.

Георгиев, Павел. Равненският манастир. — Плиска, Мадара, Преслав, № 15, дек. 1983, с. 4.

Горюнов, Е. А., М. М. Казанский. К изучению раннесредневековых древностей Нижнего Подунавья (VI—VII вв.). — В: Славяне на Днестре и Дунае. Киев, 1983, 191—205.

Дамянов, Стефан. Археологически разкопки в Дебелт. — Плиска, Мадара, Преслав, № 15, дек. 1983, с. 8.

Дмитриев, А. В. Раннесредновековни фибулы из могилника на р. Дюрсо. — В: Древности эпохи Великого переселения народов V—VIII веков. Сов.-венгерский сборник. М., 1982, 69—107.

Привежда аналогии от българските земи.

Долмова-Лукановска, Мария. Стеатитова икона от Царевец. — Векове, 1983, № 3, 90—91.

Иванова-Мавродинова, Вера, Аксиния Джурова. Асеманиевото евангелие. Старобългарски глаголически паметник от X в. Художествено-историческо проучване. Ред. и предг. Ив. Дуйчев. С., Наука и изкуство, 1981.

Рец.: Ангелина Минчева. Асеманиевото евангелие — важный источник о староболгарской культуре. — Старобългаристика, 1983, № 2, 91—95.

История на България. В 14 т. Гл. ред. Дим. Косев и др. Т. 4: Българският народ под османско владичество (от XV до началото на XVIII в.). С., БАН, 1983. 401 с. с ил.

Јанковић, Ђорђе. Подунавски део области Аквиса у VI и почетком VII века. Београд, 1981. 194 с. (Археолошки институт. Граха. Кн. 5).

Rez.: Čavdar Bonev. — Etud. balk., 1983, N 2, 129—131.

Јосифова, Мария. Среднове-

ковна керамика от Калиакра. — Археология, 1982, № 3—4, 58—71.

Коева, Маргарита. Църковното пространство като среда за взаимодействие на изкуствата. (Живопис във вътрешните пространства на българските църкви, строени между XV век и 80-те години на XIX век). — Пробл. изкуството, 1983, № 2, 31—40.

Кондова, Н., П. Боев, Сл. Чолаков. Данни за средновековното население на Чиракман. — В: Чиракман—Карвуна—Каварна. (Сборник). С., 1982, 66—69.

Кръстев, Николай. Бачковският манастир. — Родопи, 1983, № 6, 33—34.

По случай 900 г. от основаването му.

Любиковић, Радивоје. La peinture murale en Serbie et en Macédoine aux XIe et XIIe siècles. — В: Радивоје Лубинковић. Студии из средновековне уметности и културне историје. Београд, 1982, 62—83.

Мавродинова, Лиляна. За декоративната система и идейно-смисловото съдържание на Боянските стенописи. — Пробл. изкуството, 1983, № 2, 40—45.

Матакиева-Лилкова, Теофана. Икони от Етрополе. — Изкуство, 1983, № 9, 32—39.

Михайлов, Михаил. Железни предмети [от средновековието]. — В: Чиракман—Карвуна—Каварна. (Сборник). С., 1982, 60—61.

Михайлова, Тонка. Казармени помещения в Преслав. — Плиска, Мадара, Преслав, № 15, дек. 1983.

Москаленко, А. Н. Славяне на Дону (Боршевская культура). Воронеж, 1981. 160 с.

Рец.: Димитър Ангелов. — Археология, 1982, № 3—4, 80—81.

Мусакова, Елисавета. Илюстрации на два български дамаскина от XVII век. — Изкуство, 1983, № 7, 28—34.

Нешева, Виолета. Принос към проучването на Роженския манастир. — Векове, 1983, № 3, 5—10.

Овчаров, Димитър. Нови данни за ранното присъствие на българите в Източна Македония (VII—X в.). — Родопски сб., 5, 1983, 165—172.

Овчаров, Димитър. Прабългарски капища — произход и предназначение. — Векове, 1983, № 2, 56—62.

Овчаров, Димитър. Преславската архиепископия и патриаршия. — Плиска, Мадара, Преслав, № 15, дек. 1983, с. 5.

По археологически данни.

Плетнева, С. А. Кочевники средновековья. Поиски исторических закономерностей. М., 1982. 187 с.

Рец.: Димитър Овчаров. — Археология, 1982, № 3—4, 76—78; Станислав Станилов. — Векове, 1983, № 4, 86—88.

Райков, Димитър. Българите и България в старата руска книжнина. Документален разказ за българското историческо наследство в руската книжнина от XVIII и първата половина на XIX в. С., Бълг. писател. 1983, 500 с. с ил.

Рашев, Рашо. Мадарската крепост. — Космос, 1984, № 1, 12—13.

Рашев, Рашо. Маяцкото градище и българите. — Плиска, Мадара, Преслав, № 15, дек. 1983, с. 3, 4.

Славчев, Петър. Откриване на колоните в църквата „Св. четиридесет мъченици“. — Год. музеите Сев. България, 9, 1983, 29—33.

Соколова, Доротея. Търновски икони от XII в. в Националната художествена галерия. — Год. Нац. худож. галерия, 1982, 1983, 47—58.

Средновековна България и Черноморието. Сб. докл. от науч. конф. Варна — 1980. Състав. Александър Кузев. Варна, Г. Бакалов, 1982. 136 с., 8 л. ил.

Рец.: Maria Matakieva. — Bulg. histor. rev., 1983, N 3, 117—118.

Томев, Тотю. Върху бяла глина. — За буквите, № 7, 1983.

Томев, Тотю. Как са играели шах и табла в средновековна България. — Посоки, 2, 1983, 48—49.

Томев, Тотю. Неповторима творба. — Картинна галерия, 1983, № 3, с. 53.

Томев, Тотю. Новооткрит паметник на керамичната иконопис. — Плиска, Мадара, Преслав, № 14, май 1983, с. 7.

Христос на трон, Преслав.

Томев, Тотю, Стойчо Бонев. Новооткрито прабългарско капище. — Плиска, Мадара, Преслав, № 15, дек. 1983, с. 6.

Христов, Христо Ив. Присовският манастир „Св. Архангел“. — Год. музеите Сев. България, 9, 1983, 105—111.

Намираш се на 10 км южно от Велико Търново.

L'art de Byzance et de l'Islam. Paris etc., Elsevier sequoia, 1979. 520 p. ill.

Разглежда и изкуството на Второто българско царство.

Bojadžiev, S. L'église Ronde de Preslav. — In: N. G. Luckevič,

O. Sokolov, E. Šelestova. Odessa museum of western and eastern art. Odessa, 1982, 47—56.

Culture et art en Bulgarie médiévale (VIII—XIV s.). S., 1979. 142 p. (ИАИ, 35).

Рец.: K. Nadolska-Horbacz. — Kwartalnik historii kultury materialnej, 30, 1982, p. 271.

Dimov, G. Civiltà e arte bulgara nel medioevo. — In: Relazioni storiche e culturali fra l'Italia e la Bulgaria: Studi pres. al Convegno ital.-bulg. in memoria di Enrico Damiani, Napoli-Positano 1979. Napoli, 1982, 25—38.

Djourova, A. La tradition littéraire bulgare dans la Bibliothèque de Vatican. — In: Akten d. XVI. Byzantinistenkongr., Wien 1981. Wien, 1982, 223—232. (Jahrbuch d. Österr. Byzant., 32, 1982, N 4).

Kuzupov, B. Tsarevgrad Tarnov: Tarnov, ville des rois. — In: N. G. Luckevič, O. Sokolov, E. Šelestova. Odessa museum of western and eastern art. Odessa, 1982, 57—66.

Kuzupov, B. Über den Charakter der Baukunstschule von Tarnovo, der mittelalterlichen Hauptstadt Bulgariens in der Periode vom 12.—14. Jh. — In: Akten d. XVI. Internat. Byzantinistenkongr., Wien 1981. Wien, 1982, 517—522. (Jahrbuch d. Österr. Byzant., 32, 1982, N 4).

Matschke, Klaus-Peter. Südost- und Osteuropa als Vermittler byzantinischer Kultur. Die ökonomische Verbindungen und ihre Bedeutung. — Berliner Byzantinische Arbeiten, 49, 1983, 88—105.

Mihailov, S. Neue Angaben über den Goldschatz von Nagyszentmiklós. — Jahrbuch d. Österr. Byzant., 32, 1982, N 5, 143—148.

Panayotova - Piguët, Dora. Les peintures de Sainte-Marina de Karoulouko et leur environnement artistique. — Jahrbuch d. Österr. Byzant., 32, 1982, N 5, 205—214.

Parczewski, Michał. The Lower Strumešnica valley in the Early Middle Ages. — In: The Lower Strumešnica valley in prehistoric, ancient and Early Medieval times. Krakow, 1983, 93—108.

Paskaleva-Kabadieva, Kostadinka. Le portrait de donateur dans la peinture murale bulgare du XVe siècle. — Jahrbuch d. Österr. Byzant., 32, 1982, N 5, 531—543.

Popov, A. La céramique artistique de Tirnovgrad 13e—14e s. — In: Akten d. XVI. Internat. Byzantinistenkongr., Wien 1981. Wien, 1982, 215—224. (Jahrbuch d. Österr. Byzant., 32, N 4).

Săşălov, D. Nessebur, urban unity of past and present. — In: N. G. Luckevič, O. Sokolov, E. Selestova. Odessa museum of western and eastern art. Odessa, 1982, 87—96.

Нумизматика

Аладжов, Живко, Павлина Петрова. Симеоновият войн и златни монети от Плиска. — Плиска, Мадара, Преслав, № 15, дек. 1983, с. 4.

Аладжова, Дочка. Принос към монетната циркуляция на Шумен през XIII—XIV в. — Векове, 1983, № 2, 62—65.

Бъчваров, Иван. Колективна находка от билонови скифати в района на с. Драганово, Великотърновски окръг. — Нумизматика, 1983, № 4, 3—12.

Владимирова-Аладжова, Дочка. Две антични монети от Шуменската крепост. — Нумизматика, 1983, № 1, 6—8.

Драганов, Димитър. Кабиле и монетосеченето на Александър III. — Археология, 1982, № 3—4, 17—24.

Драганов, Димитър. Политическите отношения между държавите на Севт III и Спарток. — Векове, 1983, № 3, 46—52.

Йорданов, Иван. Монети от Чиракман. — В: Чиракман — Карвуна—Каварна. (Сборник). С. 1982, 56—59.

Йорданов, Иван. Нови данни за Малък Преслав. — Плиска, Мадара, Преслав, № 15, дек. 1983, с. 5.

Печати от административната сграда в Преслав.

Пенчев, Владимир. Колективна монетна находка (XIV в.) от с. Тишевица, Врачански окръг. — Нумизматика, 1983, № 2, 15—41; № 3, 27—43.

Пенчев, Владимир. Сребърното монетосечене на цар Георги Тертер I (1280—1292). Системата на тегловния и бройния стандарти при сребърните български монетосечения през XIII—XIV в. — Нумизматика, 1983, № 1, 22—36.

Пенчев, Владимир. Сребърното монетосечене на цар Иван Срацимир в светлината на колективните находки от град Дунавци, Видински окръг и Русе. — Нумизматика, 1983, № 4, 17—39.

Петров, Петър. Средновековни монети от Търново и Видин. — Нумизматика, 1983, № 2, с. 44.

Петров, Тодор. Български ордени и медали. [Моногр.]. С., Военно изд., 1982, 159 с. с ил.

Рец.: Христо Дерменджиев. Принос към историята на българската фалеристика. — Военно-истор. сб., 1983, № 5, 170—173.

Прокопов, Иля. Нова монета на Пауталиа. — Нумизматика, 1983, № 1, 9—11.

Соколова, Б. Албански възрожденски печати в България. С., 1979. 208 с.

Rez.: A. Hetzer. — Zft. f. Balkanologie, 17, 1981, N 1, 101—107.

Станков, Митко. Нови типове монети на цар Иван Шишман (1323—1330) и на цар Иван Александър (1331—1371). — Нумизматика, 1983, № 3, 19—26.

Христова, Здравка. Иконография, надписи и номинали във византийското златно монетосечене (1025—1081). — Нумизматика, 1983, № 1, 12—21.

Юркова, Йорданка, Херакъл и Диомед. — Нумизматика, 1983, № 3, 3—8.

Янев, Янчо. Монетната циркуляция в българските земи през 60-те години на XIX век. — Нумизматика, 1983, № 4, 39—44.

Alexandrov, Georgi. Les monnaies d'or de Montana. — Bulg. histor. rev., 1983, N 2, 79—82.

Fitz, Jenő. Der Geldumlauf der römischen Provinzen in Donaugebiet. Mitte des 3. Jahrhunderts. I—II. Budapest etc., Akademiai kiado etc., 1978. 945 p., 84 Abb., pl., tab.

Rez.: Edith Schöner-Gess. Der Geldumlauf in den römischen Provinzen des Donaugebiets. — Klio, 65, 1983, N 1, 287—288.

Gedai, J., K. Biró-Sey. Proceedings of the International Numismatic Symposium. Budapest, Akad. Kiado, 1980. 221 p.

Rez.: L. Hiszár. — Acta archaeologica Acad. Sc. Hung., 1982, N 1—4, 393—394.

Участие с доклади и на български нумизмати.

Jordanov, Ivan. Sceau et inscription de Grégoire Kourkouas, duc de Philippopolis. — Etud. balk., 1983, N 1, 103—107.

Епиграфика

Велков, Велизар. Антични извести за Бизоне.—В: Чиракман — Карвуна—Каварна. (Сборник). С., 1982, 25—28.

По писмени и епиграфски данни.

Велков Велизар. 'ΕΜΠΟΡΙΟΝ ΘΟΥΙΔΑΣ — новооткрито селище в провинция Тракия. — Археология, 1982, № 3—4, 40—42.

Тържището Туида. По данни на открития през 1982 г. надпис в м. Хисарлъка, Сливен.

Велков, В. VIII международен конгрес по гръцка и римска епиграфика. — Археология, 1982, № 3—4, с. 86.

Велков, Камен. За мира на Балканите през IX век. — Плиска, Мадара, Преслав, № 15, дек. 1983, с. 3.

За Сюлейманкьойския надпис на Омуртаг.

Герасимова-Томова, Василка. За границата между територията на градовете Августа Траяна и Хадрианопол през III в. — Родопски сб., 5, 1983, 183—185.

Милиарна колона от землището на с. Изворово, Хасковски окръг.

Иванов, Румен. Висши чинове и центуриони в римската войска на Горна и Долна Мизия (I—III в.). — Военноистор. сб., 1983, № 2, 153—169.

По епиграфски данни.

Константинова, Величка. Няколко бележки за противобогомилския надпис от Ескус. — Археология, 1982, № 3—4, 50—55.

Константинова, Величка. Средновековни надписи от Шуменско (XII—XIV в.). — Старобългаристика, 1983, № 3, 68—78.

Маргос, Ара. Българо-арменски надписи от 1218 г. от Витовнишкия манастир. — Бълг. ез., 1983, № 2, 131—136.

Маргос, Ара. Към четенето и тълкуването на два средновековни български надписа. — Археология, 1982, № 3—4, 55—58.

Надгробен надпис от времето на цар Иван Срацимир и ктиторски от църквата на манастира „Св. Димитър“ при с. Бобошево.

Маргос, Ара. Лични имена в средновековни кирилски надписи от скални манастири в Североизточна България. — Ез. и лит., 1983, № 1, 90—96.

Медынцева, Албина, Казимир Попконстантинов. Ктиторския надпис из Круглой церкви в Преславе. — Старобългаристика, 1983, № 2, 39—54.

Москов, Моско. Прабългарски рунически надписи. (Разчитане и тълкуване). — Старобългаристика, 1983, № 1, 35—42.

Попконстантинов, Казимир. За четенето и тълкуването на надписа от с. Цар Асен, Силистренски окръг. — Археология, 1982, № 3—4, 43—49.

Попов, Атанас. Палеографска характеристика на археологически находки от Търновската

„Велика лавра“. — Старобългаристика, 1983, № 1, 64—74.

Стойнев, Анани. Прабългарски или български надписи или волната или неволната подмяна на историческата истина. — Пробл. културата, 1983, № 6, 111—115.

Дискуссионна. Относно употребата на двете определения.

Georgiev, Vladimir. L'interprétation du texte minoen sur le sceau ou la bague en or de Mavro Spelio. — Балк. езикозн., 1983, № 2, 5—8.

Gočeva, Zlatozara. Témoignages épigraphiques sur les dédicateurs du cavalier Thrace en Mésie inférieure. — Балк. езикозн., 1983, № 3, 29—35.

Музейно дело и консервация

Ангелов, Ангел. Музеят в Ислерих. — МПК, 1983, № 3, 40—42.

Анчев, Анчо. Рильският манастир. Историческият паметник и националният музей. Музейният комплекс. — Museum (Paris), 1982, N 4, 5—9.

Бояджиева, Доротея, Татяна Кайрякова. За експозицията на ОИМ в Пазарджик. — МПК, 1983, № 2, 35—40.

Владова, Пена. Чествуване на Старозагорския музей. — МПК, 1983, № 2, с. 61.

Катинчаров, Румен. Изложбата „Троя—Тракия“. — МПК, 1983, № 2, 48—52.

Конярска, Елена. Ново градоустройствено решение на старинната градска част на Разград. — МПК, 1983, № 3, 14—19.

Мандаджиев, Иван. Централната градска част на Пазарджик и архитектурното наследство. — МПК, 1983, № 2, 29—32.

Митрев, Димитър. Културно-историческото наследство на Пазарджишки окръг. Състояние, проблеми, перспективи. — МПК, 1983, № 2, 5—13.

Николов, Димитър. Старозагорският окръжен музей на 75 години. — Изв. музеите Югоизт. България, 5, 1982, 207—212.

Станчева, Магдалина. Археологическото наследство и съвременното градоустройство в София. — Museum (Paris), 1982, N 172, 67—78.

Стефанов, Стефан. Състояние и проблеми на културно-историческото наследство на Разградски окръг. — МПК 1983, № 3, 5—8.

Юркова, Йовка. Метод за разслояване на темперна живопис на икона. — МПК, 1983, № 3, 31—35.

Georgiev, K., B. Evtimova, G. Totev. Restauration des monuments historiques endommagés par le seisme. — In: N. G. Luckevič, O. Sokolov, E. Šestostova. Odessa museum of western and eastern art. Odessa, 1982, 115—120.

Относно възстановяването на пострадалите от земетресението паметници на културата в Свищов

и на средновековната кула в Червен.

Habovstia, Aloiz. Prva medzinarodna konferencia 6. pracovnej skupiny Muzejna technika a prevadzka muzei v Sofii. — Museum (Paris), 1983, N 3, 90—91.

Първа международна конференция на VI работна група по музейна техника през септември 1980 г.

Kitov, V. The architecture of the Boyana Church. — In: N. G. Luckevič, O. Sokolov, E. Šestostova. Odessa museum of western and eastern art. Odessa, 1982, 67—74.

Labov, G., L. Kojnova-Arnautova. L'église St.-Nicolas Thaumaturge de Melnik. — In: N. G. Luckevič, O. Sokolov, E. Šestostova. Odessa museum of western and eastern art. Odessa, 1982, 75—86.

Moskova, E. Pliska, Preslav et Madara, zones protégées de l'ancienne culture bulgare. — Monumentum (Paris), 1981, N 23—24, 18—28.

Nejkov, V. The Grand Palace in Pliska, conservation and presentation. — Monumentum (Paris), 1981, N 23, 24, 29—33.

Teofilov, T. La grande basilique de Pliska. Projet pour sa conservation et sa restauration. — In: N. G. Luckevič, O. Sokolov, E. Šestostova. Odessa museum of western and eastern art. Odessa, 1982, 34—40.

СТ. ПЕТРОВА

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Акад. ДИМИТЪР АНГЕЛОВ (главен редактор), проф. ВЕЛИЗАР ВЕЛКОВ (зам.-гл. редактор), ст. н. с. АЛЕКСАНДРА МИЛЧЕВА (секретар), доц. ЛЮДМИЛ ГЕТОВ, ст. н. с. РУМЕН КАТИНЧАРОВ, ст. н. с. ИВАН МАРАЗОВ, ст. н. с. ДИМИТЪР ОВЧАРОВ, проф. ПЕТЪР ПЕТРОВ, ст. н. с. I ст. ХЕНРИЕТА ТОДОРОВА, ст. н. с. МАРИЯ ЧИЧИКОВА, ст. н. с. ЙОРДАНКА ЮРКОВА

Адрес на редакцията

Археологически институт и музей при БАН, 1000 София, бул. „Стамболийски“ 2. Тел. 88-24-05 и 88-24-06

Адрес на администрацията

Издавателство на БАН, 1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“. Тел. 71-31

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Тотю Тотев</i> — Център за археологическо разкриване и изучаване на Плиска, Преслав и Мадара (10 години Филиал на Археологическия институт и музей в Шумен)	1
<i>Атанас Попов</i> — Десет години Филиал на Археологическия институт и музей при Българската академия на науките във Велико Търново	8

СТАТИИ

<i>Светла Петрова</i> — Римско-йонийски капители от Мизия	15
---	----

МАТЕРИАЛИ И СЪОБЩЕНИЯ

<i>Венечия Любенова</i> — Античен производствен и търговски център край Радомир (предварително съобщение)	26
<i>Богдан Султов</i> — Римска военна диплома от с. Бутово, Великотърновски окръг (Долна Мизия)	38
<i>Станислав Станилов</i> — Старобългарският амулет от Болград	42
<i>Стамен Михайлов</i> — Надписът на латински език върху меча от Пернишката крепост	46
<i>Весела Писарова</i> — Средновековни гривни от Окръжния исторически музей в Кюстендил	48

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

<i>Хенриета Тодорова</i> — М. K o r f m a n n. Demircihüyük. I. Mainz, 1983.	56
<i>Златозара Гоцева</i> — Севтополис. I. Бит и култура. С., БАН, 1984. 227 с. с ил	57
<i>Соня Георгиева</i> — N. C o n s t a n t i n e s c u. Curtea de Argeş (1200—1400). Asupra începuturilor Țării Românești. Institutul de arheologie. Biblioteca de arheologie, XLIV. Bucureşti, 1984, 180 p., ill.	61

ПРЕГЛЕД

<i>Книгопис</i>	62
---------------------------	----

TABLE DES MATIERES

<i>Totju Totev</i> — Centre de découverte et d'étude archéologique de Pliska, Preslav et Madara (10 ans Filiale de l'Institut archéologique et musée à Šumen)	1
<i>Atanas Popov</i> — Dix ans Filiale de l'Institut archéologique et musée près l'Académie bulgare des sciences à Veliko Tŕrnovo	8

ARTICLES

<i>Svella Petrova</i> — Chapiteaux romaino-ioniques de Mésie	25
--	----

MATERIAUX ET COMMUNICATIONS

<i>Venecija Ljubenova</i> — Centre de production et commercial antique près de Radomir (communication préalable)	37
<i>Bogdan Sultov</i> — Diplôme militaire romain du village Butovo, département de Veliko Tŕrnovo (Mésie Inférieure)	41
<i>Stanislav Stanilov</i> — L' amulette ancienne bulgare de Bolgrad	45
<i>Stamen Mihajlov</i> — L'inscription en langue latine sur la glaive de la forteresse de Pernik	47
<i>Vesela Pissarova</i> — Bracelets médiévaux du Musée historique départemental à Kjustendil	55

CRITIQUE ET OUVRAGES RECENSES

<i>Henrieta Todorova</i> — M. K o r f m a n n. Demircihüyük. I. Mainz, 1983.	56
<i>Zlatozara Gočeva</i> — Севтополис. I. Бит и култура. С., БАН, 1984. 227 с. с ил	57
<i>Sonja Georgieva</i> — N. C o n s t a n t i n e s c u. Curtea de Argeş (1200—1400). Asupra începuturilor Țării Românești. Institutul de arheologie. Biblioteca de arheologie, XLIV. Bucureşti, 1984. 180 p., ill.	61

REVUE

<i>Bibliographie</i>	62
--------------------------------	----

Технически редактор Д. Костова

Коректор И. Коева

Дадена за набор на 9. VII. 1985 г. Подписана за печат на 25. XII. 1985 г. Печатни коли 8,50 Издателски коли 7,93.
Формат на хартията 60×84/8 Изд. индекс 10235 Тираж 1550 Поръчка 375 Отделна книжка 1,80 лв. Годишен абонамент 7,20 лв.

Печатница на Издателството на Българската академия на науките

ISSN 0324-1203

20203

ЦЕНА 1,80 ЛВ.